

Nemzetpolitikai ismeretek

Nemzetpolitikai ismeretek

SZTE ÁJTK NRTI
Szeged
2017.

Készült a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézetében a Bethlen Gábor
Alapítvány támogatásával.

Szerkesztő: Szakács Ildikó Réka

ISBN 978-963-306-519-8

ISSN 2064-4639

Nyomdai kivitelezés: Innovariant Nyomdaipari Kft.

Tartalomjegyzék

Előszó	5
Andrássy György: Nyelvi jogok Európában	7
Balogh Ádám: Etnopolitika a Balkánon.	37
Gyémánt Richárd: A határon túli magyarság fogalma, keletkezése	67
Juhász Hajnalka: A nemzeti kisebbségek jogainak védelme a nemzetközi kapcsolatokban.	131
Korhecz Tamás: Autonómiák és regionális modellek Európában	145
Löffler Tibor: A magyar nemzet és nemzettudat az európai fejlődésben	191
Tóth Norbert: A magyar nemzetpolitika fejlődéstörténete, mozgástere, eredményei és dilemmái – rövid szemelvények	219

Trócsányi László: Az Alaptörvény, a nemzet fogalma és a nemzeti identitás	235
---	-----

Vizi Balázs: A kisebbségek közéleti részvételhez való joga	249
---	-----

Kedves Olvasó!

A 2014/2015-ös akadémiai évtől kezdődően a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával elindította a „Nemzetpolitikai ismeretek” programot. Az együttműködésnek köszönhetően 2015. április 30-án *„A nemzeti kisebbségek jogainak védelme a nemzetközi jog tükrében”* címmel konferenciát rendeztünk és részben a konferenciához kötődően kiadtunk egy tanulmánykötetet is *„Nemzetpolitika a gyakorlatban – Kisebbségek helyzete, jogai és védelme”* címmel.

A program nagyobbik részét a Szegedi Tudományegyetem hallgatói számára meghirdetett órák adják. Az elmúlt két tanévben közel százan végezték el a kurzusokat. Többen közülük minden követelményt teljesítettek, így az ő záródolgozataik szerkesztett változata is olvasható a fentebb említett kötetben. A szegedi mellett a Vajdaságban élő külhoniak számára is lehetőséget teremtettünk arra, hogy elvégezzék a programot, előbb Szabadkán, majd Újvidéken.

A következő lépcsőfoknak szánjuk azt a tankönyvet, melyet az olvasó a kezében tart. Szerzőink azok a nemzetpolitikával foglalkozó kutatók, oktatók, akik immár harmadik éve gondozzák a „Nemzetpolitikai ismeretek” óráit. Az egyes fejezetek éppen ezért szorosan illeszkednek a program kurzusaihoz, segítve ezzel a hallgatókat a vizsgára való felkészülésben is.

Kiadványunk célja az is, hogy felvázolja azt a komplex jogi környezetet, amely a nemzeti kisebbségek jogainak, identitásának, önrendelkezésének kereteit meghatározza. A kötetben szereplő tanulmányok a nemzetpolitikánk fundamentumát képező Alaptörvényünk D) cikkelyének értéktérítő megközelítésből is vizsgálják a határon túli magyarokra váró kihívásokat magyarságuk megőrzése érdekében.

A tanulmányok összeállításánál alapvető szempont volt, hogy a nemzetpolitika valamennyi területét lefedő, a nemzetpolitikai ismereteket katalogizáló és azt nemzetközi jogi környezetbe ágyazó tankönyvet szerkesszünk a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézetének keretein belül, amely hiánypótló a hazai nemzetpolitikai ismeretek oktatásában. A Nemzetpolitikai ismeretek c. tankönyv ezen túlmenően a nemzetpolitika iránt érdeklődő olvasó számára is rendkívül érdekes ismereteket nyújt.

Prof. Dr. Trócsányi László
egyetemi tanár

Andrássy György: Nyelvi jogok Európában

1. Bevezetés

Az ember gondolkodó lény, ám gondolkodása nyelvbe ágyazott: nyelven kívül vagy nyelv nélkül nem képes gondolkodni, illetve „átgondoltan” gondolkodni.¹ Következésképpen az ember nyelvi lény is. Ahogy Heidegger írta: „A nyelv hajlékában lakozik az ember.”² Az egyes ember persze nem a nyelv, hanem az anyanyelve, illetve a saját nyelve hajlékában lakozik: ezen a nyelven éli az életét. Természetesen megtanulhat és használhat egy vagy több más nyelvet is, mindazonáltal a legtöbb ember a saját nyelvét érti és beszéli a legjobban, a legszívesebben, s ha teheti, a leggyakrabban.³ Emellett a nyelv kultúrahordozó, s talán a legfontosabb kultúrahordozó: a nyelvben ülepedik le egy-egy kultúra mesevilága, dalkincse, irodalma, történelmi emlékezete, tudása, szaktudása, tudománya, nemzettudata, joga, szokás- és hagyományvilágának, vallásának jelentős része.⁴ A nemzet és a nyelv szoros kapcsolatát

1 Vö. Crystal, 1998: 25.

2 Heidegger, 1994: 117.

3 Az anyanyelv és a saját nyelv fogalmáról ld. Skutnabb-Kangas, 1997: 12-18, Göncz, 2004: 28-32. http://www.mtt.org.rs/publikaciok/mtt_konyvsorozatok/08_A_Vajdasagi_Magyarsag_Ke.pdf (utolsó elérés: 2016. október 30.), valamint Andrássy, 2013: 129-136.

4 A nyelvészek a nyelv kultúrahordozó szerepét még a nyelvjárások esetében is ki szokták emelni. Vö. pl. Kiss Jenő, <http://nyelvor.c3.hu/period/1234/123401.htm> (utolsó elérés: 2016. október 30.) Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások.

illetően elegendő csak a „nyelvében él a nemzet” szállóigére emlékeztetni. Bárhonnan nézzük is tehát, a nyelv, s kiváltképp az anyanyelv, illetve a nemzeti nyelv alapvető szerepet játszik az emberi életben.

Az egyes nyelvek helyzetét és túlélési esélyeit számos tényező befolyásolja, s ezek közül az egyik leglényegesebb a jog. Rendkívül fontos tehát, milyen a jogállása egy-egy nyelvnek egy országban, hogy hivatalos nyelv-e vagy sem, beszélőit milyen nyelvi jogok illetik meg, hogy az adott állam védelemben részesíti-e a területén hagyományosan beszélt, de már csak kevésbé használt nyelveket, vagy sem.

A történelmi Magyarországot az első világháború utáni békerendezés keretében a győztes nagyhatalmak feldarabolták, s ennek folytán a magyar kulturális nemzet jelentős része a magyar államhatárokon kívül rekedt. Ez egyebek közt azzal járt, hogy a magyar nyelv hivatalos nyelv maradt Magyarországon, a szomszédos államok részévé vált korábbi magyar területeken viszont elvesztette ezt a jogállását. Ettől kezdve a határokon kívül rekedt magyarság számára különösen fontossá vált és mindmáig az is maradt a nyelvi jogok kérdése.

A nyelvhasználat jogi szabályozása és a nyelvi jogok kérdése nem csupán magyar szempontból érzékeny ügy: szinte mindenütt az, s különösen ilyen Európában. A világon ma mintegy 7000 nyelvet beszélnek anyanyelvként.⁵ Az emberiség létét ily módon a nyelvi sokféleség vagy – mint Eötvös nevezte – a nyelvkülönbség⁶ jellemzi, és voltaképpen ez a nyelvi sokféleség vagy nyelvkülönbség a forrása azoknak a jogi szabályoknak, amelyek a különféle nyelvek használatára és jogállására vonatkoznak.⁷ E szabályok nem alkotnak külön jogágot, mint amilyen például a büntetőjog, ugyanakkor ezek is mutatnak bizonyos önállóságot

5 Vö. Ethnologue: Languages of the World, 2016. <https://www.ethnologue.com/statistics/size> (utolsó elérés: 2016. október 28.)

6 Vö. pl. Eötvös József, 1902: 189-190. A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. III. Budapest, Révai Testvérek, 1902. 189-190.

7 A nyelvekre vonatkozó jogi szabályozásnak van egy másik normacsoportja is: ennek tárgyát az egyes nyelvek *helyes* használata képezi; a jelen tanulmány erre nem terjeszkedik ki.

és együvé tartozást, s ezért e szabályok összessége egy sajátos jogterület-ként fogható fel, amelyet leginkább nyelvjognak lehet nevezni.⁸

Korunkban a jog – a nemzetközi és a belső állami jog is – nagyrészt az emberi jogok alapzatán nyugszik. Ennélfogva a nyelvi jogok körében különös jelentőséggel bírnak a nyelvi emberi jogok.

2. Igazságosság, emberi jogok, nyelvi jogok

Régi igény a jogalkotókkal szemben, hogy jó törvényeket hozzanak, hogy igazságos jogot alkossanak. Az igazságos jog persze eszmény, mely más eszményekhez hasonlóan elérhetetlen, mindazonáltal nem mindegy, mennyire sikerül megközelíteni ezt az eszményt. Szerencsére a jogalkotók csaknem mindig törekedtek és ma is törekszenek az igazságos jogalkotásra – az eltérő állami-politikai keretek között persze más és más módon –, s e törekvésnek volt és van is eredménye: a jog ilyen vagy olyan fokú igazságossága.

Korunk uralkodó jog- és politikafilozófiája az emberi jogok tana. E doktrína szerint az igazságosság legmagasabb mércéit az emberi jogok hordozzák, s ebből következően a pozitív jog igazságossága túlnyomórészt azon múlik, mennyire felel meg az emberi jogoknak.

Az emberi jogok tana mindenekelőtt azt kívánja a jogalkotóktól, hogy ismerjék el az emberi jogokat, más szóval hogy a pozitív jogon belül teremtsék meg az emberi jogok jogát: az emberi jogok nemzetközi jogát és az emberi jogok belső állami jogát. Ez azonban még nem minden: a doktrína azt is elvárja a nemzetközi szervezetektől és az államoktól, hogy a pozitív jog többi részét is hozzák összhangba az emberi jogokkal, illetve az emberi jogok jogával. Mit érne ugyanis az emberi

⁸ Ezt a véleményemet 1998-ban fogalmaztam meg először, ám akkor még inkább a nyelvi jog megnevezést használtam. Vö. Andrassy, 1998. Megjegyzem, a nyelv jog terminus terjedőben van, de Witte például még egy írásának a címében is használta. Vö. de Witte, 2004: 205-241.

jogok nemzetközi és belső állami joga, ha a pozitív jog hatalmas anyaga ellentétes lehetne vele, illetve az emberi jogokkal?

Ma már létezik az emberi jogok nemzetközi joga, s jórészt ehhez igazodnak a nemzetközi jog egyéb normái; s hasonlóképpen, a világ legtöbb országában létezik már az emberi jogok belső állami joga, s számos országban túlnyomórészt ehhez igazodik gyakorlatilag az egész jogrend. Az emberi jogok doktrínája értelmében ez azt jelenti, hogy nagyrészt igazságos mind a nemzetközi jog, mind pedig az adott államok joga.

Korántsem ilyen letisztult azonban a helyzet a nyelvi emberi jogokkal és egyáltalán, a különféle nyelvek használatára vonatkozó joganyaggal, a nyelvjoggal⁹ kapcsolatban. Először is, az emberi jogok elméleti irodalmában a nyelvi emberi jogok kérdése meglehetősen vitatott. A múlt század '70-es és '80-as éveiben a hivatalos nyelvi jogok tárgyában keletkezett irodalomról például így írt egy kommentátor a '90-es évek elején:

„A hivatalos nyelvek elmélete pesszimizmustól visszhangzik a tekintetben, hogy lehetséges-e bármilyen elegáns megoldás. Azt a megoldást, amely minden nyelv minden beszélőjét azonos módon kezeli, kivihetetlennek

9 A nyelv jog ma már a legtöbb országban meglehetősen kiterjedt. Magában foglalja bizonyos nyelvi jogok elismerését, a hivatalos nyelv vagy nyelvek megnevezését, valamint a részletszabályok, köztük a törvényhozás, a kormányzati szervek, az igazságszolgáltatás, a közoktatási intézmények és az egyéb állami szervek nyelvhasználatára, s a hivatalos földrajzi és intézményi megnevezések nyelvére vonatkozó előírásokat. A nyelv joghoz tartoznak az állampolgársággal, a kisebbségi vagy regionális nyelvekkel, ezek védelmével, a bevándorlók nyelveivel összefüggő előírások, az idegen nyelvek tanulására, tanítására és használatára, s a jelnyelvekre irányadó szabályok is. Ezek és a hasonló normák összessége alkotja az egyes államok nyelv jogát. A nyelv jog nem korlátozódik az államok belső jogára: van nemzetközi nyelv jog is. Ebbe két fontosabb normacsoport tartozik: egyfelől azok a szabályok, amelyek az államok nyelvi jogalkotása és jogalkalmazása számára írnak elő mintákat, másfelől pedig azok a szabályok, amelyek a nemzetközi egyezmények hiteles vagy szerződési nyelvére/nyelveire, valamint a nemzetközi szervezetek hivatalos nyelvére/nyelveire és munkanyelvére/munkanyelveire vonatkoznak. Van végül egy különleges, több tekintetben sui generis jog, az Európai Unió joga, s ezen belül szintén találni olyan szabályokat, amelyek egy sajátos nyelv jogot alkotnak: az Európai Unió nyelv jogát.

(kiem. – A. Gy.) tartják. Rendszerint azt állítják, hogy egy hatékony nyelvpolitika az összes nyelvnél kevesebbet tesz hivatalossá és ezért méltánytalan, míg egy méltányos politika mindenki nyelvét hivatalossá teszi vagy egy teljesen idegen nyelvet tesz hivatalossá és ezért nélkülözi a hatékonyságot. A hatékony semlegességet – melyre példa az állam és az egyház szétválasztása és a faji nem-megkülönböztetés – alkalmazhatatlannak ítélik a nyelvi csoportokra, mert a kormányok megtehetik, hogy egyszerűen figyelmen kívül hagyják a fajokat és a vallásokat, de nyelveket használniuk kell és ezért választaniuk kell közülük.”¹⁰

A '80-as évek végén mégis kibontakozott egy olyan elméleti irány, főként a társadalomnyelvészek körében, illetve a szociolingvisztikában, amely a nyelvi emberi jogok teljes körű elismerését szorgalmazza. A kezdeményezés alap gondolata így hangzik:

„Itt az ideje, hogy a pozitív nyelvi emberi jogok teljesen belefoglaltassanak a nemzetközi jogba.”¹¹

Az elgondolást többnyire kritikus hangok fogadták a politikafilozófia, a politikaelmélet és a jogtudomány részéről. Kymlicka és Patten például a többi közt ezt írták:

„De kétséges, hogy a nemzetközi jog képes lesz-e valaha is többre a leg-minimalisabb zsinórmértékek meghatározásánál...Ily módon a nyelvi emberi jogok elégtelenek a nyelvi igazságosság biztosításához, vagy ahhoz, hogy zsinórmértékeket nyújtsanak a nyelvi konfliktusok megoldásához. A nyelvi emberi jogi megközelítés végső soron abban a hibában szenved, hogy megkísérli elkerülni az elkerülhetetlent. Nem néz szembe a ténnyel,

¹⁰ Pool, 1991: 495-496.

¹¹ Vö. Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson, együttműködve Mart Rannuttal (szerk.): *Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York, 1995: 17.

*hogy a nyelvpolitikák elkerülhetetlenül magukkal vonják egy korlátozott számú nyelv privilegizálását...*¹²

Xabier Arzoz külön tanulmányt szentelt a nyelvi emberi jogi koncepció kritikájának. Ebben kijelentette, hogy teljességgel legitim újabb emberi jogok elismerése mellett érvelni, csak hogy a nyelvi emberi jogi elmélet hívei – ahogy ő látja – olykor úgy fogalmaznak, mintha bizonyos ügyekben, főként oktatásiakban már a nemzetközi jog által elismert nyelvi emberi jogok sérülnének, sőt akár nyelvi népirtás történne. A fő probléma tehát szerinte *„(...)abban áll, hogy tévesen mutatják be a nyelvi jogok jelenlegi státuszát és jelentőségét az emberi jogok jogának – nemzetközi jogának és alkotmányjogának – összefüggésében”*. Ezért Arzoz döntően arra vállalkozott, hogy bemutassa a jelenlegi helyzetet a maga valóságában.¹³

Az államok belső jogának tárgyalása során Arzoz kijelentette:

*„Alapvető jogként a nyelvszabadság lenne a nyelvi jogok minimális pozíciójának fő kifejezése. Amiként azonban a nyelvi türelem kormányzati rendszere általában nem igényel nyelv-specifikus jogalkotást, úgy a nyelvszabadság sem igényel külön alkotmányos elismerést feltehető, hogy minden demokratikus alkotmányos rendszer biztosítja a tartalmát.”*¹⁴

Ahogy én látom, a nyelvszabadságnak ez az Arzoz általi néven nevezése és elemzése komoly előrelépés. Ugyanakkor érthetetlen számomra, hogy ha gyakorlatilag minden demokratikus alkotmányos rendszer elismeri így vagy úgy a nyelvszabadság tartalmát, Arzoz szerint miért nincs szükség mégsem ennek a szabadságnak a kifejezett elismerésére minden „demokratikus alkotmányos rendszerben”, és miért nincs

12 Will Kymlicka and Alan Patten: Language Rights and Political Theory. In: Annual Review of Applied Linguistics. (2003), No. 23, 11. Vö. még Patten, 2006: és Patten, 2014: 13 Arzoz, 2007: 1-3.

14 Uo. 25-26.

szükség e szabadság elismerésére a nemzetközi jogban? Ezen az alapon éppígy kijelenthetnénk, hogy demokratikus alkotmányos rendszerekben nincs szükség a vallásszabadság vagy a szólásszabadság elismerésére sem – és nincs szükség e szabadságok nemzetközi jogi elismerésére sem -, hiszen gyakorlatilag minden demokratikus alkotmányos rendszer magáévá teszi e szabadságok tartalmát e szabadságok kifejezett elismerése nélkül is. A magam részéről tehát most is megerősítem azt a régóta hangoztatott véleményemet, hogy a nyelvszabadság emberi jog, s ezért mind a nemzetközi, mind a belső állami jogalkotóknak el kellene ismerniük ezt a jogot is.

Visszatérve Arzozhoz, az ő személyes végkövetkeztetése az, hogy „(...) a nyelvi jogok elismerése alapján véve esetleges történelmi okok függvénye”.¹⁵ Ez igen közel áll Green álláspontjához, aki bizonyos megszorításokkal elfogadta a kanadai Legfelső Bíróság véleményét, miszerint a nyelvi jogok – és különösen a hivatalos nyelvvel összefüggő jogok – nem természetes jogok, illetve nem emberi jogok,¹⁶ hanem ún. kompromisszum-jogok: olyan jogok, amelyek politikai kompromisszumon nyugszanak.¹⁷ Erre is áll azonban Arzoz általános végkövetkeztetése, hogy ti. „(...) a nyelvi jogoknak nincs egyetemes, mindenki által osztott felfogása”.¹⁸

Ami most már magának a nyelvi igazságosságnak az elméleti-filozófiai irodalmát illeti, ez – Patten újabb olvasatában – két fő megközelítést tükröz: az első szerint a nyelvpolitikák és a nyelvhasználati

¹⁵ Uo. 1.

¹⁶ Megjegyzem, az emberi jogoknak nevezett jogok egy részét a Kanadai Jogok és Szabadságok Chartája a törvényes jogok címszó alatt ismeri el, s ennek megfelelően a kanadai Legfelső Bíróság a törvényes jogokkal állítja szembe a nyelvi jogokat, s különösképp a hivatalos nyelvi jogokat. A Charta szöveg online elérhető: <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/const/page-15.html> (utolsó elérés: 2016. október 28.)

¹⁷ Vö. különösen *Société des Acadiens v. Association of Parents*, 1986: 1. S.C.R. 549. Online elérhető: <http://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/138/index.do#> (utolsó elérés: 2016. október 28.) és *R. v. Beaulac*, 768 1 S.C.R. (1999), 800. Elérhető online: <http://scc-csc.lexum.com/scc-csc/scc-csc/en/item/1700/index.do#> (utolsó elérés: 2016. október 30.) Vö. továbbá Green, 1987: 647.

¹⁸ Arzoz, 2007: 31.

viselkedésformák önmagukban véve *nem is számítanak* az elosztási igazságosság szempontjából, e tekintetben csak instrumentális szerepük lehet, illetve van. A másik megközelítés szerint a nyelvnek van valamennyi nem instrumentális jelentősége is, azaz önmagában véve is számít valamelyest igazságossági szempontból, de nem annyira univerzális, minden embert megillető nyelvi emberi jogokat, mint inkább kisebbségi nyelvi jogokat igazol.¹⁹

A fentiekben több oldalról is vázolt elméleti-filozófiai zavar korántsem magától értetődő. Ha ugyanis az emberi jogok doktrínája szerint az emberi jogok hordozzák az igazságosság legfőbb mércéit, akkor nyilván így kell ennek lennie a különböző nyelvek használatát illetően is, azaz lennie kell egy, de inkább egynél több nyelvi emberi jognak, amely jogok a nyelvi igazságosság hordozói, s amely jogokat az emberi jogalkotóknak éppúgy el kell ismerniük, mint bármely más emberi jogot. Ehhez képest – mint látjuk – az emberi jogok elmélete és filozófiája még meg sem közelíti a kiforrottság és letisztultság állapotát a nyelvi igazságossággal és a nyelvi emberi jogokkal kapcsolatban.

A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a nyelvi jogokról folytatott vitákban szinte mindig fölmerül e jogok természetének, illetve fajainak a kérdése is. Ebből a szempontból különbséget szoktak tenni a) nyelvi emberi jogok és b) kisebbségi nyelvi jogok, aztán más felosztás szerint a) egyéni nyelvi jogok és b) kollektív nyelvi jogok vagy nyelvi csoportjogok, s végül a) magánéleti vagy a nem-kormányzati szférában élvezett nyelvi jogok és b) közéleti vagy a kormányzati szférában élvezett nyelvi jogok, illetve hivatalos nyelvi jogok között. A magánéleti nyelvi jogokat általában tolerancia-irányultságú, a közéleti vagy hivatalos nyelvi jogokat pedig támogatás-irányultságú jogokként fogják fel.²⁰

19 Vö. Patten, 2015: 4-5. és 28.

[https://www.princeton.edu/~apatten/Language%20and%20Distributive%20Justice%20-%20A%20Patten%20\(revised\).pdf](https://www.princeton.edu/~apatten/Language%20and%20Distributive%20Justice%20-%20A%20Patten%20(revised).pdf) (utolsó elérés: 2016. október 28.) Vö. még pl. Andrassy, 2013: 44-49.

20 A kifejezések Kloss német nyelvésztől származnak. Vö. pl. Kloss, 1977: 2. és 44.

3. Az emberi jogok nemzetközi joga és a nyelvi-kisebbségi egyezmények

Az előzőekben körvonalazott elméleti-filozófiai zavarodottság tükröződik az emberi jogok nemzetközi jogában és általában véve a nemzetközi nyelvjogban is. A nemzetközi közösség először az ENSZ Alapokmányának preambulumban kötelezte el magát az emberi jogok doktrínája mellett, s az Alapokmány egyes rendelkezéseivel kötelezte is mind az ENSZ-et, mind a tagállamokat az emberi jogok tiszteletben tartására. Ugyanakkor az Alapokmány még nem nevezett meg egyetlen emberi jogot sem; 1948 decemberében viszont az ENSZ Közgyűlése elfogadta az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, mely immár felsorolta és röviden meg is határozta azokat a jogokat, amelyeket a Közgyűlés emberi jogoknak ismert el. A Nyilatkozat szövegezési munkálatai során a küldöttek hosszasan vitatták a nyelvi jogok kérdését is, de a nyelvi nem-megkülönböztetéshez való jogon túl egyetlen további nyelvi jog elismeréséről sem jutottak egyetértésre. Következésképpen a Nyilatkozat a nyelvi nem-megkülönböztetésen túl nem ismer el semmilyen további nyelvi emberi jogot. Tizennyolc évvel később az ENSZ már messzebb jutott: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikkében elismert két instrumentális jellegű nyelvi jogot,²¹ a 27. cikkben pedig egy nem instrumentális nyelvi jogot is. Az utóbbi szövege így hangzik:

„Azokban az államokban, amelyekben etnikai, vallási vagy nyelvi csoportok léteznek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival közösségben saját kultúrájukat élvezzék, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”

21 A bűncselekmény elkövetésével vádolt személyek jogát ahhoz, hogy egy általuk értett nyelven részletesen tájékoztassák őket a vád természetéről és okáról, valamint az ingyenes tolmáchoz való jogot, ha nem értik vagy nem beszélik a bíróság nyelvét.

E cikk esetében előre látható volt, hogy a végrehajtásnak lesznek nehézségei, s ezért a kisebbségek védelméért is felelős ENSZ-albizottság megbízta Francesco Capotorti professzort, hogy Különleges Jelentéstevőként tekintse át a 27. cikk implikációit. A nevezetes Capotorti tanulmány végleges szövege 1977-ben, egy évvel az Egyezségokmány hatályba lépését követően készült el, s ebben Capotorti kísérletet tett a kisebbségek fogalmának a 27. cikk összefüggésében való meghatározására is.²² Még fontosabb azonban, hogy szorgalmazta, készüljön egy ENSZ-nyilatkozat, amely megvilágítja a 27. cikk „implikációit” és közelebbről is meghatározza a cikkben elismert jogok betartásához szükséges intézkedéseket.²³ A nyilatkozat előkészítése hamar megkezdődött, de vontatottan haladt, a dokumentumot végül 1992-ben fogadta el az ENSZ Közgyűlése. A nyilatkozat az államokat nem, az ENSZ-et viszont kötelezi; ebből kiindulva a kisebbségi jogok hívei elérték, hogy az ENSZ működtessen egy sajátos – és gyenge – végrehajtási-konfliktuskezelési mechanizmust.²⁴

Maga az Egyezségokmány és ennek 27. cikke természetesen rendelkezik nemzetközi jogi kötőerővel és végrehajtási mechanizmussal. Mi több, az Egyezségokmány első fakultatív jegyzőkönyvének részes államai lehetővé tették, hogy bizonyos feltételek megléte esetén a joghatóságuk alá tartozó személyek panasszal fordulhassanak ellenük az ENSZ Emberi Jogi Bizottságához, s a Bizottság esetjogában vannak a 27. cikkel kapcsolatos ügyek is.

Az Európa Tanács már 1950-ben megalkotta az Emberi Jogok Európai Egyezményét és ebben elismerte azt a két instrumentális nyelvi jogot

22 Capotorti definíciója így hangzik: „A kisebbség egy állam népességének számbelileg kisebb és nem uralkodó helyzetben levő része, melynek tagjai – akik az adott állam polgárai – olyan etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokkal rendelkeznek, melyek megkülönböztetik őket a népesség többi részétől, és akikben van, akár csak implicit módon is egy szolidaritási érzés, mely kultúrájuk, hagyományaik, vallásuk vagy nyelvük megőrzésére irányul.” Vö. Capotorti, 1979: 568. bek.

23 Vö. Uo. 617. bek. Vö. még pl. Thornberry, 1991: 178-186. és 199-200.

24 Vö. pl. Phillips, 2015: 14-18.

is, amelyet később az ENSZ belefoglalt a Polgári és Politikai jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 14. cikkébe. Az Európa Tanács ugyanakkor nem előlegezte meg ilyen módon annak a nem instrumentális nyelvi jognak az elismerését, amelyet az ENSZ később az Egyezségokmány 27. cikkébe iktatott be. Mi több, az Európa Tanács, mely időről időre bővítette az Emberi Jogok Európai Egyezményével védett emberi jogok listáját, e bővítés keretében sem ismerte el az Egyezségokmány 27. cikkében foglalt nyelvi jogot, s nem vett fel a védett jogok listájára más nyelvi jogot sem. Másfelől viszont az Európa Tanács hosszú előkészületek után 1992-ben elfogadta a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját. Ez a dokumentum valójában egy nemzetközi egyezmény, mely védi az Európában hagyományosan, történelmileg beszélt regionális vagy kisebbségi nyelveket. A Charta tehát nem nyelvi jogokat ismer el, hanem bizonyos nyelveket véd: nem jogvédelmi, hanem nyelvvédelmi egyezmény, s ennek fő oka éppen az, hogy a nyelvi jogok elismerése a tapasztalatok szerint igen nagy nehézségekbe ütközik. Mindazonáltal az Európa Tanács 1995-ben elfogadta a Nemzeti Kisebbségek Védelmének Keretegyezményét is, s ebben elismerte a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkében foglalt nyelvi jogot és néhány más nyelvi jogot is. A Keretegyezményhez ugyanakkor messze nem társul olyan erős végrehajtási mechanizmus, mint az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez: már maga a „keretegyezmény” elnevezés is jelzi, hogy az államok csak bizonyos keretkötelezettségeket vállalnak, azaz meglehetősen nagy mozgásteret élveznek abban, hogy miként fogják fel és teljesítik kötelezettségeiket. Hasonlóképpen „puha” a Charta végrehajtási mechanizmusa is.

A nyelvi jogok európai érvényesülése szempontjából van bizonyos szerepük az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet dokumentumainak, köztük a nemzeti kisebbségek nyelvi jogairól szóló Oslói Ajánlásoknak is.

4. A európai államok nyelvjoga: a főbb szabályozási típusok

Az egyes államokban élénk társuló kép rendkívül változatos: óriási eltérések vannak a nyelvjogi szabályozások között. Ezt arra szokták visszavezetni, hogy maguknak a nyelveknek és a nyelvi kisebbségeknek a helyzete különbözik nagyon az egyes államokban. Nos, az érvnek nyilván van bizonyos magyarázó ereje. A magam részéről azonban úgy vélem, hogy a nyelvi helyzet lényege szinte minden államban ugyanaz: a *nyelvkülönbség* vagy *nyelvi sokféleség*, erre pedig a lényeget illetően ugyanazt a szabályozási választ kellene adni; a részletekben aztán az eltérő mintázatokból adódhatnak szabályozási eltérések is. Az egyes államok nyelvjogi szabályozásának jelenlegi nagy eltérései tehát – ahogy én látom – alapvetően abból fakadnak, hogy az emberi jogok elmélete, filozófiája kiforratlan, s ettől nyilván nem függetlenül még a nemzetközi jogban sem tisztult le a nyelvi emberi jogok ügye.

Amellett, hogy a nyelv jog nagyon eltérő az egyes európai országokban, azért vannak hasonlóságok is a szabályozások között és ezekből kiindulva az európai államok nyelv jogát különféle típusokba lehet sorolni. Többféle tipológia lehetséges és van is. Az alábbiakban egy olyan tipológiát vázolok fel, mely csupán három nagy típusba sorolja az államok nyelv jogát.

A nyelv jogi szabályok részint a magánélet szféráira, részint a kormányzati szférákra vonatkoznak. Nem csak az egyes ember nem lehet meg ugyanis nyelvhasználat nélkül; nem lehetnek meg nyelvhasználat nélkül az emberi intézmények, s köztük az állami intézmények sem, azt az egy vagy több nyelvet pedig, amelyet e szervek rendeltetésük betöltése során használnak, általában hivatalos nyelvnek, államnyelvnek és/vagy nemzeti nyelvnek nevezik. A mondottak értelmében minden államnak van legalább egy hivatalos nyelve, államnyelve és/vagy nemzeti nyelve, függetlenül attól, hogy az adott állam alkotmánya vagy valamely más jogszabálya megnevezi-e ezt az egy vagy több nyelvet

vagy sem. Az egyszerűség kedvéért a továbbiakban az ilyen nyelveket hivatalos nyelveknek fogom nevezni. Ezek a nyelvek – mint látni fogjuk – nagy szerepet játszanak a tipológiákban.

4.1. A hivatalos nyelvek száma egynél több és ez lényeges az állam berendezkedésében

Az államoknak ebbe a csoportjába tartozik mindenekelőtt Belgium és Svájc, de ide sorolható Finnország, Spanyolország, Luxemburg, történetileg pedig a dualizmuskori Magyarország is. Az említett államok közül az alábbiakban csak Svájc, Belgium, Finnország és a dualizmuskori Magyarország nyelvjogáról adok rövid áttekintést.

4.1.1. Svájc

Az ország lakossága mintegy 8 millió fő, s a lakosság csaknem kétharmada évszázadok óta németajkú, azaz a többségi nyelv a német. A legnagyobb nyelvi kisebbség – ugyancsak évszázadok óta – a francia, a francia ajkú polgárok a lakosság hozzávetőleg negyedét teszik ki, a történelmi olasz nyelvi kisebbség számaránya öt százalék körüli, a legkisebb történelmi nyelvközösség, a rétoromán pedig csak mintegy 35 ezer főt számlál.

Svájc szövetségi állam, 26 kanton, illetve félkanton szövetsége. A szövetségi alkotmány 4. cikke szerint az államnak négy nemzeti nyelve van: a német, a francia, az olasz és a rétoromán. A 70. cikk értelmében a Konföderációnak három hivatalos nyelve van: a német, a francia és az olasz, ugyanakkor a rétoromán szintén hivatalos nyelv, amikor a szövetséges szervek olyan személyekkel kommunikálnak, akiknek a rétoromán a saját nyelvük. Ugyancsak a szövetségi alkotmány 70. cikke értelmében a kantonok maguk döntenek saját hivatalos nyelvükről, s ezt már rég meg is tették és mindenütt a hagyományosan, történelmileg használt nyelveket választották hivatalos nyelvné. Ily módon jelenleg

22 kantonnak, illetve félkantonnak egy, háromnak kettő és egynek három hivatalos nyelve van. E kantonális hivatalos nyelvek megegyeznek az ország területén hagyományosan beszélt nyelvekkel, a nemzeti nyelvekkel, s minthogy a lakosságon belül a legnagyobb arányt a németajkúak képviselik, a kantonok többségében a német, kisebb részükben a francia, egy kantonban pedig az olasz a hivatalos nyelv; a rétoromán egyetlen kantonban, az egyetlen három hivatalos nyelvű kantonban, Graubündenben hivatalos nyelv.

Megjegyzem, az egynél több hivatalos nyelvű kantonok nyelvileg ismét fel vannak osztva oly módon, hogy minden térségnek, illetve településnek csak egy hivatalos nyelve legyen. Lényegében ezt az „egy terület – egy nyelv” elvet nevezik területi elvnek, a territorialitás elvének, mely végső soron a reformáció idejére megy vissza, ugyanis maga Luther volt az, aki az elvet kidolgozta, de persze nem a nyelvkülönbség, hanem a valláskülönbség átmeneti kezelésére. Ezt a *cuius regio eius religio* elveként ismert és számos részlemez is tartalmazó elvet fordították át aztán később a svájci törvényhozók a nyelvi kérdésre, s alkották meg ily módon a *cuius regio eius lingua* elvet. Említést érdemel végül, hogy a svájci szövetségi alkotmány 2000-ben hatályba lépett új 18. cikke a svájciak jogai között elismeri – nem teljesen függetlenül a territorialitás elvének egyes részlemezitől – a nyelvszabadságot, mely a magánéletre vonatkozik.

Mindez a gyakorlatban azt jelenti, hogy egy svájci állampolgár, bár mely kantonban él is, a magánéletben szabadon használhatja a saját nyelvét és más nyelveket is, azonban csak a kanton, illetve a település hivatalos nyelvén intézheti hivatalos ügyeit a bíróságok és a közigazgatási hatóságok előtt, s csak a hivatalos nyelven tanulhat az iskolákban, illetve taníttathatja gyermekeit a kanton iskoláiban. A svájci polgárok többsége persze olyan kantonokban él, amelyekben a saját nyelve a hivatalos nyelv, ám ha más kantonba költözik, ahol nem a saját nyelve

a hivatalos nyelv, viselnie kell ennek következményeit, s ha ez nehezebbre esne, ismét költözhet, hiszen megilleti a szabad költözködés joga is.²⁵

4.1.2. Belgium

Az ország lakossága mintegy tízmillió fő, s ennek mintegy a fele francia, másik fele holland anyanyelvű; él továbbá Belgiumban egy hozzávetőleg 70 ezer főt számláló német nyelvű közösség. A francia és a holland nyelvű népesség hagyományos, történelmi nyelvközösség, a németek szintén évszázadok óta ugyanazon a területen élnek, ez a terület azonban Németországhoz tartozott, csak az első világháború után csatolták Belgiumhoz.

Belgium eredetileg unitárius állam volt, melynek eredetileg egyetlen hivatalos nyelve volt, a francia, az utolsó, az 1990-es években végrehajtott államreform eredményeként azonban az ország szövetségi állammá vált: az alkotmány 1. cikke értelmében közösségek és régiók szövetségévé. A szövetséget alkotó közösségek az alkotmány 2. cikke szerint a francia, a flamand és a németajkú közösség, a régiók pedig az alkotmány 3. cikke szerint a vallon, a flamand és a brüsszeli régió. A két szövetségszervező elem nincs teljes átfedésben egymással, ezért a belga alkotmány megőrizte az országnak már évtizedekkel korábban megtörtént nyelvi régiókra való felosztását is. Az alkotmány 4. cikke értelmében négy nyelvi régió van: a francia ajkú régió, a holland ajkú régió, Brüsszel főváros kétnyelvű régiója és a német ajkú régió; a királyság minden községe és városa e nyelvi régiók valamelyikéhez tartozik és ez a beosztás csak minősített többséggel változtatható meg.²⁶

Az egyes nyelvi régiók hivatalos nyelve a régió nyelve, Brüsszelben a két régiós nyelv, s ez Svájcra hasonlóan mindenekelőtt azt jelenti, hogy a bíróságok és a közigazgatási hatóságok a régió nyelvét, illetve nyelveit használják hivatalos nyelvként és ez a nyelv a közoktatási

25 A svájci nyelvi helyzetről és nyelvjogról bővebben ld. Trócsányi – Juhász, 2010: 66-77., bizonyos fokig történeti összefüggésben pedig Blair, 1993: 12-20.

26 Vö. Trócsányi – Badó, 2005: 115.

intézmények oktatási nyelve is. Svájctól eltérően viszont Belgiumban a magániskolák oktatási nyelve nem csak szűk kivételek esetében térhet el a régió hivatalos nyelvétől, ám azért ennek Belgiumban is lehetnek hátrányai, például a régió hivatalos nyelvén tanító iskoláknál a kisebb állami támogatás.

A belga alkotmány – szemben a svájccal – kezdettől fogva, 1831 óta elismeri a nyelvhasználat szabadságát a magánéletben: az alkotmány 30. cikke (eredetileg 23. cikke) értelmében „(...) *a Belgiumban beszélt nyelvek használata tetszés szerinti; a nyelvhasználatot csak törvény szabályozhatja, és csak a hatósági aktusok és a bírósági ügyek tekintetében*”.²⁷

Érdekességgént, illetve a nyelvi kérdés belgumi érzékenységének illusztrálásaként érdemes megjegyezni, hogy az alkotmány 99. cikke szerint a kormány legfeljebb tizenöt tagból áll és a miniszterelnök esetleges kivételével a kormányban azonos számban kell lenniük francia és holland ajkú minisztereknek.²⁸

4.1.3. Finnország

Az ország hosszú évszázadokon át a Svéd Királysághoz tartozott, majd a 19. században az orosz birodalom autonóm része lett, független állammá csak 1917-ben vált. Az ország lakossága ma mintegy 5,3 millió fő, ebből a túlnyomó többség finn anyanyelvű, a svéd anyanyelvűek aránya öt százalékra tehető.

Az alkotmány 17. szakasza értelmében Finnországnak két nemzeti nyelve van, a finn és a svéd. Ugyancsak az alkotmány 17. cikke értelmében mindenkinek joga van a saját nyelve – legyen ez akár a finn, akár a svéd – használatához a bíróságok és más hatóságok előtt és e nyelven megkapni a hivatalos iratokat.

²⁷ Vö. uo. 118.

²⁸ A belga nyelvi helyzetről és nyelvjogról bővebben ld. Trócsányi – Juhász, 2010: 59-66. és bizonyos fokig történeti összefüggésben pedig Alen – Rusec, 1994, valamint Blair, 1993: 20-24.

A finn nyelvtörvény 5. szakasza szerint az ország nyelvi felosztásának alapegysége a törvényhatóság. A törvényhatóságok vagy egynyelvűek, vagy kétnyelvűek. A kormány minden tízedik évben kormányrendelettel határozza meg a hivatalos statisztika alapján, mely törvényhatóságok kétnyelvűek és melyik a többségi nyelv e törvényhatóságokban, továbbá azt is, melyek az egynyelvű finn vagy egynyelvű svéd törvényhatóságok. Az 5. szakasz (2) bekezdése értelmében egy törvényhatóság kétnyelvű, ha népessége magában foglal mind finn, mind svéd ajkúakat és a kisebbség legalább 8%-a a népességnek vagy legalább 3000 fő.

Ez a szabályozás – melynek természetesen vannak további részletei is – azon gondolaton nyugszik, hogy a nyelv jog a történelmileg használt nyelvek megoszlásához igazodjék. Ez a gondolat nagyon hasonlít a territorialitás elvéhez, s ezért az eredmény is nagyon hasonló ahhoz, amit Svájc és Belgium esetében láttunk: a törvényhatóságok túlnyomó többsége egynyelvű finn, kisebb részben kétnyelvű és elenyésző számban egynyelvű svéd. A finn szabályozásnak, mely már csaknem százéves múltra tekint vissza, van egy olyan eleme is, amely markánsan eltér a territorialitás svájci és belga elvétől, s ez az elem a tízévente esedékes felülvizsgálat. Míg ugyanis Svájcban és Belgiumban időhatár nélküli a kantonok hivatalos nyelvének meghatározása, illetve az ország nyelvi régiókra tagolása, addig Finnországban a felosztás tízévente felülvizsgálat alá esik az új népességi statisztikák alapján.

Amikor Finnország elnyerte függetlenségét, az országhoz tartozó, de Svédországhoz közel eső, és több mint 90%-ban svéd anyanyelvűek lakta Åland szigetek hovatartozásáról finn – svéd vita támadt, amelyet a két ország a Nemzetek Szövetségének égisze alatt egy külön szerződésben zárt le, s a szerződés ma is hatályban van.²⁹ Ennek értelmében a szigetek széleskörű autonómiát kaptak Finnországon belül, s az autonómiának része az is, hogy a terület hivatalos nyelve kizárólag a svéd nyelv.

Finnországban a finn és a svéd ajkú népesség mellett élnek más történelmi nyelvközösségek is. Ezek közül a számi vagy lapp nép

29 Ld. az ENSZ Főtitkáranak erről szóló egykori jelentését: UN Doc. E/CN.4/367.

nyelvhasználatáról külön törvény rendelkezik és egy félhivatalosnak nevezhető jogállást biztosít a számi nyelv részére.

4.1.4. *A dualizmus kori Magyarország*

Az ország népessége 1870-ben Horvát-Szlavónia nélkül mintegy 13,2 millió fő volt, 1880-ban pedig 13,75 millió fő. Az utóbbi népszámlálás szerint a történelmileg beszélt nyelvek anyanyelvi beszélőinek 44,8%-a volt magyar, 16,9%-a román, 13,1%-a német, 13,0%-a szlovák, 4,5%-a horvát és szerb, 2,5%-a ruszin. Ezek az adatok 1910-ben a következők voltak (ismét Horvát-Szlavónország nélkül): az összlakosság száma 18,2 millió fő, ebből magyar anyanyelvű 54,4%, román 16,1%, szlovák 10,7%, német 10,4%, horvát és szerb 3,6%, ruszin 2,5%.

A kiegyezés utáni Magyarországon főként a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában hozott 1868. évi XLIV. törvénycikk rendelkezett a nyelvhasználat kérdéseiről. A törvény csak „(...)az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használatára” vonatkozott, nem-hivatalos használatukra vagy magánhasználatukra nem, sőt a nyelvek magánhasználatának szabályozási lehetőségét a törvény preambuluma szinte teljesen ki is zárta. Ily módon a nyelvek magánhasználatára tetszés szerinti, azaz szabad volt, más szóval a törvény az akkoriban már hatályban levő belga alkotmányhoz és a 132 évvel később hatályba lépett svájci alkotmányi rendelkezéshez hasonlóan elismerte a nyelvszabadságot a magánélet körében.

Ami a hivatalos nyelvhasználatot illeti, a törvény 1. szakasza államnyelvvé nyilvánította a magyar nyelvet, nem nyilvánította azonban államnyelvvé egyetlen más nemzetiség nyelvét sem. Ez nem annak a jele, hogy a törvény biztosította volna a nemzetiségi, illetve nyelvi egyenjogúságot. Mindazonáltal a törvény egyéb rendelkezései – ahogy én látom – hallgatólagosan államnyelvvé, illetve hivatalos nyelvvé tették a többi nemzetiség nyelvét is. Ennek részleteibe itt nem mehetek bele, de talán elég meggyőzőek az alábbi rendelkezések is. A törvény értelmében a magyaron kívül a többi nemzetiség nyelvén is közzé kellett

tenni a törvényeket, s a törvényhatóságokban, azaz az ország területi közigazgatási és önkormányzati egységeiben³⁰ az ügykezelés és a jegyzőkönyvvezetés nyelve a magyar mellett bármely más nemzetiség nyelve is lehetett a testületi vagy bizottmányi tagok egyötödének kívánására. Az elsőfokú bíróságok a községek ügykezelési nyelvén ítéleztek, s a magyar nyelven hozott másodfokú végzéseket, határozatokat és ítéleteket kötelesek voltak a magyar mellett a felek által választott nyelven is kiállítani vagy kiadni. Mindezekben túl a törvényhatósági tisztviselőknek a községekkel, valamint a magánszervezetekkel és magánszemélyekkel való érintkezésükben lehetőleg ez utóbbiak nyelvét kellett használniuk, továbbá a kötelező iskoláztatást lehetőleg mindenkinek az anyanyelvén kellett biztosítani alsó és középfokon egyaránt; az utóbbi tárgyban az 1868. évi XXXVIII. tc. tartalmazta a részletszabályokat.

A mondottakból kitűnik, hogy az 1868. évi XLIV. törvénycikk nem csupán egyetlen nemzetiségi nyelv, a magyar, hanem az összes nemzetiségi nyelv hivatalos használatáról rendelkezett, s a magyartól különböző nyelvek hivatalos használatát is igen széles körben előírta vagy lehetővé tette. Ezzel összhangban később, a pénzügyi kiegyezés után a magyar bankjegyek feliratozása is soknyelvű lett.³¹ Véleményem szerint ezért helyesebb lett volna, ha az 1868. évi XLIV. törvénycikk nem azt mondta volna ki, hogy „*Magyarország államnyelve a magyar*”, hanem azt, hogy Magyarország államnyelve a magyar, emellett azonban hivatalos nyelv még a törvény előírásainak megfelelő módon az országban élő minden más nemzetiség nyelve is. Ez felelt volna meg ugyanis a törvény tényleges előírásainak.

A ma uralkodó felfogás szerint a törvény a maga korában előre mutató volt, ám rendelkezéseit nem vagy csak alig hajtották végre. Ezt

30 A törvényhatóságok az 1870. évi XLII. tc. értelmében főként a vármegyéket és a más történelmi elnevezésű egységeket, például a székely székeket, valamint a szabad királyi városokat foglalták magukban, s a rendszer fő elemei az 1876. évi XXXIII. tc. szerinti egységesítés után a megyék lettek.

31 Igaz, a húsz koronás bankjegy egyik oldalán a szöveg kizárólag magyar nyelvű volt, a másik oldalán pedig német nyelvűek voltak fő feliratok, de azért a bankjegy két alsó sarkában apró betűkkel további nyolc nyelven is el lehetett olvasni azt, hogy húsz korona.

a nézetet én a végrehajtás tekintetében problematikusnak tartom: az állítás mellett ugyanis nem sorakoztatnak fel bizonyítékokat. A három szlovák középiskola bezárását szokták említeni, de más nemzetiségeknek is voltak középiskoláik, s ezeket nem zárták be; az ügy, illetve érv tehát még az oktatás körében sem alapoza meg az állítást. Kételyeimet csak erősíti az alábbi személyes élményem:

A törvény 1. szakasza – mint már említettem – kimondta, hogy „(...) *a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles fordításban kiadandók*”. Ebből kiindulva az Országgyűlési Könyvtárban kérésemre utánanéztek, vannak-e állományukban 1868-tól kezdve nem magyar nyelvű kiadásai a törvényeknek. Nos, vannak: tizenöt ilyen kötetet volt szerencsém kézbe venni, ezek közül hét német, négy szlovák, egy szerb, egy horvát, egy román, egy pedig orosz nyelvű.

Mindez persze még nem jelenti azt, hogy a törvényt maradéktalanul végrehajtották. Az azonban immár bizonyos, hogy az uralkodó nézet rendkívül problematikus, s hogy a tárgyban további kutatásokra lenne szükség.

4.2. Egy hivatalos nyelv kisebbségi nyelvi jogok elismerésével és/vagy nyelvvédelemmel

A szabályozás e típusának lényege az, hogy az államnak egyetlen (vagy egyetlen országos jelentőséggel bíró) hivatalos nyelve van, a nyelvi-nemzetiségi többség nyelve, mely történelmileg, hagyományosan beszélt nyelv az állam területén, ugyanakkor a nyelvi-nemzetiségi kisebbségek tagjait megilletik bizonyos nyelvi, köztük hivatalos nyelvi jogok, és/vagy az állam bizonyos fokú védelmet nyújt a történelmi

kisebbségi vagy történelmi regionális nyelveknek. A legtöbb európai állam nyelvjoga ebbe a típusba tartozik.³²

E szabályozás előzménye az első világháború után létrehozott nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer volt. Ez abból a törekvésből nőtt ki, hogy a világháborúban vesztes hatalmak, illetve birodalmak helyén nemzetállamokat hozzanak létre: olyan államokat, amelyekben csak egyetlen nemzetiség él és ennek közös a nyelve. Az eredmény azonban meglehetősen eltért ettől az eredeti elgondolástól, olyannyira, hogy a győztes nagyhatalmak végül – amerikai nyomásra – egy nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer felállítása mellett döntöttek; egy olyan rendszer felállításával, mely a faji, vallási és nyelvi kisebbségek védelmét célozta.

E rendszer jogával kapcsolatban súlyos félreértések keletkeztek, s ezek mindmáig uralják az irodalmat. A legnagyobb félreértés talán az volt és maradt, hogy a kisebbségvédelmi rendszer joga kizárólag csoportjogokat vagy kollektív jogokat ismert el. Az igazság ezzel szemben az, hogy a rendszer ún. általános *anyagi joga* egy kivételtől eltekintve csak és kizárólag *egyéni jogokat* ismert el. A félreértés részint abból keletkezhetett, hogy a rendszer ún. *speciális anyagi joga*, mely csak egyes államokat kötelezett és csak bizonyos kisebbségeket érintett, esetenként elismert autonómia-jogosítványokat is.³³

32 Megjegyzem, hogy még az alapvetően az első típushoz tartozó országok többsége (köztük Svájc és Finnország) is alkalmazza a kisebbségi megoldást bizonyos történelmi nyelvi csoportok esetében a vonatkozó univerzális és regionális nemzetközi egyezmények alapján. Ugyanakkor például Szlovénia, amelyben az olasz és a magyar regionális hivatalos nyelv, már a második típushoz tartozik, Olaszország viszont, ahol a német jóval fontosabb regionális hivatalos nyelv, mintegy átmenet képez az első és a második típus között.

33 A különböző félreértésekről bővebben ld. Andrassy, 2013: 238-261.

A rendszer általános anyagi joga elismert egy minden állampolgárt megillető nyelvi jogot, a *nyelvszabadságot*,³⁴ melynek hatálya a tágan felfogott magánélet szféráira terjedt ki. Az általános anyagi jog ugyanakkor nem írta elő a kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvvé tételét, de a többségi nyelv uralmát valamelyest ellensúlyozta azzal, hogy a bíróságok előtt a hivatalos nyelvtől eltérő nyelvű személyek a hivatalos nyelven folyó eljárásban használhatták a saját nyelvüket. A közoktatási rendszerben pedig azokon a területeken, ahol az ilyen egyének számottevő arányban éltek, biztosítani kellett, hogy gyermekeiket a saját nyelvükön tanítsák az elemi iskolákban, amelyekben viszont kötelezővé teheték a hivatalos nyelv tanítását is.³⁵

A második világháború kezdetén a kisebbségvédelmi rendszer összeomlott és működését a háború után nem állították helyre. Így aztán a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 1976-ban történt hatályba lépéséig gyakorlatilag nem létezett nemzetközi kisebbségvédelem. A nemzetközi kisebbségvédelem máig az Egyezségokmányon, s különösen ennek 27. cikkén nyugszik, és jórészt ez az alapja az európai kisebbségvédelemnek, mindenekelőtt a Keretegyezménynek, de jórészt a Nyelvi Chartának is.

Mivel az Egyezségokmány 27. cikkében foglalt jogok tartalma nem kellően világos, a Charta és a Keretegyezmény pedig tudatosan nagy mozgásteret nyújt a részes államoknak, egyes államok – köztük Magyarország – erősebb, más államok pedig gyengébb kisebbségi nyelvi jogokat ismernek el és/vagy kisebbségi nyelvvédelmet biztosítanak.

Magyarországon a korábbi chartális alkotmány az ország hivatalos nyelvéről nem, csak a kisebbségi nyelvekről rendelkezett. Az új alkotmány, illetve alaptörvény ismét hivatalos nyelvvé tette a magyar nyelvet.

34 A vonatkozó rendelkezés, melyet Buza László kivételével csaknem minden kommentátor tévesen, rendszerint kisebbségi jogot elismerő előírásként interpretált, így hangzott: „Egyetlen... állampolgár sem korlátozható egyetlen nyelv szabad használatában sem a magánéletben, a kereskedelemben, a vallási életben, a sajtó útján történő vagy bármilyen természetű közzététel terén vagy a nyilvános gyűléseken.” Vö. Halmosy, 1983: 84-88. Vö. még Buza, 1930: 67. és Andrassy, 2013: 259-261.

35 Ld: Halmosy, 1983: uo.

Továbbá, míg az 1993. évi LXXVII. tv. a nemzeti és etnikai *kisebbségek* jogairól, addig a 2011. évi CLXXIX. tv. a *nemzetiségek* jogairól szól, vagyis az új törvénnyel a magyar jogalkotó bizonyos fokban visszatért a dualizmuskori jogszemlélethez.

4.3. Egy hivatalos nyelv kisebbségi nyelvi jogok elismerése és/ vagy nyelvvédelem nélkül

Európában ma már kevés az olyan állam, amely mereven elzárkózik a kisebbségvédelemtől. Idetartozik Franciaország, mely még a kisebbségek fogalmát sem fogadja el, de idetartozik Görögország, Törökország és történetileg igen hosszú időn át ide tartozott Nagy-Britannia is.

Változások persze azért vannak ezekben az országokban is. A francia kormányok például évtizedek óta próbálkoznak a Charta ratifikálásával, ezt azonban eddig az alkotmánytanács megakadályozta.³⁶ Megjegyzem, Románia és (Cseh)Szlovákia kisebbségpolitikájára egykor nagy hatást gyakorolt a francia megközelítés és ez igen hátrányosan érintette – és bizonyos fokban még ma is hátrányosan érinti – az ezekben az országokban élő magyar kisebbségeket.

5. Az Európai Unió nyelvjogáról

Az Európai Unió nyelvjogának talán legfontosabb, s egyben legszembevetőbb vonása, hogy az Uniónak 24 hiteles vagy szerződési nyelve, 24 hivatalos nyelve és 24 munkanyelve van. Valójában minden tagállamnak legalább egy hivatalos nyelve az Uniónak is hivatalos nyelve, s emellett hiteles, illetve szerződési nyelve és munkanyelve is. Az

³⁶ Ld. Décision no 99-412 DC du 15 juin 1999 juillet 2008 sur le Charte européenne des langues régionales ou minoritaires, 10-11. bek.

irodalomban a többi közt e tény kapcsán szoktak a nyelvi egyenjogúság elvéről beszélni, az elv azonban vitatott.³⁷

A mondottak értelmében az Unió joga többnyelvű, miként többnyelvű például Svájc és Belgium joga, s többnyelvű volt a dualizmus-kori Magyarország joga is. És amint Svájcban és Belgiumban vannak, illetve az egykori Magyarországon voltak e többnyelvűségnek speciális szabályai, úgy vannak bizonyos speciális szabályai az Európai Unió többnyelvű jogának is. A hiteles nyelveket az EU elsődleges joga, nevezetesen az EUSZ 55. cikke sorolja fel, az EU intézményeinek hivatalos nyelveire és munkanyelveire irányadó fő rendelkezéseket pedig a másodlagos jog egyik jogszabálya, az EGK első tanácsi rendelete, a számos módosítás után máig hatályos 1/58/EGK rendelet tartalmazza. Ez lényegében a következőket mondja ki:

Azok az okmányok, amelyeket a tagállamok vagy a joghatóságuk alá tartozó személyek küldenek az Unió intézményeinek, bármely hivatalos nyelven készülhetnek és a választ ugyanezen a nyelven kell elkészíteni, azokat az okmányokat pedig, amelyeket az intézmények küldenek valamely tagállamnak vagy a joghatósága alá tartozó személyeknek, az adott állam nyelvén kell elkészíteni. A rendeleteket és az általánosan alkalmazandó más okmányokat a hivatalos nyelveken kell megszövegezni, s a hivatalos lapot is e nyelveken kell megjelentetni, az intézmények azonban eljárási szabályzataikban kiköthetik, hogy meghatározott esetekben mely nyelvet kell használni. A Bíróság saját eljárási szabályzatában maga állapítja meg, hogy eljárásaiban mely nyelveket alkalmazza. Ha egy tagállamnak több hivatalos nyelve van, az alkalmazandó nyelvre – az adott állam kérésére – jogának általános szabályai irányadók.

Lényeges, hogy az Európai Uniónak van egy emberi jogi, illetve alapjogi chartája is, s az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez hasonlóan e Charta sem ismeri el a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 27. cikkében foglalt nyelvi jogot. Ugyanakkor a Charta 22. cikke kimondja, hogy *„az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási*

37 Vö. pl. de Witte, 2004: 221, Lángos, 2014: 100-104.

és nyelvi sokféleséget”, bár még nem egészen világos, hogy ez mit is jelent.³⁸

Az Unió működése természetesen minden téren nyelvhasználattal jár, s ez – csakúgy, mint a fenti szabályozás – számos kérdést vetett, illetve vet fel. Büntetőügyekben fölmerült például a tagállami bíróságok eljárási nyelvének problémája a Mutsch-, valamint a Bickel és Franz-ügyben, a közsférában történő alkalmazáshoz megkövetelhető nyelvismeret problémája pedig a Groener-ügyben. Ami a gazdasági és a magánszféra más területeit illeti, a nyelvi kérdés fölmerült már az áruk nyelvi címkézésétől kezdve a munkavállalók alkalmazásának nyelvi feltételein át a gazdasági reklámok ún. nyelvi többletköltségéig.

A 28 tagállamban jóval több nyelvet beszélnek történelmi, Európa kulturális hagyományához tartozó nyelvként, mint ahány hivatalos nyelve van az Uniónak, s így a nem hivatalos történelmi nyelvek beszélőit bizonyos fokban nyelvi megkülönböztetés sújtja. A tagállamokban élő egyes nyelvi kisebbségek jogi helyzetén ugyanakkor javít – szándéktalanul is – a rendszer. A magyar nyelv például kisebbségi nyelv Szlovákiában, Romániában és nem országos hivatalos nyelv más szomszédos uniós tagállamokban sem, mivel azonban a magyar nyelv hivatalos nyelv az Unióban, így az ezekben az országokban élő magyarok magyarul is megismerhetik az Unió joganyagát, magyarul is fordulhatnak az Unió intézményeihez és e nyelven kapják a választ. Ez persze fordítva is áll: a Magyarországon élő kisszámú szlovák, román stb. kisebbség tagjai is élvezik a szóban forgó előnyöket, illetve implicit jogokat.

38 Vö. pl. Xavier Arzoz: The protection of linguistic diversity through Article 22 of the Charter of Fundamental Rights. In: Arzoz (szerk.) 2008 Respecting Linguistic Diversity in the European Union. és Király Miklós. 100.

6. Mit lehet tenni és mit hozhat a jövő?

Ha a jognak igazságosnak kell lennie – és annak kell lennie –, akkor azt kell elősegíteni, hogy a nyelvi igazságosság is minél inkább érvényre jusson. S mivel e téren – ahogy láttuk – sok az elmaradás, sok a teendő is. De vannak-e reális lehetőségek? Nézetem szerint vannak, éspedig sokfélék; az alábbiakban csak hármat villantok fel közülük.

- a) A különféle nemzetközi egyezményekben nagy igazságossági potenciál rejlik, mivel csak részlegesen tartalmazzák a nyelvi igazságosságot, s e potenciál bizonyos elemeit felszínre hozhatja a (jogfejlesztő vagy evolutív) jogértelmezés.³⁹ Az ilyen jogértelmezésekhez azonban ösztönző impulzusok, ügyek kellenek: panaszok, perek, árnyékjelentések, jó érvek stb.
- b) A nemzetközi egyezményekben rejlő igazságossági potenciál felszínre hozásában a (jogfejlesztő) jogértelmezésnek már ma is vannak jelentős eredményei. A magam részéről ilyennek látom, hogy az ENSZ Emberi Jogi Bizottsága kimondta: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 19. cikke magában foglalja „(...) az egyén szabadságát önmaga kifejezésére a maga által választott nyelven”.⁴⁰ Ezzel ugyanis a Bizottság elismerte a nyelv-szabadságot, a magánéleti nyelvszabadságot, igaz, csak egy konkrét ügyben kialakított állásfoglalásával. Ez az állásfoglalás azonban igen erős kiindulópont lehet további ügyek, elméleti munkák, sőt akár jogalkotási kezdeményezések számára is.
- c) A nemzetközi egyezményekben rejlő igazságossági potenciál bizonyos elemeit felszínre hozhatja az elmélet, a jogtudomány is. Magam például úgy látom, hogy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányában benne rejlik, hogy a hivatalos

39 A Nyelvi Chartában rejlő ilyen potenciálokról ld. pl. Andrassy – Vogl, 2012: 113–115.
40 Ballantyne, Davidson, McIntyre v. Canada, 1993: U.N. Doc. CCPR/C/47/D359/1989 és 385/1989/Rev.1, 11.3. Elérhető online: <http://hrlibrary.umn.edu/undocs/html/v359385.htm> (utolsó elérés: 2016. október 28.)

nyelvvel összefüggő jogok is emberi jogok, éspedig területhez kötött emberi jogok; éppúgy területhez kötött emberi jogok, mint ahogy területhez kötött például a szintén emberi jogként elismert választójog; ez sem illeti meg az embereket mindenhol a világon, hanem csak abban az egy vagy több államban, amelynek az egyén állampolgára. A hivatalos nyelvi jogok területhez kötöttsége ennél bonyolultabb, de azért jól meghatározható, hogy kinek hol van joga a saját nyelve hivatalos nyelvként való használatához,⁴¹ s ennek értelmében – ahogy én látom – az egykori történelmi Magyarország területén élő magyarságnak mindenütt joga van a saját nyelve hivatalos nyelvként, legalább regionális hivatalos nyelvként való használatához. Más szóval úgy vélem, emberi jogi szempontból is megalapozott a határon túli magyar szervezeteknek az a törekvése, hogy a mai határokon kívül rekedt magyarság nyelve váljék azokban a szomszédos államokban is legalább regionális hivatalos nyelvvé, amelyekben még nem nyerte el ezt a jogállást.

7. Irodalomjegyzék

1. Angré Alen – Rusen Ergec (1994): A belga államszövetség az 1993. évi negyedik államreform után. Budapest, Nagy és Trócsányi Ügyvédi Iroda.
2. Andrassy György (1998): Nyelvi jogok. Pécs, JPTE Európa Központ.
3. Andrassy György – Vogl Márk (2012): Non-Territorial Languages. In: A. N. López – E. J. R. Vieyetz – I. U. Libarona (szerk.) (2012) Shaping language rights: commentary on the European Charter

41 Erről bővebben ld. Andrassy, 2013:148-184. és 392-403, valamint (továbbfejlesztett változatban) Andrassy, 2016: 13-15. és 21-22.

- for Regional or Minority Languages in light of the Committee of Experts' evaluation. Strasbourg, Council of Europe Publishing.
4. Andrassy György (2013): Nyelvszabadság. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó.
 5. Andrassy György (2016): A magyar nyelv jogállása, a kultúraszabadság és egyes emberi jogok területéhez kötöttsége. JURA, 2016/1.
 6. Xabier Arzoz (2007): The Nature of Language Rights. JEMIE, Vol 6, No. 2.
 7. Xabier Arzoz (2008): The protection of linguistic diversity through Article 22 of the Charter of Fundamental Rights. In: Arzoz (szerk.) (2008) Respecting Linguistic Diversity in the European Union. Amsterdam, John benjamins Publishing Company, 145-173.
 8. Francesco Capotorti (1979): Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities. New York, United Nations.
 9. Philip Blair (1993): The Protection of Regional or Minority Languages in Europe. In: The Territorial Distribution of Power in Europe. V. Fribourg, European Summer University.
 10. Buza László (1930): A kisebbségek jogi helyzete. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
 11. David Crystal (1998): A nyelv enciklopédiája. Budapest, Osiris Kiadó.
 12. Eötvös József (1902): A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. III. Budapest, Révai Testvérek.
 13. Göncz Lajos (2004): A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Szabadka, Magyarságkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Elérhető online: http://www.mtt.org.rs/publikaciok/mtt_konyvsorozatok/08_A_Vajdasagi_Magyarsag_Ke.pdf (utolsó elérés: 2016. október 30.)
 14. Leslie Green (1987): Are Language Rights Fundamental? Osgoode Hall Law Journal, Vol. 25, No. 4.
 15. Halmosy Dénes (1983): Nemzetközi szerződések 1918-1945. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Gondolat Könyvkiadó.

16. Martin Heidegger (1994): Levél a humanizmusról. In: Pongrácz Tibor (szerk.) Martin Heidegger „költőien lakozik az ember” – Válogatott írások. Pompeji – Budapest – Szeged, T-Twins Kiadó.
17. Király Miklós (2007): Egység és sokféleség. Új Ember Kiadó.
18. Kiss Jenő: Az anyanyelvoktatás, a nyelvjárások és a nyelvjárási háttérű iskolások. Magyar Nyelvőr, elérhető online: <http://nyelvor.c3.hu/period/1234/123401.htm> (utolsó elérés: 2016. október 30.)
19. Heinz Kloss (1977): The American Bilingual Tradition. Newberry House.
20. Will Kymlicka and Alan Patten (2003): Language Rights and Political Theory. Annual Review of Applied Linguistics, No. 23.
21. Lángos Petra Lea (2014): Nyelvpolitika és nyelvi sokszínűség az Európai Unióban. Budapest, 2014, Pázmány Press.
22. Alan Patten (2015): Language and Distributive Justice. Princeton University [https://www.princeton.edu/~apatten/Language%20and%20Distributive%20Justice%20-%20A%20Patten%20\(revised\).pdf](https://www.princeton.edu/~apatten/Language%20and%20Distributive%20Justice%20-%20A%20Patten%20(revised).pdf)
23. Alan Phillips (2015): Historical Background on the Declaration. In: Ugo Caruso – Rainer Hofmann (szerk.) The United Nations Declaration on Minorities. An Academic Account on the Occasion of its 20th Anniversary (1992-2012). Leiden, Boston, Brill –Nijhoff.
24. Jonathan Pool (1991): The Official Language Problem. American Political Science Review, Vol. 85, no. 2. 495-514.
25. Tove Skutnabb-Kangas – Robert Phillipson, együttműködve Mart Rannuttal (1995) (szerk.): Linguistic Human Rights. Overcoming Linguistic Discrimination. Berlin – New York, Mouton de Gruyter.
26. Tove Skutnabb-Kangas (1997): Nyelv, oktatás és a kisebbségek. Budapest, Teleki László Alapítvány, Budapest.
27. Patrick Thornberry (1991): International Law and the Rights of Minorities. Oxford, Clarendon Press.
28. Trócsányi László – Juhász Hajnalka (2010): A nyelvhasználat szabályozása egyes nyugat-európai országokban. In: Andrásy György

- Vogl Márk (2010) (szerk.) Az emberi jogok és a nyelvek, Pécs, Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata, 47-85.
29. Trócsányi László – Badó Attila (szerk.) (2005): Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban. Budapest, KJK – KERSZÖV Kiadó.
30. Bruno de Witte (2004): Language Law of the European Union: Protecting or Eroding Linguistic Diversity? In: Rachael Craufurd Smith (szerk.) Culture and European Union Law. Oxford, Oxford University Press

Balogh Ádám: Etnopolitika a Balkánon

1. Bevezetés

Jelen tanulmány egy féléves kurzuson alapuló egynapos előadás összefoglalásaként készült, így nem célja, hogy az összes feldogozott témát érintse és részletezze. A kurzus a nacionalizmus megjelenésével elinduló nemzeti ébredés folyamatát próbálta bemutatni a balkáni nemzetek példáján keresztül, egészen a modern, nemzeti államok megalakulásáig. Ennek során felvázolt egy általános fejlődési modellt, és ahhoz hasonlította a félsziget elmúlt két évszázadában elinduló nemzeti ébredéseket. Így nemcsak a tipikus folyamatra találtunk példákat (görög, szerb), hanem a később elinduló, és államot hamarabb kialakító nemzetekre is (albán, török). Ugyanakkor az új államok megalakulását a legtöbb esetben még követte a nemzetépítés folyamata, és nem zárult le a küzdelem a nemzeti érdekek megvalósításáért, ez pedig újabb és újabb politikai célok kitűzését tette szükségessé, szembenálláshoz vezetve. Ezért az etnikai és vallási konfliktusok sem szűntek meg az önálló államok létrejöttével, sőt a mai napig erőteljesen meghatározzák a térség politikai viszonyait.

Ezt követően a térségben meglévő etnopolitikai konfliktusok közül hozunk példákat, elsősorban a görög nemzet területi kiterjedési köréből, de bemutatva az elmúlt bő 150 év alatt született megoldási törekvésekből is többet, az elméleti keretet gyakorlati példákkal megerősítve.

Terjedelmi okokból kifolyólag a délszláv fejlődés és konfliktusainak bemutatására nincs lehetőség, ahogy az albán és török területet is csak érintjük, ugyanakkor a görög fejlődés részletezésével az etnopolitikai konfliktusok fontosabb megoldási törekvéseit is be tudjuk mutatni részletesebben. Ezekből legalább egy-egy konkrét példát kiemelve elemezzük a konfliktus megoldására vonatkozó stratégiát, és hogy volt-e reális esély megvalósulására, valamint a konfliktus megoldására. A tanulmány célja, hogy egy általános modellt állítson fel a félsziget nemzeti mozgalmainak megértéséhez, megvizsgálva a nemzeti érdekek megvalósításának különböző alternatíváit is. A térség vegyes lakosságú és vallású terület, így ezek a konfliktusok a mai napig sem mindenütt oldódtak meg, azt láthatjuk azonban, hogy bizonyos esetekben a nemzetiségi-kisebbségi kérdés területén előrelépésnek lehetünk tanúi.

A nemzetfejlődés általános modelljének ismertetését és az etnopolitikai konfliktusok megoldási módozatainak tipologizálását követően a görög nemzeti ébredés folyamatát fogjuk részletezni, az ennek során megjelenő etnikai ellentétekkel. Így lehetőségünk lesz a megoldási tervezetek bemutatására és azok elemzésére.

2. Nemzetfejlődés és a nemzeti tudat kialakulása

Az ember öntudatára ébredésétől kezdve társas lényként, közösséget alkotva élt, ám a közösség kohéziós ereje és hatóköre, valamint a csoportazonosságot meghatározó jellemzők időről időre változtak, komoly átalakuláson mentek keresztül a társadalmi és politikai fejlődéssel párhuzamosan (horda, nagycsalád, törzs, állam). Természetesen eközben a közösségi (és egyéni) identitás meghatározásának kritériumaiban is változás következett be, mígnem megjelent a modern nemzet kategóriája. A középkorban és újkorban ugyan előfordult már a nemzet, mint kifejezés, de azt vagy az egyetemeken és zsinatokon használták, vagy pedig (politikai értelemben) rendi/nemesi nemzet jelentésben: a

kiváltságokkal és jogokkal rendelkező, a társadalom többi csoportjától elkülönülő réteg értelemben. A francia forradalom előestéjén azonban Sieyès abbé: *Mi a harmadik rend?* című röpiratában¹ a nép, állampolgárok közössége jelentést kezdte el felvenni, amelyből aztán kialakult az államnemzet/politikai nemzet fogalma. Ebben a felfogásban (territoriális megközelítés szerint) mindenki a nemzethez tartozik, aki az állam határain belül él, származására vagy kultúrájára való tekintet nélkül. Az így kialakuló nemzetet politikai akarat hozza létre, majd az állam befejezi a nemzet megteremtését.² Ez a módszer azonban komoly kihívásokat okozott Kelet- és Közép-Európában, valamint a Balkán-félszigeten, ahol a soknemzetiségű birodalmak helyét próbálták felváltani a nemzetállamok, rögtön egymással is konfliktusba kerülve. Így a nemzeti ébredés megjelenése egyben etnikai szembenállás kialakulásához is vezetett, és minél erősebbé vált a modern nemzetfelfogás, annál kirekesztőbb is lett a „kívülállókka” szemben.

A Miroslav Hroch által leírt három fázisú modell alapján a félsziget nemzetfejlődései is leírhatóak,³ így ezt fogjuk elméleti kiindulási pontnak venni a nemzettudat elterjedésének bemutatásához, annak ellenére, hogy bizonyos esetekben (például az albán) hamarabb alakult meg az állam, mint ahogy általánosan elterjedt volna a nemzettudat. Hroch azt a következtetést vonta le kutatásai alapján, hogy a nemzetfejlődés természetes úton először irodalmi és kulturális fázissal veszi kezdetét. Az első fázisban (tudósok érdeklődésének kora) általában a nyelvkérdés áll a középpontban, megjelenik a nyelvújítás és az irodalmi nyelv kialakításának kérdése, esetleg a nyelvtörténeti alapú tanulmányozása és a nyelvrokonság vizsgálata, de akár a meglévő nyelv megtisztítása is, szótárak készítése. Ezzel veszi kezdetét az etnikai azonosságon nyugvó csoport tudatos kulturális közösséggé szervezése a társadalomtudományok és művészetek kiemelkedő képviselőinek segítségével. A második szakasz (nemzeti propaganda kora) már politikai célokat

¹ Sieyès, 1999: 36–43.

² A nemzetépítés nehézségeiről és kérdéseiről részletesebben ld: Linz, 2004: 277–297.

³ A nemzetfejlődés problematikájáról részletesebben ld: Hroch, 2004: 230–247.

is megfogalmaz, a „dicsőséges múlt” feltárása (vagy annak hiányában megkonstruálása), ennek propagálása, népszerűsítése a történetírás, néprajz és más tudományok segítségével. Ha még nincs önálló állam, akkor a minél nagyobb fokú autonómia kivívása lesz a cél, miközben megtörténik a *múlt dicsőséges/tragikus eseményeinek beemelése a nemzeti „mitológiába”, a népi hiedelmek, legendák, „nemzeti emlékhelyek” a kollektív emlékezet részévé válnak.* A harmadik szakasz (tömegmozgalmak kora) már független nemzeti államot tűz ki célul, ahol a nemzet összes tagja a határokon belül élne, és létrehozná a kulturális intézményeket (akadémia, múzeum...), az iskolahálózatot, illetve a nemzeti szimbólumokat (himnusz, zászló...).⁴

A Balkán-félsziget egyes etnikumú és régi történelmi államalakulatok bűvöletében élő területein nem tudtak könnyen homogén nemzetállamok kialakulni, így a nacionalista törekvések rögtön szembe kerültek egymással. A 19. századtól egészen napjainkig súlyos etnopolitikai konfliktusok zajlanak, amelyek egy részét különböző megoldási kísérletekkel próbálták több-kevesebb sikerrel rendezni. A 19. század elejétől az első világháború végéig többször is jelentősen megváltoztatták a Balkán-félsziget területén lévő államok határait. Ennek következtében a soknemzetiségű birodalmak helyét kisméretű nemzeti államok (vagy föderációk) foglalták el, de úgy, hogy a legtöbb helyen a területi és etnikai határok nem estek egybe. A térség ezen jellemzője napjainkig problémát okoz az itt élő népek kapcsolataiban, hiszen etnopolitikai konfliktusok nehezítik az államok együttműködését. Jól mutatja a meglévő etnokulturális konfliktusok jelenlétét, hogy a Salat Levente által felsorolt etnopolitikai konfliktus-kezelés módszerei közül a legtöbbet megpróbálták megvalósítani a Balkán-félsziget elmúlt bő 100 évében. Jól mutatja a meglévő etnokulturális konfliktusok jelenlétét, hogy a Salat Levente által felsorolt etnopolitikai konfliktus-kezelés módszerei

4 Részletesebben a nemzeté válás kérdésköréről és az államalkotás nehézségeiről ld: Ring, 2004: 27-36.

közül a legtöbbet megpróbálták megvalósítani a Balkán-félsziget elmúlt bő 100 évében. Például:

- 1 a genocídium/népiirtás az örmények, a pontuszi görögség esetében és az 1992-1995 közötti délszláv háború során;
- 2 erőszakos lakosságcsere, deportálás, kitelepítés a görög-török, török-bolgár viszonyban; szecesszió vagy önrendelkezés Jugoszlávia felbomlásakor;
- 3 integráció/asszimiláció a jugoszláv nemzeteszmé kialakításakor, vagy az oszmán nemzetteremtési próbálkozásakor a 19. század végén; hegemonikus ellenőrzés megvalósítása Koszovóban a szerbek részéről;
- 4 döntőbíráskodás Ciprus esetében;
- 5 föderalizáció Jugoszláviában, kantonizáció Bosznia-Hercegovinában;
- 6 konszociáció/hatalommegosztás Ciprus 1960-as alkotmányában.⁵

A következőkben a görög nemzetfejlődés bemutatására teszünk kísérletet, melynek során kitérünk az etnopolitikai konfliktusok megjelenésére és azok megoldási kísérleteinek leírására is. A görög fejlődés talán a térség legszabályosabb útja, ugyanis végigjárta (mégpedig saját belső, szerves fejlődésének eredményeként) a korábban említett három fejlődési fázis mindegyikét. (Már a 18. század végétől elindult a görög felvilágosodás időszaka, a nemzeti ébredés első szakaszával.) Ugyanakkor a nemzettudat meghatározásában többször is hangsúlyeltolódás következett be, területi határait pedig fokozatosan terjesztette ki Athén. Ennek során ő maga is próbált asszimilálni és föderációt kialakítani, de külpolitikai és katonai erejének gyengesége ezt nem tette lehetővé, így többször erőszakos megoldási tervekbe (pl. lakosságcsere egyezményekbe) is kénytelen volt beletörődni.

⁵ Az etnikai/vallási alapú konfliktusok megoldási törekvéseit részletesen bemutatja: Salat, 2001: 53-71.

3. A modern görög nemzeti öntudat és etnopolitikai konfliktusai

3.1. Nemzetfejlődés⁶

A francia forradalom eszméinek és a 18. században lezajló gazdasági-társadalmi fejlődésnek a hatására a 19. század elejétől oszmán területeken is kezdetét vette a kulturális fellendülés, amely a modern nemzet-tudat kialakulásához és a független nemzetállam megalakítási céljának megfogalmazásához vezetett. Ehhez azonban meg kellett határozni azt, ki is számít a nemzethez tartozónak (ez akár korszakról korszakra változhatott attól függően, hogy az identitásnak mely elemeit tartották igazán meghatározónak: közös terület/vallás/nyelv/közös múlt). Neheztelte a fejlődést a nemzethez tartozás problematikája mellett az is, hogy a térség gondolkodását erőteljesen befolyásolta az oszmán millet-rendszer társadalom-felfogása;⁷ a nacionalizmus eszméjének elterjedése; a keleti kérdés összetettsége – és így a nagyhatalmi beavatkozás állandó fenyegetettsége;⁸ az öntudatra ébredő nemzetek egymással szemben

6 Az alfejezethez felhasználtam korábban megjelent, alap kutatáson nyugvó monográfiákat: Balogh, 2011. és Balogh, 2012.

7 Az Oszmán Birodalom társadalomstruktúrája a vallási hovatartozáson alapult, és a millet-rendszer szabályozta. A szent könyvvel rendelkező egyistenhitű vallásúak alkotnak egy-egy ilyen milletet (örmény keresztény, zsidó, ortodox volt a három legjelentősebb), amelyre külön jogi szabályozás vonatkozott, és relatív önállóságot élveztek tagjai saját vallási vezetőjük irányítása alatt. Így a 19. századig nem az anyanyelv és az etnikai származás határozta meg a státuszt és az identitást, hanem a vallás.

8 A keleti kérdés az Oszmán Birodalom hanyatlásához, feldarabolódásához, a nagyhatalmak ehhez a folyamathoz való viszonyulásához és a birodalom területén élő nemzetek függetlenségi törekvéseihez kapcsolódó kérdéskör, amely 1774 és 1923 között határozta meg a Kelet-Mediterráneum egész területén zajló eseményeket. Elsősorban Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország és a Habsburg Birodalom volt közvetlenül is érdekelt a kérdésben.

álló területi követelései valamint a vegyes lakosságú (és esetleg identitású) területek.

Ezen tényezők miatt a Balkán nemzetfejlődése jelentősen eltér a nyugati mintáktól, ahol vagy egy már territorálisan rögzült földrajzi térben és határok között jött létre a legtöbb nemzet (pl. francia), vagy egy már önállósággal rendelkező, de kis területű állam indítja el a nemzetegyesítést, akár a kedvező külpolitikai konstellációt is kihasználva. (Piemont és Olaszország, a porosz területek és a Német Császárság) A Balkán azonban a 19. század elejéig két nagy területű és soknemzetiségű birodalom fennhatósága alatt állt, így nemzeti ébredésük a birodalmak gazdasági-politikai fejlettségétől is függött, és rögtön a törökön kívül az Oszmán Birodalom területi integritásának fenntartásában érdekelt nagyhatalmakkal, valamint egymással is szembe találták magukat. Talán ezzel is magyarázható (a vegyes lakosságú területek mellett), hogy számtalan föderalista elképzelést fogalmaztak meg a félsziget politikai gondolkodói: egyszerre próbálva teljesíteni a nagy területű állam kialakításának célját és a nemzeti elvet. Figyelembe kell ugyanakkor azt a tény is venni, hogy a 19. századi politikai gondolkodók elképzelései csak a nagy területű államokat tartották életképesnek, így a nemzeti egység megvalósítása mellett az európai status quót is megpróbálták fenntartani, és egy gazdasági-politikai szempontból is működőképes nagyságú államalakulatot létrehozni. Ugyanakkor a nacionalizmus kirekesztő jellege mindig erősebbnek tűnt, mint az együttműködést előtérbe helyező elképzelések, így a konfliktusok megoldásának elnyomó és kényszerítő típusainak megvalósítása volt a gyakoribb.

A 19. század folyamán a Balkán nemzetei közül több is jelentős lépést tett az áhított cél: a saját nemzetállam megalakítása felé. Ennek folyamata azonban nem ment zökkenőmentesen, és a kudarcok többször is rákényszerítettek a korszakban egy-egy nemzetet arra, hogy felülvizsgálják, esetleg megváltoztassák addigi nemzetstratégiájukat. Ugyanakkor a nemzetépítés általában az államépítés után következett be, és a 19. századi „új államok” elé kettős feladat is tornyosult: az államépítés (az állam intézményeinek és működésének megszervezése), és még ennél is

nagyobb kihívásként, a nemzetépítés befejezése. Ehhez kapcsolódóan a külpolitikai gondolkodás is alapvetően két elképzelést próbált (különböző időszakokban) megvalósítani: a nagy területű, az összes az adott nemzethez tartozót egy államba integráló Nagy Eszmét – akár erőszakos asszimiláció felhasználásával; és a Balkán-félsziget nemzeteivel föderációt alkotó nagy területű államot. Ezekre jó példákat lehet találni a görög külpolitikai gondolkodás és nemzetstratégia elemzésével.

A görög nemzeti ébredés a 18. század végén vette kezdetét, amikor már a kulturális fázisban, a nyelvkérdés kapcsán kibontakozó vitával párhuzamosan⁹ az önmeghatározás kérdése is felmerült. A görög nyelvvel kapcsolatos problémák (és nyelvészeti viták) alapja a görög kétnyelvűség, melynek gyökerei az i. sz. első századig nyúlnak vissza. Ekkor jelentkezett először az a törekvés, hogy írásban ne az akkor élő nyelvet (koinét) használják, hanem a már halott attikai nyelvjárást. Ez a felfogás az atticizmus, mely a tudás közvetítésére egyedül az attikai nyelvjárást tartotta méltónak. Rövid időn belül az összes írásban rögzített tudomány hivatalos nyelve lett, majd a keleti (ortodox) egyház is ezt a nyelvet kezdte el használni. Később a bizánci kormány és államigazgatás tette hivatalos nyelvév. Így a görög nyelv története kettévált: az élő (beszélt) és az írott (holt) nyelv történetévé. Nyelvészeti vita a 18. század végén bontakozott ki a görög felvilágosodás idején, az írott nyelv („tisztá nyelv”, katharevusza) és a beszélt nyelv (népnyelv, dimotiki) hívei között.¹⁰ A nyelvi vita fontossága politikai szerepével magyarázható, ugyanis a két elképzelés hívei eltérő politikai állásfoglalást vallottak, így a nemzeti múlthoz való viszonyulásuk is eltérő volt.

Még ennél is nehezebb kérdésnek bizonyult az önelnevezés problematikája. A fogalom kiválasztása nagyon is tudatos és jól megfontolt volt, hiszen az önmeghatározásra a görögöknek több kifejezés is

⁹ Balogh, 2011: 25-26.

¹⁰ A vita politikai színezetet is öltött, és végül a beszélt nyelv híveinek győzelmével ért véget, így ez vált a mai újjörög nyelv alapjává, de hivatalosan csak az 1970-es évek nyelvészeti reformjai és oktatási törvényei jelentették végleges győzelmét. Bővebben: Hadzisz, 1971: 9-31.

rendelkezésekre állt, melyek közül választaniuk lehetett. Ilyen volt a görög szabadságharc ideje alatt használt nemzetfogalom (görög), amely még az oszmán időszak millet-fogalmával volt azonos, és az ortodox keresztények csoportját jelentette, függetlenül anyanyelvükre vagy származásukra (vallási, nem pedig nemzeti fogalomként értelmezve).¹¹ A nemzeti öntudatnak (és a görög területeknek) a kiterjesztéséhez viszont már egy másik régi-új fogalmat kezdtek el használni: a hellén-t. Ez tűnt a legmegfelelőbbnek és a legalkalmasabbnak a kontinuitás hangsúlyozására, és az ókori Hellász lakosai, valamint a 19. század görögjei közötti leszármazottsági viszony „bizonyítására”. Ilyen lehetőség volt még a római megjelölés, mely szintén használatos fogalom volt még a szabadságharc alatti időszakban is, de túlságosan az oszmán idősakkal való rokonságot és folytonosságot jelentette volna számukra, hiszen a Római Birodalom kettészakadásától használt önelnevezésről van szó. (Bizánc 476 után, a Római Birodalom nyugati felének felbomlását követően vette fel és kezdte el használni a II. Róma nevet, átvéve hatalmi jelvényeit, és erre alapozva saját legitimitását. Területén elterjedt a római név, mint az ott élő görögök önelnevezése, amit majd a törökök is átvesznek, amikor elfoglalva a félszigetet, azt Ruméliának – római földnek – nevezik el.) Ugyanakkor éppen eredete, és régen meghonosodott használata bizonyíthatta volna a folytonosságot is a görögség számára. Az elnevezések mellett nehézséget okozott az is, hogy egy-egy öndefiníció jelentése és hatóköre is folyamatosan változhatott.

Így például a Hellász, és a hellén szavak jelentése képlékeny volt még a 19. század végéig, és nem ugyanazt jelentette, koronként változott a hatósugara. A 18. század végén a Hellász kifejezés földrajzi határai igen tágak voltak, és a millet-fogalom értelmezéséből fakadóan az egész Balkán-félsziget ortodox lakosságára kiterjedtek. Az 1830-as évekre jelentősen leszűkült a fogalom, és általában a görög földrajztudósok által használt határok terjedtek el a közfelfogásban is, melyek már Epiroszt

¹¹ Koliopoulos–Veremis, 2002: 227.

és Macedóniát nem foglalták bele hellász-fogalmukba.¹² Ez volt domináns a függetlenség kivívását követően is. Joannész Kapodisztriász¹³ Görögország első kormányzója is ennek a meggyőződésének adott hangot 1828-ban, amikor a három protektori hatalomnak adott válaszában az új görög államnak védhető határokat javasolt: az Olimposz-hegység természetes demarkációs vonalát:

„Az ókorban is ez a határ választotta el Görögországot északi szomszéd-jaitól. A középkorban és az újkor folyamán Thesszália mindig is görög kézen volt, míg Macedónia szláv területnek számított. Thesszália földrajzi helyzetének köszönhetően elkerülte az idegen betelepülést.”¹⁴

Ez a mérsékelt és realista megközelítés azonban nem tartott sokáig, és szűk két évtizeddel később a görög nacionalizmus egyre erőteljesebb jelentkezésének köszönhetően az északi határokat már messze, Macedónia szláv ajkú népessége közé akarták kitolni, ami a görög nemzeti identitás megváltoztatásához vezetett: a túlzó területi igények „történelmi alapon nyugvó” igazolásához, bizonyításához. Ezzel magyarázható, hogy még azt követően is, hogy 1834-ben Athént hivatalosan az ország fővárosává tették, sokan ezt csak átmenetinek képzelték, és várták, hogy a görögség valódi központja, Konstantinápoly átvegye ezt a szerepet.

Ebben a légkörben született meg az először 1844. január 14-én használt Megali Idea (Nagy Eszme) kifejezés, amit Joannisz Kolettisz¹⁵ vázolt fel a görög nemzetgyűlés előtt. Ezzel új nemzeti progra-

12 Koliopoulos–Veremis, 2002: 334. Ebben nagy szerepük volt a nyugati íróknak, akik szintén ezt a kisebb területet tekintették Görögországnak.

13 Joannész Kapodisztriász (1776–1831) Korfu szigetén született, majd Padovában folytatott orvosi tanulmányokat. A Jón Szabad Állam jegyzője volt az orosz fennhatóság idején 1800–1807-ig, majd orosz diplomáciai szolgálatba lépett. 1816-tól orosz külügy-miniszter-helyettes, ahonnan 1822-ben bocsátották el a görög szabadságharc eseményei miatt. 1828 januárjában választották meg a független Görögország első kormányzójává, de 1831 októberében egyik riválisa parancsára meggyilkolták.

14 Koliopoulos–Veremis, 2002: 335.

15 Joannisz Kolettisz (1774–1847) 1835–1843 között párizsi görög követ, majd 1844–1847 között Görögország miniszterelnöke.

mot fogalmazott meg: a nemzeti egység megvalósítását, a török uralom alatt élő görögök felszabadítását és egy nagy görög államba integrálását. Ez ebben az időszakban még csak szlogen volt, megfelelő stratégia és a megvalósításához szükséges eszközök nélküli program. Keveredett benne a balkáni összefogást hirdető propaganda az ekkortól jelentkező görög nacionalizmus elemeivel. Azonban egyre inkább ez utóbbi vált dominánssá: görög felsőbbrendűséggel, a többi nemzet elnyomásával egyesítő attitűd, és ez vált az eszme meghatározó elemévé egész fennállása alatt, 1923-ig. A Kolettisz által megfogalmazott Megali Idea nacionalista elképzelés, melynek célja, hogy a görög állam meghódítsa az Égei-tenger északi, keleti és nyugati partvidékét, kibővítve Konstantinápoly városával. Érvrendszere három pilléren nyugodott: a történetiségen, amely a Bizánci Birodalom több évszázados görög múltját hangsúlyozta; az etnicitáson, mely a görög jelenlét arányait túlozta el;¹⁶ és Görögország biztonsági stratégiáján, mely szerint az ország biztonsága csak akkor szavatolt, ha az Égei-tenger keleti és nyugati partja is görög ellenőrzés alatt áll. Ahogy Kolettisz megfogalmazta:

„A görög királyság nem Görögország, hanem csupán Görögország egy része, mégpedig a legkisebb és legszegényebb része. Görög nemcsak az, aki a királyságban lakik, hanem az is, aki Janinában, vagy Szalonikiben, vagy Drinápolyban, vagy Konstantinápolyban, vagy Trebizondban, vagy Kréta szigetén, vagy Szamosz szigetén él, azokon a földeken, amelyek a görög történelemhez vagy a görög nemzethez tartoznak. [...] Két nagy központja van a hellenizmusnak: Athén és Konstantinápoly. Athén

16 Az Oszmán Birodalom területén a 19. század végén kb. 2,5 millió görög élt. Az európai területeket leszámítva, nagyrésztük Konstantinápolyban és környékén, Szmirnában és környékén, valamint a Fekete-tenger déli partvidékén volt található. Konstantinápolyban 1897-ben 236.000 görög élt, tehát a város kb. negyedét ők tették ki, míg Szmirna városában és környékén kb. 150.000 görög élt ugyanekkor, csak a város körzetére leszűkítve a görögök voltak többségben. Karpat, Kemal H. (1985): 47, 105, 122. o. Egész Kis-Ázsia területét nézve viszont a görög népesség aránya jóval alacsonyabb volt, meg sem közelítette a relatív többséget, ezért volt szükség a tényleges adatok eltúlzására.

csupán a királyság fővárosa, Konstantinápoly viszont a nagy főváros, a Város, a Polisz, valamennyi hellén vonzáspontra és reménysége.”¹⁷

A század közepén egyre irreálisabb elképzelések születtek a görög birodalom leendő hatáiról, 1848-ban egy képviselő parlamenti beszédében már Kolettiszt is meghaladva a görögök egyesítése kapcsán Kis-Ázsiáról, Thesszáliáról, Epiroszról, Macedóniáról, Albániáról, Szerbiáról, Bulgáriáról, Trákiáról, Daciáról, a Jón-szigetokről, és a szélesebb Mediterráneumról beszélt, ahová beletartozna Szíria is, „a pompás görög népnek ez a nagyszerű területe”.¹⁸ 1855-ben egy név nélkül megjelent és gyorsan népszerűvé váló költeményben „Görögország jogos és természetes” határaitként északon a Duna és a Fekete-tenger, keleten az Eufrátesz, nyugaton az Adriai-tenger, míg délen a Földközi-tenger jelentek meg.¹⁹ Az ebben a szellemben (a görög nacionalizmus egyik csúcspontján) született elképzelések mind úgy fogták fel a görögök egyesítését, mint egyben a görögök misszióját a Kelet civilizálására, és úgy magyarázták, hogy a kereszténység nevében van szükség a határok kiterjesztésére, egy új „Görög Keresztény Birodalom” létrehozására. Ezzel a külpolitikai programmal párhuzamosan azonban meg-megjelent egy realistábbnak tűnő elképzelés is, amely abból a felismerésből fakadt, hogy a görög terjeszkedést nemcsak az Oszmán Birodalom próbálta gátolni, hanem a nagyhatalmak közül is többen, illetve a fél-szigeten elinduló nemzeti mozgalmak. Ebből a felismerésből egy új nemzetstratégiát fogalmaztak meg: az együttműködés keresését a balkáni kismemzetekkel vagy az oszmánokkal, így próbálva egy olyan nagy területű államot kialakítani, amely az összes görögöt magába foglalja, és a nemzeti önrendelkezés talaján állva autonómiát is biztosítana. Ez a két törekvés akár párhuzamosan is jelen volt, és próbálta megvalósítani az asszimiláció vagy a föderáció megoldási tervét a 18. század végétől a 20. század elejéig.

17 Kolettisz 1844-ben, az alkotmányozó nemzetgyűlésen elmondott beszédéből való az idézet, Jelavich, 1996: 234.

18 Balogh, 2011: 84.

19 Balogh Uo. 85–86.

3.2. Asszimiláció/integráció vagy föderalizáció

Az első konkrét elképzeléseket tartalmazó tervezet Rigasz Fereosz (Velesztinlisz)²⁰ nevéhez fűződik, aki 1797-ben megírta alkotmánytervezetét az 1793-as jakobinus alkotmány mintájára. Ám míg a francia alkotmány egy nemzet számára készült, addig Rigasz soknemzetiségű államában vallási és faji különbségtétel nélkül valósult volna meg az alkotmányos rend. Ő volt az első, aki a francia forradalom alapelveit a Balkán viszonylatában próbálta meg alkalmazni, és egy külön alkotmány-tervezetet dolgozott ki az összes balkáni nemzet egyesítésére: *Rumélia, Kis-Ázsia, a Földközi-tengeri szigetek és Vlachia [Észak-Görögország] lakosságának új politikai irányítása*.²¹ Az Oszmán Birodalom megdöntése után egy új államot szeretett volna létrehozni a birodalom nyugati területein Görög Köztársaság néven. Minden haladó cikkelye ellenére is az alkotmánytervezet magán viselte az előző korok hatását, elsősorban a Bizánci Birodalom időszakáét. A szabadságjogok inkább az egyéni szabadság szintjén valósultak volna meg, egy-egy vallási vagy nemzetiségi közösség nem rendelkezett volna teljes jogú közösségi jogosítványokkal. Ez azért sem meglepő, mert a francia eredetiből alkotta meg Rigasz, ahol – az eltérő politikai és társadalmi fejlődésnek, valamint a lakosság nemzeti összetételének következtében – ez a probléma fel sem merült, ugyanakkor maga a liberalizmus sem ismerte ekkor még a közösségi, felekezeti jogokat. Ez azt jelenti, hogy Rigasz a korszak uralkodó (modern) eszméivel összhangban alakította ki tervezetét, és ebből fakadóan nem gondolkodott közösségi jogosítványokban, csak az egyéni szabadságjogok biztosításában. Talán éppen ezért kicsit idealizált elképzelése, hiszen nem látta be,

20 Rigasz Fereosz (Velesztinlisz) (1757–1798), a görög függetlenségi törekvések első mártírja Thesszáliában (Velesztinoszban) született. 1796-os bécsi látogatásakor titkos forradalmi szervezetet alapított, egy évvel később pedig kiadta alkotmánytervezetét, mely a balkáni nemzetek felszabadítását tűzte ki célul. 1797 végén a Balkánra utazott tervezete népszerűsítésére, de elárulták és kiszolgáltatták a török hatóságoknak, akik a belgrádi várban hazaárulóként végezték vele.

21 Daszkakis, 1962.

hogy alkotmánytervezete összeegyeztethetetlen az Oszmán Birodalom népeinek vallási, majd később nemzetiségi vágyaival, és rosszul mérte fel a kor valódi lehetőségeit és uralkodó eszmeiségét. Összességében azt lehet mondani, hogy a 18. század végén nem volt reális lehetősége annak, hogy Rigasz elképzelése megvalósuljon, tervezetében keveredtek a Bizánci Birodalomból és a felvilágosodásból eredő legitimációs eszmék és gondolatok. Éppen ezzel magyarázható összes következtetlensége és ellentmondása, hiszen mind a klasszikus görögség ideáljából, mind a bizánci tradíciókból, mind a modern, nyugati forradalmi eszmékből merített, de ezek egy koncepcióba integrálása nagyon nehéz feladatnak bizonyult. Tervezete ennek ellenére eredeti, hiszen modern elemeket hozott a balkáni politikai gondolkodásba, és sokakra hatott ösztönzőleg: száz éven keresztül alkotmánytervezete lesz a minta, és egészen a 20. század elejéig visszatérő gondolat lesz a balkáni összefogás egy soknemzetiségű állam létrehozásával, melynek utolsó megjelelése az ifjútörök forradalom idejére tehető. Tervezete értelmezhető úgy, mint egy „görög” integráció a többi nemzet számára, de akár asszimilációként is.

Rigasz tervezete tehát integrációként is felfogható, míg a Nagy Eszme egyértelműen asszimilálásra törekedett a 19. században, ahogy a 20. század második felében az Észak-Görögország területén élő vlach és szláv népességgel szemben is hasonló célokkal lépett fel a görög állam. (Itt elég csak arra utalni, hogy Görögország a mai napig nem ismeri el területén a nemzeti kisebbség kategóriáját, csak vallási kisebbségeket tart számon. Így az ortodox vallású román nyelvet beszélő vlachokat, a történetileg ott élő albánokat és a délszláv nyelvet beszélő szlavomakedónokat nem ismeri el Athén.)²²

22 Nagyon komplex maga a macedón kérdés is, amely Athén és Szkopje között a mai napig megoldatlan diplomáciai konfliktust okoz. Az 1991-ben függetlenné vált állam névhasználatát ugyanis nem ismeri el Görögország arra hivatkozva, hogy legészakibb tájegysége Makedónia, így a földrajzi elnevezés görög, ahogy a nép neve is „foglalt” már, az ókori makedónok révén. Valójában ekkor a 20. század elején zajló macedón harc időszakának ideológiájához nyúlt vissza Athén. A vitáról részletesebben ld: Balogh, 2016/1: 65-78.

Ugyanakkor a föderáció vagy dualista elképzelés is megjelent a 19-20. század fordulóján, mint alternatíva a görög nemzeti érdekek védelmében.

A 19. századi görög politikai gondolkodás szempontjából meghatározó jelentőségű fejlemény volt a balkáni területek intenzívebb bekapcsolódása az európai kereskedelembe, és így a kapitalista fejlődésbe. A görög gazdasági fejlődést földrajzi és politikai tényezők is segítették, mint például az oszmán fennhatóságból származó kereskedelmi kiváltságok.²³ A 18. század végére jelentős fejlődésen ment keresztül a görög tengeri kereskedelem, de a Konstantinápoly központú fanarióta²⁴ réteg befolyása is ekkor volt a legnagyobb. Ezeknek a csoportoknak a megerősödésével a társadalmi struktúra is megváltozott az egyház és a konstantinápolyi pátriárka megerősödésével együtt.²⁵ A társadalmi átalakulás szempontjából nem hagyható figyelmen kívül a 18. század jelentős eszméáramlata, a felvilágosodás sem, mely a művelt európai diaszpórában élő, vagy kereskedelmi tevékenysége révén ezekkel kapcsolatba kerülő görögök révén terjedt el a Balkán-félszigeten, és hatására indultak el azok a nemzeti-nacionalista indíttatású mozgalmak, melyek a balkáni nemzetek függetlenségi törekvéseihez vezettek a 19. század folyamán, de ebből táplálkoztak az összefogáson alapuló elképzelések is. Ezek az elképzelések abból a felismerésből indultak ki, hogy

23 Az 1768–1774 között zajló orosz–török háborút lezáró kücsük-kajnardzsi békeszerződés feljogosította a görög kereskedőket, hogy orosz lobogó alatt hajózva kereskedjenek a Fekete-tengeren (komoly kiváltságokat élvezve ezzel), valamint lehetőséget adott arra, hogy oszmán állampolgárként bekapcsolódjanak a balkáni kereskedelembe, egészen Bécsig képviselve az Oszmán Birodalmat. Nem véletlen, hogy éppen ez utóbbi kiváltság következtében érkezett hazánk területére az első (szinte kizárólag kereskedelemmel foglalkozó) görög diaszpóra.

24 Konstantinápoly Fanar/Fener (Világítótorony) elnevezésű negyedében élő előkelő és befolyásos ortodox, többségében görög származású lakosainak összefoglaló elnevezése, akik jelentős politikai és gazdasági befolyással rendelkeztek.

25 A konstantinápolyi pátriárka a 18. század közepén vált az összes balkáni ortodox keresztény vallási vezetőjévé, miután utolsóként az Ohrid központú bolgár és a Peć központú szerb autokefál egyház is a fennhatósága alá került. Ezzel jelentősen megnövelte szerepét az oszmán fennhatóság alatt élő keresztények politikai és vallási életében. Jelavich, 1996: 54.

a balkáni kisnemzetek egyedül még a hanyatló Oszmán Birodalom katonai és gazdasági potenciáljával sem vehetik fel a versenyt. Ezért a közös, szervezett fellépés nyújthat reményt, mely gondolat a balkáni unió megfogalmazásához, és a balkáni föderáció (vagy konföderáció) eszméjének kialakulásához vezetett. Ez a gondolat nemcsak a felszabadulást, és a függetlenség kivívását segítette volna elő, hanem a továbbiakban is működőképes államalakulat létrejöttéhez vezetett volna a Balkán föderális átszervezését szorgalmazó gondolkodók szerint.

Az államszövetség létrehozásának ötlete nem elszigetelt jelenség a 19. században, Közép-Európa szinte minden nemzete megfogalmazott hasonló elképzelést, természetesen saját speciális politikai és földrajzi viszonyaira alkalmazva. A balkáni föderáció legtöbb tervezete elismerte a nemzetek politikai autonómiájának az elvét, és a nemzeti önrendelkezés figyelembe vételével szervezte volna meg az új államalakulatot. A föderalista eszme a Balkán népeinek összefogásán alapult, és a külpolitikai konstelláció ösztönzésére fogalmazta meg egy-egy korszakban kettő vagy több állam. Erre példa az 1860-as években elinduló görög-szerb közeledés is.

Az 1860-as években ugyanis mind Görögország, mind Szerbia belátta, hogy külön-külön nem elég erősek az Oszmán Birodalom katonai potenciáljával szemben, és szükségük van a Balkán többi nemzeteinek segítségére. A balkáni föderáció eszméje, és általában az összeurópai föderációs elképzelések nagyon népszerűek voltak a 19. század második felének Európájában. Jó példa az 1869-es lausanne-i Páneurópai Kongresszus ülése,²⁶ ahol a program első cikkelye az európai nemzetek konföderációjával egy „Európai Egyesült Államok” megalakításában látja az egyetlen lehetőséget a béke megteremtésére a kontinensen. Ez az ideológia erősödött fel a 20. század elején, amikor 1908-ban az

26 Eredetileg *Béke és Szabadság Nemzetközi Liga* néven alakult meg a szervezet 1867-ben, az akkori békemozgalmak csúciszervének, a korszak sok neves személyiségének (pl. Victor Hugo, Giuseppe Garibaldi, John Stuart Mill, stb.) részvételével, és csak később kapta a *Páneurópai Kongresszus* elnevezést. A föderációs elképzelések népszerűsége talán azzal is magyarázható, hogy volt már egy jól működő példa rá: az Amerikai Egyesült Államok, mely így mintaként is szolgálhatott.

ifjútörök hatalom hatására a szultán kiadta az alkotmányt, megpróbálva kiterjeszteni a politikai jogokat a birodalom összes alattvalójára, és bevezetni az oszmán nemzet integráción alapuló kategóriáját. Ezzel a nemzetek feletti összefogás erősödött fel a görög politikai gondolkodásban is, például Athasziosz Szuliotisz-Nikolaidisz Keleti Föderáció elképzelése.²⁷

Szuliotisz-Nikolaidisz az 1908-as török alkotmány kihirdetését követően a Keleti Föderáció eszméjében kezdett el gondolkodni. Ekkor, a görög külügyminiszternek írt levelében írt először „nemzeti programjáról”, mely a görög külpolitika felülvizsgálatát és megváltoztatását is szükségesnek látta.

„Amilyen gyorsan csak lehet a görög politikának meg kell változnia, és nem egy nagy területű görög állam létrehozására kell törekednie, hanem a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia államainak és népeinek szövetségét megvalósítania. Ezt pedig egy Görögország és az Oszmán Birodalom közötti szövetség megkötésével kell kezdeni.”²⁸

Végső célja ennek a Keleti Föderációnak a létrehozása volt, mely az összes itt élő nemzetet egyesítette volna egy államon belül. A tervezet a Kelet–Mediterráneum területén élő népek politikai hasonlóságán alapult volna, és megőrizte volna az égei-tengeri népek alapvető kulturális azonosságát. Érdekes elolvasni bő száz évvel korábban leírt felismerését a félszigeten élő népek hasonlóságáról.

„Mi, a Balkán-félsziget és Kis-Ázsia nemzetei sokkal nagyobb rokonságban állunk egymással, mint ahogy azt fanatikus neveltetésünk és tanulmányaink elképzelni engedik. Hosszú generációkon át keveredtek ősünk egymással úgy, hogy bármilyen formában vagyunk is most megkülönböztetve egymástól, nemzetekként vagy államokként, mindegyikünkben

²⁷ Szuliotisz-Nikolaidisz, 1984.

²⁸ Uo. 65.

különböző embertani típusok találhatóak, s mégis könnyű megkülönböztetni minket a többi európai és ázsiai néptől. Nemzedékeken keresztül őseink egyazon államban éltek, több mint ezer éven át a Bizánci, ma pedig az Oszmán Birodalom polgáraiként. [...] nem tudtam nem meghatódni a balkáni és kis-ázsiai nemzetek rokonságára és közös balszerencséjére gondolva, s megfogalmazódott bennem, hogy csakis az összefogás jelentheti az egyedüli reményt a külső elnyomás lerázására.”²⁹

A tervezet azonban nem valósult meg, ahogy a görög-albán összefogáson alapuló elképzelések sem, ugyanis 1910 után újra a nacionalista külpolitika vált dominánssá (miután a szultán 1909-ben visszavonta az alkotmányt, és megjelent a török nacionalizmus). Ez pedig görög-török konfrontációhoz, és az etnikai konfliktusok erőszakosabb megoldásához vezetett.

3.3. Lakosságcserek és népiirtás³⁰

Az 1912-1913-as Balkán-háborúk után szinte teljesen megszűnt az Oszmán Birodalom európai befolyása, és jelentős változások következtek be a balkáni nemzetek határaiban is. Ennek egyik következménye spontán menekülés és áttelepülés lett (1912 és 1914 között kb. 900.000 különböző nemzetiségű lakos vándorolt a félsziget országai között),³¹ másrészt a még eredeti lakóhelyükön maradt jelentős számú kisebbségek miatt az etnopolitikai konfliktusok továbbra sem oldódtak meg. 1913 és 1923 között már erőszakos úton próbálták rendezni a nemzeti ellentéteket, rengeteg tragédiát és szenvedést okozva. Görögország és az Oszmán Birodalom írt alá először olyan egyezményt 1914-ben, amely a két ország feloldhatatlannak látszó területi vitáját és a kisebbségek

²⁹ Uo. 61–62.

³⁰ Az alfejezet felhasználja Balogh (2016/2) tanulmányának eredményeit.

³¹ Murelosz, 1990: 175-190.

problémáját lakosságcsereével kívánta orvosolni.³² Az első görög-török lakosságcsere egyezményt hivatalosan 1914 májusában írták alá, a macedóniai és epiroszi törökök, illetve a trákiai és kis-ázsiai görögök kicseréléséről. A szerződés szerint a csere önkéntes jellegű, a vagyoni kérdésekről pedig egy később megalakuló vegyes bizottság hozna döntéseket. Az egyezmény végrehajtására azonban nem került sor, ugyanis az első világháború kitörése megakadályozta azt. Így a kisebbségek üldöztetése tovább folyt, sőt egyre hevesebbé vált az oszmán területeken. Emiatt a lakosságcsere tényleges, bár arányaiban kiszélesített végrehajtásáig (1923) még népirtásra is sor került.

Az első világháború kitörésével a szembenállás fokozódott, és az integrációt célul kitűző oszmánizmus eszméje (a 19. század utolsó harmadában játszott fontos szerepet, ebbe a nemzetek feletti oszmán kategóriába próbálva integrálni a birodalom nem muszlim lakosait), egyre kevésbé tűnt népszerűnek a törökök számára, hiszen folyamatosan váltak le a birodalomról a nem török többségű területek. Így kezdett megerősödni a turkizmus, a török nacionalizmus ideológiája, amely már erőszakos fellépéssel fordult szembe a nemzetiségekkel.³³

A kisebbségekkel szembeni fellépést a külpolitikai helyzet romlása is egyre sürgetőbbé tette, hiszen 1914. november 2-án Oroszország hadat üzent az Oszmán Birodalomnak, majd 1915 januárjában az Enver pasa vezette török seregek tragikus vereséget szenvedtek Szarikamis-nál, a sereg majdnem 90%-a, kb. 90.000 ember halt meg. Enver az örményeket tette felelőssé a vereségért, áprilisban pedig elkezdődött az örmények szervezett üldözése és megsemmisítése.³⁴ Szinte ugyanekkor (április 25-én) kezdetét vette az antant Gallipoli-hadművelete, amely ugyan súlyos antant-vereséggel ér véget, de 1915 nyaráig veszélyeztetette Isztambul és az Oszmán Birodalom létét. Közben folytatódott keleten

32 Az 1914-es lakosságcsere részleteiről ld: Balogh, 2002: 37-46.

33 Az oszmánizmus ideológiájáról, és a turkizmus megjelenéséről valamint elterjedéséről részletesebben ld: Fodor, 2011.

34 1915. április 24-én letartóztatják az isztambuli örmény közösség vezetőit, később ez a nap lesz az örmény népirtás emléknapja. Május 23-án adják ki a hivatalos rendeletet (Tahir), amelyben Talaat pasa előírja az örmények kitelepítését a szír sivatagba.

az orosz hadsereg előrenyomulása, amely miatt a török vezetők minden nem muszlim lakost elkezdtek veszélyesnek tartani a birodalom fennállására nézve:

„Hogy elkerüljük a hadseregünk két tűz közé kerülését, teljességgel szükségszerű volt, hogy az örményeket eltávolítsuk valamennyi hadszíntér és a vasúti vonalak közeléből” – érvelt Talaat pasa, a török belügyminiszter. „Ha megelégszünk a helyi mézárásokkal, ha ez a tisztogatás nem mindenre kiterjedő és végleges, akkor az elkerülhetetlenül újabb problémákhoz vezet majd. Ezért szükséges, hogy egészében semmisítsük meg az örmény népet.”³⁵

A török területen élő nagyjából kétmillió örmény népesség körülbelül 40%-a vesztette életét az üldöztetések során, míg a túlélők elhagyták az országot, így 1923-ra szinte a teljes örmény közösségtől megszabadult az Oszmán Birodalom. A Gallipoli-hadművelet kezdetével párhuzamosan elindult a pontuszi görögök önszerveződése, majd függetlenségi harca is,³⁶ amit csak ösztönzött Görögország 1917-es hadba lépése a törökökkel szemben, hiszen így lehetőséget láttak az anyaországhoz való csatlakozásra is. A háború után azonban teljesen máshogy alakultak az események. Az első világháborút győztes oldalon befejező Görögország komoly területi nyereséget könyvelhetett el, és

35 Az örmény népirtás 1915. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=345:az-oermeney-nepirtas-1915&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (Letöltés ideje: 2016. július 27.)

36 Pontos/Pontusz a Fekete-tenger dél-keleti partvidékét jelenti nagyjából 150 kilométer mélyen, ahol a hasonló nevű hegység húzódik. A területen kb. 2800 éve jelentek meg az első görög telepések a nagy görög gyarmatosítás időszakában, és onnantól folyamatos a görög etnikum jelenléte a térségben. Legfontosabb városa és a környék központja Trabzon, az egykori Trapezunt (1204 és 1461 között a Trapezunti Császárság fővárosa, amely a negyedik keresztes háború idején elfoglalt Bizánci Birodalom utódjaként alakult meg, és egészen a török hódításig fennállt). A török időszakban az itt élő görögök helyzete nem különbözött jelentősen a többi oszmán területen élő nem muszlim közösségtől, de a 20. század elejétől jelentkező török nacionalizmus, majd az első világháború radikális változást hozott.

megpróbálva elfoglalni a neki ítélt területeket megtámadta az Oszmán Birodalmat, ezzel tovább ösztönözve az ott élő görögök felkeléseit is. Ennek megakadályozására már 1919. május 19-én Szamszunba utazott Musztafa Kemál, hogy megszervezze a pontuszi görög ellenállókkal szembeni katonai fellépést, 30.000 török katonát vezényelve a régióba.³⁷ Az 1920 és 1922 között zajló görög-török háborút Athén elveszítette, ugyanis 1921 augusztusa és szeptembere között a Sakarya folyónál döntő vereséget szenvedett. Így a következő évben még a korábban elfoglalt Szmírnát is ki kellett üríteniük, ahová 1922. október 19-én bevonultak a Musztafa Kemál vezette török csapatok. Ezzel a pontuszi görög ellenállás sorsa is megpecsételődött.

A kis-ázsiai görög támadásra válaszul az ankarai kormány háborús övezetté nyilvánította a pontuszi régiót is, ahonnan a görögök esetleges partraszállásától tartva 1921. június 16-án elrendelték az összes 16 és 50 év közötti görög férfi internálását.³⁸

„A görög haditengerészet legutóbbi megjelenése a Fekete-tengeren, valamint Inepolis [Inebolu] bombázása arra utal, hogy a görögök partraszállásra készülnek Szamszunban. Ezért minden 15 és 55 év közötti fegyverfogásra képes görög lakost a szárazföld belsejébe kell internálni.”³⁹

A nem hivatalos utasítás szerint „nem maradhat kő köven a görög falvakban...”⁴⁰ Az üldözés nem kímélte a nőket és a gyermekeket sem, hiszen „a görögök kigyók, akiknek a nők a méregfogai”, így mindet „el kell taposni”.⁴¹

37 1994-ben a görög parlament ezt a dátumot fogja hivatalosan a pontuszi görög népirtás emléknapjává nyilvánítani.

38 Sait Cetinoglu: (Letöltés ideje: 2016. július 30.)

39 Musztafa Kemál határozata, Αγτζίδη, Βλάχη: Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής. (Agtzidis, Vlasis: A török nacionalizmus megjelenése és a keleti keresztény népirtás.) <https://kars1918.wordpress.com/2011/03/11/iii-befejezo-resz-a-nepirtas-masodik-szakasza> (Letöltés ideje: 2016. július 17.)

40 Uo.

41 Uo.

A görög statisztikák szerint az első világháború alatt kb. 230.000 pontuszi veszítette életét, míg 1922 és 1924 között további 50.000-rel nőtt a halálos áldozatok száma,⁴² többségében gyermekek és asszonyok révén. Nagyjából 400.000-en a lakosságcsere következtében kerültek görög területre,⁴³ ahonnan már soha nem is térhettek haza, ugyanis 1923-ban aláírták a lausanne-i békeszerződés függelékeként a görög-török lakosságcsere egyezményt, ezzel zárva le az egy évtizede zajló népességmozgásokat. Az egyezmény kötelező érvényű volt és nem a kölcsönösségen alapult, ugyanis az összes görög területen élő muszlimot, és török területen élő ortodoxot érintette. Ugyanakkor előírt úgynevezett mentesített kategóriákat: a Trákia területén élő muzulmánok lakhelyükön maradhattak, ahogy az Isztambulban, és az előtte lévő két szigeten (Gökçeada/Imbrosz és Bozcaada/Tenedosz) élő ortodoxok is. A lakosságcsere így is a legnagyobb ilyen jellegű szervezett népességmozgásnak számított abban az időben, hiszen kb. 1,3 millió görög és kb. 500.000 muzulmán cserélt lakhelyet és így hazát is.⁴⁴

Az 1913 és 1923 közötti időszak az oszmán területen élő nem muszlim lakosság legtragikusabb időszakát jelentette az üldöztetésekkel, népirtásokkal valamint a szervezett kitelepítésekkel. Hatására nagyjából 4

42 A görög történetírásban általánosan elfogadott szám a 300.000 körüli halálos áldozat az 1914 és 1924 közötti időszakban. Ld.: Sait Cetinoglu: i. m. (Letöltés ideje: 2016. július 30.) 1914 előtt az Oszmán Birodalom területén a becslések szerint kb. 2,5 millió görög élt (kb. 500.000 Trákia és Konstantinápoly területén, és 1.900.000 Kis-Ázsia és Pontusz területén. Αγτζίδης, Βλάσης: Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος (1908-1923) [Agtzidis, Vlasis: Az Oszmán Birodalomtól a nemzetállam kialakulásáig (1908-1923)] <http://pontosworld.com/index.php/genocide/2013-08-17-12-43-25/519-o-1908-1923/> (Letöltés ideje: 2016. július 20.) Közülük valószínűsíthetően 700-800.000-en veszítették életüket 1914 és 1924 között. Ld.: Szidiropulosz Archimédész: A görög Trianon, azaz lehet-e példakép Kemal 16. o, ahol görög és török kutatók munkájára hivatkozik az adatoknál. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/szidiropulosz_archimedesz.pdf (Letöltés ideje: 2016. július 25.) A pontos adatok megállapítása azonban nehéz, ugyanis a statisztikák néha egymásnak is ellent mondanak. Pl. Kemal Karpat statisztikája a török adóösszeírások alapján: Ld: Karpat, 1985: 168-169.

43 Αγτζίδης, Βλάσης: Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής <https://kars1918.wordpress.com/2011/03/11/iii-befejezo-resz-a-nepirtas-masodik-szakasza/> (Letöltés ideje: 2016. július 17.)

44 Kiciki, 1990: 231.

millió örmény és görög hunyt el vagy költözött végérvényesen másik országba, szinte teljesen homogénné alakítva az ekkor kialakuló Török-országot (egy jelentős kisebbség maradt az ország területén, ez pedig a kurd). Így miután Musztafa Kemál győzelemre vezette a turkizmust, majd 1923. október 29-én kikiáltotta a Török Köztársaságot, másfél évtized alatt befejezhette a modern török nemzettudat kialakítását és megszilárdítását.⁴⁵ Ezekkel a drasztikus megoldásokkal átmenetileg megszűnt a szembenállás a görög és a török nemzeti államok között, hiszen a kisebbségi kérdés már nem okozott jelentős konfliktust ezt követően. Viszont Ciprus szigetén pár évtizeddel később újraindult a görögök és törökök szembenállása, háborús konfliktus lehetőségével fenyegetve. Cipruson azonban már humánusabb megoldást próbáltak kidolgozni az etnopolitikai konfliktusok feloldására: a konszociáció modelljét.

3.4. Konszociáció és szecesszió

Ciprus helyzete több szempontból is rendhagyónak tekinthető, és eltér a Balkán-félsziget nemzetalapításaitól. Egyrészt az 1570-ben kezdődő oszmán jelenlétet nem a függetlenség váltotta fel, hanem a brit uralom évei. (1878-ban brit igazgatás alá került a sziget, míg 1925-ben kornagyarmattá változtatták státuszát és brit kormányzó érkezett.) Másrészt a sziget lakosságának 80%-át kitevő görög ciprióták többsége nem önálló államot szeretett volna létrehozni, hanem a görög anyországhoz csatlakozni (a cél az enózisz – egyesülés megvalósítása), míg a törökök Törökország részévé kívánták nyilvánítani a szigetet. Az 1950-es évektől jelentkező konfliktusok a brit uralom megszüntetését és az egyesülést akarták kivívni, de eközben etnikai ellentét is kialakult a görögök és a törökök között. A helyzetet bonyolította, hogy a görögök

⁴⁵ A török nemzettudat elterjesztésének folyamatáról részletesebben ld: Egeresi, 2013: 125-144.

is két csoportra szakadtak: Makariosz érsek tábor a függetlenségért, Grivasz tábornok támogatói az enózisért, a török kisebbség pedig a takszim (felosztás) megvalósításáért ragadtak fegyvert, így 1955-től fegyveres harc vette kezdetét a szigeten. A britek nem találtak megoldást a konfliktus kezelésére, így Zürichben nemzetközi konferenciát hívtak össze, ahol elfogadták a sziget függetlenségét.

Az 1959-es zürichi egyezményben Ciprus szuverenitását Nagy-Britannia, Görögország és Törökország garantálta, és egy etnikai alapú hatalommegosztáson nyugvó elnöki köztársaság megalakítását tartalmazta. Ezt követően 1960-ban hivatalosan is függetlenné vált az ország, és elfogadták első alkotmányát, amely a Zürichben megfogalmazott alapelveken nyugodott.⁴⁶ Az alkotmány szerint az egységes, görög és török nyelvű Ciprusi Köztársaságot nem lehet megosztani, sem Görögországhoz vagy Törökországhoz csatolni. A végrehajtó hatalom feje a mindig görög származású elnök, de a török alelnök is rendelkezik vétőjoggal, így ketten együtt irányítják az országot, a két etnikai közösség vezetőjeként.⁴⁷ Az etnikai alapú megosztás a hatalomgyakorlás és igazgatás alsóbb szintjein is jelen volt. A 10 fős minisztertanács 7 tagja görög, 3 török ciprióta, és minden szinten a 70-30%-os etnikai megosztás érvényesül, így a képviselőház összetételében is, hiszen az 50 fős ciprusi parlamentbe 35 görög és 15 török ciprióta képviselőt választanak, míg a ház elnöke görög, alelnöke török származású.⁴⁸

A plurális konszociációs modell azonban nem a szigeten élő közösség részéről lett kialakítva és jóváhagyva, hanem kívülről, nemzetközi akarat és döntés alapján, így már kezdettől fogva kritika érte mind a török, mind a görög közösség részéről.⁴⁹ (Ebből a szempontból hasonló a helyzet az 1995-ös daytoni rendezés eredményeként létrejött Bosznia-Hercegovinával, ahol a nemzetközi közösség akarata és a föderációban élők szándéka nem esett egybe, komolyan veszélyeztetve az

46 Az alkotmányról és az állam működéséről részletesebben ld: Kacziba, 2013: 113-122.

47 Uo. 114.

48 Uo. 116.

49 Uo. 120.

állam működését és fennmaradását.) A két közösség vezetője (Makarios és Dr. Fazil Köcük) más célokat tűzött ki az állam működésének: míg Kücük a 70-30 %-os arány módosításáért szállt síkra a közszolgálat területén a török közösség javára, addig a 80%-ot kitevő görög közösség ezt mereven elutasította. Komoly gondot okozott még a hadsereg kérdése is, ahol a török közösség az alkotmány által előírt arányok megvalósítását szerette volna elérni, míg Makariosz egységes, etnikailag nem megosztott hadseregben gondolkodott. A legkomolyabb problémát azonban a mindenkori költségvetés megszavazása okozta, amelyhez 2/3-os többségre volt szükség mind a görög, mind a török közösség képviselőinek részéről, de a török képviselők ezt nem voltak hajlandóak megszavazni, így az állam működésképtelenné vált.⁵⁰ Ráadásul az 1967-ben a török közösség vezetőjének megválasztott Rauf Denktas már konföderáción alapuló államot képzelt el, míg Makariosz centralizációban gondolkodott. A külpolitikai helyzet romlása (Görögországban az ezredesek diktatúrája 1967-től, 1971-től radikálisabb török kormány Ankarában, az újabb közel-keleti válság) sem segítette elő a ciprusi kérdés rendezését.

A szembenállás szecessziós folyamatot eredményezett a török közösség részéről, míg a Grivász vezette jobboldali görög ciprióták az enózis megvalósítására törekedtek még mindig. Ez vezetett 1974-hez, a konszociációs modell bukásához és a sziget kettészakadásához.⁵¹ 1974. július 15-én Makariosz megpróbálta felszámolni a szélsőséges Grivász szervezkedését, de ez nem sikerült, sőt megdöntötték hatalmát. A hatalomra került szélsőjobboldali tisztek felvették a kapcsolatot az athéni junta vezetőivel, hogy kikiáltásák az enózist. Erre Denktas, a török közösség védelmében és a zürichi egyezményre hivatkozva behívta a török haderőt a szigetre. Július 20-án a török hadsereg elfoglalta a sziget 38%-át, lehetővé téve a területi és etnikai alapú államalapítást. 1975-ben Denktas kikiáltotta a Török Ciprióta Szövetségi Államot, amely

⁵⁰ Uo. 121.

⁵¹ A török katonai beavatkozás háttéréről és részleteiről részletesebben ld: Balogh, 2013: 117-118. és a görög belpolitikai eseményekről: 108-113.

nem lett volna önálló, hanem egy Ciprusi Föderáció török tagja.⁵² Végül nem az etnikai alapon létrejövő föderatív államforma valósult meg, ugyanis 1983-ban Ankara támogatásával kikiáltották az Észak-ciprusi Török Köztársaságot, önálló, szuverén államalakulatként. Bár a mai napig csak Törökország ismeri el hivatalosan, ezzel területileg és etnikai szempontból is kettészakadt Ciprus: az északi török és a déli görög területre. Bár azóta is rengeteg rendezési terv született (pl. az Annan-terv), végleges megoldás és újraegyesítés a mai napig nem valósult meg, az 1960-as konszociációs modell tehát nem működött a gyakorlatban.

4. Konklúzió

Azt lehet megállapítani, hogy a Balkán-félsziget társadalmi és politikai fejlődését az oszmán örökség határozta meg a 18. század végéig, de több területen még a 20. század elején is. Ennek tudható be, hogy több nemzet esetében (például albán, macedón, bosnyák, török) a modern nacionalizmus csak késve jelent meg, és az önmeghatározásnál a vallás megelőzte az anyanyelvet valamint a nemzetiséget (kivéve az albánoknál és a törököknél). E miatt a konfliktusok sok helyen felekezeti jelleget öltöttek, nem nemzeti vagy nemzetiségi talajon álltak. A modern nemzettudat kialakulásával az ellentétek felerősödtek, és a balkáni kisnemzetek egymással is szembe kerültek, miközben az oszmán fennhatóság megszűntetésért küzdöttek. A félszigeten lezajló rengeteg felkelés és háború következményeként sokszor változtak az országhatárok az Oszmán Birodalom területének csökkenésével párhuzamosan. A határváltozások mindig újabb és újabb kisebbségi konfliktusokat váltottak ki, mert a korábban többségi nemzethez tartozók hirtelen kisebbségi létbe kerültek. A nemzeti kisebbségek célja az anyaországgal való egyesülés volt, míg a fiatal nemzeti államok szeme előtt a nemzetegyesítés

52 Kacziba, 2013: 125.

áhitott célja lebegett területük megnövelésével. Ezek a célok egymással is ütköztek, minden részt vevő számára megfelelő megoldást pedig nem találtak az erősödő nacionalizmus miatt.

Az etnikai/vallási konfliktusok tartós megoldására tehát sem a nacionalista-nemzetegyesítő „nagy eszmék”, sem a föderalista tervezetek nem voltak alkalmasak. Így megjelentek az etnopolitikai konfliktus-kezelésnek a radikálisabb változatai, mint a népességcsere, kitelepítés, asszimilációra törekvés és a népirtás. Minél erőszakosabb azonban a meglévő konfliktus kezelése, annál erősebben marad meg az elkövetett brutalitás a nemzeti kollektív tudatban, és törhet felszínre akár több évtized elmúltával is, ha a korábban szemben álló nemzetek között újabb aktuális konfliktus körvonalazódik. Ráadásul az államok többsége úgy rendelkezik nemzeti kisebbséggel, hogy annak kollektív jogait nem, vagy csak részben ismeri el, folyamatos feszültséget okozva ezzel azok anyaországának. Így válik érthetővé, hogy a modern nemzettudat megerősödése után a térségben jelen lévő feszültségek nem tűntek el, és a mai napig meghatározzák a politikai viszonyokat, labilissá téve az egész térséget. (Például a délszláv nemzetek ellentétei, az albán-szerb, macedón-albán, macedón-görög, görög-török szembenállás.) Ezeknek a történelmi alapú konfliktusoknak csak kompromisszumos megoldás vethetne véget, amely új kapcsolatrendszer megteremtésének a lehetőségét is magában hordozná. Kérdés, hogy képesek lesznek-e a balkáni nemzetek erre a „balkáni löporos hordó”, és a „balkáni állapotok” sztereotípiáinak megdöntésével.

5. Irodalomjegyzék:

1. Az örmény népirtás 1915. http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=345:az-oer-meny-nepirtas-1915&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (utolsó elérés: 2016. július 27.)
2. Agtzigdis: Αγτζίδης, Βλάσης: Η εμφάνιση του τουρκικού εθνικισμού και οι γενοκτονίες των χριστιανικών λαών της Ανατολής. (Agtzigdis, Vlasis: A török nacionalizmus megjelenése és a keleti keresztény népirtás.) <https://kars1918.wordpress.com/2011/03/11/iii-be-fejezo-resz-a-nepirtas-masodik-szakasza/> (utolsó elérés: 2016. július 17.)
3. Agtzigdis: Αγτζίδης, Βλάσης: Από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στο έθνος-κράτος (1908-1923) [Agtzigdis, Vlasis: Az Oszmán Birodalomtól a nemzetállam megalakulásáig (1908-1923)] <http://pontosworld.com/index.php/genocide/2013-08-17-12-43-25/519-o-1908-1923> (utolsó elérés: 2016. július 20.)
4. Balogh Ádám (2002): Lakosságcsera Görögország és Törökország között 1914-ben. In: Világtörténet, 2002/tavaszi-nyár, 37-46.
5. Balogh Ádám (2011): A Nacionalizmus szerepe a görög külpolitikai gondolkodásban 1897-1912. Szeged, Szegedi Tudományegyetem.
6. Balogh Ádám (2012): Görög nemzettudat a 19. században. Szeged, Innovariant.
7. Balogh Ádám (2013): Fejezetek Görögország újkori történetéből. Szeged, Innovariant.
8. Balogh Ádám (2016/1): A görög-macedón kérdés: egy történelmi konfliktus biztonságpolitikai hatásai napjainkban. In: Szpisják József, Kállai Attila, Vogel Dávid, Mező András (szerk.): Mediterráneum: múlt, jelen, jövő. Budapest, Honvéd Vezérkar Tudományos Kutatóhely (HVK TKH), 65-78.
9. Balogh Ádám (2016/2): A görög-török lakosságcsera margójára: Katerini városfejlődése (A pontuszi menekültek betelepülése

- Katerini környékére az 1920-as években). In: *Μediterrán Világ*, megjelenés alatt.
10. Daszkakis (1962): Δασκάκη, Απ. Β.: Το Πολίτευμα της Ελληνική Δημοκρατίας του Ρίγα Βελέστινλη. Αθήνα. (Daszkakis, Απ. V.: Rigasz Velesztinlisz Görög Köztársaságának alkotmánya. Athén.)
 11. Egeresi Zoltán (2013): A török nemzetépítés Atatürk korában. In: *Világtörténet*, 2013/1, 125-144.
 12. Fodor Pál (2011): Az oszmántól a törökökig – a török nemzeti gondolat megszületése. *Magyar Tudomány*, 172. évf/4. szám, 2011, 389-399.
 13. Hadisz, Dimitriosz (1971): Az újjörög irodalom kis tükre. Budapest, Európa Kiadó.
 14. Hroch, Miroslav (2004): A nemzeti mozgalomtól a nemzet teljes kifejlődéséig: a nemzetépítés folyamata Európában. In: Kántor Zoltán (sz): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 230-247.
 15. Jelavich, Barbara (1996): *A Balkán története I*. Budapest, Osiris.
 16. Kacziba Péter (2013): Államszervezési kísérletek Cipruson. *Kutatói Füzetek 20.*, Pécsi Tudományegyetem, 111-134.
 17. Karpat, Kemal H. (1985): *Ottoman population 1830–1914. Demographic and Social Characteristics*. University of Wisconsin Press.
 18. Kiciki, Dimitri (1990): Κιτσίκη, Δημήτρη: Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20ό Αιώνα. Εστία, Αθήνα. (Kiciki, Dimitri: Görögország és Törökország összehasonlító története a 20. században. Athén, Esztia.)
 19. Koliopoulos, J. S. – Veremis, Thanos (2002): *Greece: The Modern Sequel*. London, Hurst.
 20. Linz, Juan J. (2004): Nemzetépítés és államépítés. In: Kántor Zoltán (sz): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 277-197.
 21. Murelosz, Jannis G. (1990): Γιάννης Μουρέλος «Πληθυσμιακές ανακατατάξεις την επομένη των Βαλκανικών Πολέμων. Η πρώτη απόπειρα Ανταλλαγής των Πληθυσμών ανάμεσα στην Ελλάδα και την Τουρκία», Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα,

- IMXA, Θεσσαλονίκη, 1990, σ. 175-190. (Murelosz, Jannis G. (1990): Lakosságcserek a Balkán-háborúk másnapján. A Görögország és Törökország közötti első lakosságcsere-kísérlet. In: A bukaresti békeszerződés és Görögország. Thessaloniki, IMXA, 175-190.)
22. Ring Éva (2004): Államnemzet és kultúrnemzet választóján. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
23. Sait Cetinoglu: Η Ιδέα του Ανεξάρτητου Πόντου και η Γενοκτονία. (A pontuszi függetlenségi mozgalom és a görög genocídium) <http://pontosworld.com/index.php/genocide/sait-cetinoglu/492-2013-08-18-14-28-01> (utolsó elérés: 2016. július 30.)
24. Salat Levente (2001): Etnopolitika – a konfliktustól a méltányosságig. Marosvásárhely, Mentor Kiadó.
25. Sieyés abbé (1999): Mi a harmadik rend? In: Hahner Péter (sz): A nagy francia forradalom dokumentumai. Budapest, Osiris Kiadó, 36–43.
26. Szidiropulosz Archimédész: A görög Trianon, azaz lehet-e példa-kép Kemal. http://gff-szeged.hu/uploads/fm/szidiropulosz_archimedesz.pdf (utolsó elérés: 2016. július 25.)
27. Szuliotisz-Nikolaidisz (1984): Σουλιωτης-Νικολαΐδης, Αθανάσιος: Οργάνωσις Κωνσταντινοπόλεως. Αθήνα, Δωδώνη. (Szuliotisz-Nikolaidisz, Athanasziosz: A Konstantinápolyi Szervezet. Athén, Dodóni.)

Gyémánt Richárd: A határon túli magyarság fogalma, keletkezése

Határon túli magyaroknak nevezzük azokat a magukat magyarnak valló személyeket, akik Magyarország államhatárain kívül, de a Kárpát-medencén belül, a történelmi Magyarország egykori, elcsatolt területein élnek. Ide tartoznak a környező országokban élő magyarok, akik 1920. június 4-én, a trianoni békediktátum értelmében kerültek a határainkon túlra.¹

„Az 1919-20-ban általános pesszimista prognózisokkal szemben, melyek az új Magyarország életképességéről szóltak, a magyar gazdaság viszonylag gyorsan és sikeresen alkalmazkodott az új feltételekhez. Az egy főre jutó nemzeti jövedelem nemcsak elérte, hanem jelentősen meg is haladta az 1913-ast. Az egyik legmegalapozottabb számítás szerint az 1913-as egy főre jutó GNP 1913-ban – trianoni magyar területre vetítve – az európai átlag 69%-ának, 1929-ben pedig 74%-ának felelt meg.”²

A békeszerződés gazdasági következményei meglehetősen súlyosak voltak, mégis az igazi – máig ható – problémát az új államhatáron kívülre került magyarság (főként demográfiai és jogi) helyzete jelentette. A trianoni békeszerződés amellett, hogy az ország területének 67%-át elcsatolta, közel 3,2 millió magyart a határon kívülre rekesztett,

¹ Gyémánt, 2010: 12.

² Romsics, 2001: 235.

a történelmi Magyarország magyar lakosságának 30,2%-át.³ A határon túli magyarság mellett meg kell különböztetnünk a Kárpát-medencén kívül élő magyarságot is, akik nagy – politikai, illetve gazdasági – „sorsfordulók” alkalmával szóródtak szét a világban.⁴

Közel száz évvel Trianon után az egykori történelmi Magyarország-hoz tartozó területeken élő magyarság nagyságrendjének meghatározásában, az eddigi utolsó, a 2011. évi népszámlálások segítenek.

A legjelentősebb határon túli magyar közösség Romániában él. A 2011. évi román népszámlálás szerint 1.227.623 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek Romániában. Ezzel az értékkel az ország népességének 6,5%-át alkották.⁵ Erdély, a Partium és a Bánság keleti részében 1.216.666 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ezért az előbbieken említett térség népességének 17,8%-át tették ki.⁶

A második legjelentősebb határon túli magyar közösség a mai Szlovákiában él. A 2011. évi szlovák népszámlálás szerint 458.467 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ezzel az értékkel Szlovákia népességének 8,5%-át alkották.⁷

Nagyságrendi sorrendben a harmadik magyar határon túli közösség a Szerbiában élő magyarság. A 2011. évi szerb népszámlálás szerint 253.899 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek Szerbiában, ezáltal az ország népességszámának 3,5%-át alkották. A Délvidék területén 251.136 fő magyar nemzetiségű személy élt, mely értékkel a Délvidék népességének 13%-át tették ki.⁸

3 85 éve írták alá a trianoni békeszerződést. Múlt-kor, 2005. június 3.: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=9982> (Letöltés ideje: 2011. október 11.)

4 Gyémánt, 2012: 31-45.

5 Population and Housing Census, 2011: http://www.recensamanromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/Press-release-no-159_2011-Population-census-rezults.pdf (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

6 Román Statisztikai Hivatal: <http://www.recensamanromania.ro/> (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

7 Szlovák Statisztikai Hivatal: <https://slovak.statistics.sk> (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

8 Szerb Statisztikai Hivatal: <http://popis2011.stat.rs/?lang=en> (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

A nagyobb határon túli magyar közösségek közül a negyedik a kárpátaljai magyarság. Mivel Ukrajnában nem kerülhetett sor 2011-ben a népszámlálás végrehajtására, ezért csak becsült adataink vannak a kárpátaljai magyarság lélekszámára vonatkozóan. Ekkor a magyarság becsült száma 141.000 fő körül lehetett.⁹

A 2011. évi horvát népszámlálás adatai szerint Horvátország területén 14.048 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ezzel az értékkel az ország népességének 0,33%-át tették ki.¹⁰

Ausztriában és – a legkisebb határon túli magyar közösséget is magába foglaló – Szlovéniában legutóbb – 2011-ben – már ún. „regiszter típusú népszámlálást” hajtottak végre, mely nem tette lehetővé a nemzetiségi statisztikai adatok gyűjtését, illetve kimutatását. Ezért csak becsült adataink vannak a várvidéki (burgenlandi), illetve a muravidéki magyarság lélekszámáról. Előbbi területen feltehetően 10.000 fő, az utóbbi, a muravidéki területen közel 4.000 magyar élhetett.¹¹

1. Magyarország veszteségei Trianonban, különös tekintettel a területre és a népességre

A trianoni békeszerződés aláírásáig a Magyar Szent Korona országainak területe 325.411 km² volt. A legnagyobb „alkotóelem”, a Magyar Királyság területe 282.849 km² kiterjedésű volt. A Magyar Királyság 63 vármegyét és 26 törvényhatósági jogú várost ölelt fel.

A második alkotórész a Magyar Szent Korona országainak sorában Horvát-Szlavónország volt. Területe 42.541 km²-t tett ki. Területén nyolc vármegye és négy törvényhatósági jogú város helyezkedett el.

⁹ Kapitány, 2013: 55.

¹⁰ Horvát Statisztikai Hivatal: http://www.dzs.hr/default_e.htm (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

¹¹ Kapitány, 2013: 56-57.

A harmadik „közjogi alkotóelem” a „corpus separatum”,¹² vagyis „Fiume város és kerülete” volt. Ezt a 21 km² kiterjedésű, speciális jogállású közigazgatási egységet szokták a „laikusok” tévesen a 64. magyar vármegyének tekinteni.¹³

A Magyar Királyság 282.849 km²-es területéből mindössze 92.833 km² maradt meg. A trianoni békediktátum tíz vármegyét hagyott megcsonkítatlanul. Ezek jórészt a Dunántúlon helyezkedtek el, úgymint Fejér, Somogy, Tolna és Veszprém vármegyék. Továbbá az ország egykor legnagyobb közigazgatási egysége, a Duna-Tisza közének jelentős részét elfoglaló Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. Egészében megmaradt az alföldi Békés, Hajdú és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyék területe is, valamint északabbra, Borsod és Heves vármegyék területei szintén Magyarország részei maradtak.

A törvényhatósági jogú városaink közül 11 maradt az anyaországnál, ezek: Baja, Debrecen, Győr, Hódmezővásárhely, Kecskemét, Miskolc, Pécs, Sopron, Szeged, Székesfehérvár és a főváros, Budapest. Komárom vármegye egykori székhelyének, Komárom törvényhatósági jogú városnak csak egy töredéke maradt Magyarország területe.¹⁴

A Duna jobb partjának országrésze 11 vármegyét, illetve öt törvényhatósági jogú várost foglalt magába. Területe 44.553 km² volt, melyből 36.195 km² (81,2%) maradt az anyaországnál. A trianoni békediktátum nem érintette Fejér, Somogy, Tolna és Veszprém vármegyék, valamint Pécs, Székesfehérvár, Győr és – az 1921. évi soproni népszavazás

12 Utalás Mária Terézia magyar királynő (1740-1780) – 1779. április 23-án kelt – rendeletére, melyben az Adriai-tenger partján fekvő Fiume városát „különálló területként” Magyarországhoz csatolta. Tarján M. Tamás: 1779. április 23., Mária Terézia Magyarországhoz csatolja Fiumét. Rubiconline:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1779_aprilis_23_maria_terezia_magyarorszaghoz_csatolja_fiumet/ (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

13 Edelenyi-Szabó, 1928: 5., Gerő András: Volt egyszer egy Magyarország / Nagyság és dicsőség búvkörében. Rubiconline, 1996. évfolyam, 1-2. szám:

http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/volt_egyszer_egy_magyarorszag_nagysag_es_dicsoseg_buvkoreben/ (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

14 Edelenyi-Szabó, 1928: 16.

eredményének köszönhetően – Sopron törvényhatósági jogú városok területét.

A hét járást és 358 település tömörítő Baranya vármegye elvesztette területének 22,4%-át. A vármegye déli része (34 település, 1.143 km²), a Baranya-háromszög, más néven Drávaköz vagy Drávaszög a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. Az elcsatolt területen a magyarság – 20.134 fővel – relatív többséget (39,6%) képzett.

A három járást, illetve 85 községet számláló Győr vármegyétől a Csilizközben található hét települést csatolták Csehszlovákiához.¹⁵ Az elcsatolt 83 km²-en az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 4.895 fő élt, akik 99,9%-a magyar anyanyelvű személy volt.

A négy járást, illetve 91 községet felölelő Komárom vármegye területének 48,7%-át veszítette el (1.364 km²). A Csallóközi járás 24 községe, valamint az Udvardi járás ugyancsak 24 települése került határainkon túlra. Az előbbi járás területén a népesség 99,7%-a, az utóbbi területén a népesség 92,8%-a volt magyar anyanyelvű. Az elcsatolt 48 település közül csak kettő, az Udvardi járáshoz tartozó Komáromcsehi (Čechy) és Komáromszemere (Semerovo) volt szlovák többségű falu.¹⁶

Jókai Mór szülővárosa, egykoron kereskedelméről, valamint az erődjeiről és váráról híres Komárom (Komarno) törvényhatósági jogú várost a trianoni békediktátum kettévágta, nagyobbik része (28 km²) Csehszlovákiához került. Kisebbik része (4 km²) – a három egykori erőddel –, Magyarországnál maradt.¹⁷

Az egyedüli német többségű vármegyénknek, a három járást, illetve 57 községet számláló Moson vármegye területének 57,7%-a (1.087 km²) került Ausztriához. A Magyaróvári járás kettő települést, a Rajkai

15 A Csilizköz települései: Balony (Baloň), Csiliznyárad (Ňárad), Csilizpatas (Pataš), Csilizradvány (Čiližská Radvaň), Kulcsod (Ključovec), Medve (Medvedov) és Szap (Sap) községek.

16 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 20-25.

17 Edelényi-Szabó, 1928: 16.

járás hét falut veszített.¹⁸ A Nezsideri járás teljes egészében Ausztriához került. Az elcsatolt 28 település közül három volt horvát, valamint egy magyar többségű település. A többi 24 német többségű falunak számított, igaz néhány közülük jelentősebb számú horvát közösségnek is ott-hont adott. Az egyedüli elcsatolt, magyar többségű falu, az Alsó-Ausztriával határos vasúti határállomás – „Jaroslav Hašek: Svejka, egy derék katona kalandjai a világháborúban” című művéből ismert – Királyhida (Bruckneudorf) volt, mely ma Bruck an der Leitha település része.

A hét járást, illetve 230 községet, továbbá két rendezett tanácsú várost számláló Sopron vármegye területének 42,9%-át (1.341 km²) elveszítette. A trianoni békediktátum a három magyar többségű járást (Csepregi járás (48 település), Csornai járás (31 település) és Kapuvári járás (33 település)) az anyaországnál hagyta. Ellenben a Felsőpulyai (36 település), a Kismartoni (26 település) és a Nagymartoni járások (19 település) teljes egészében Ausztriához kerültek. A Soproni járás 37 települése közül 16 település maradt Magyarország része. A veszteség 102 település, mely közül csak a Felsőpulyai járás központja, Felsőpulya (Oberpullendorf) és a vele szorosan egybeépült Középpulya (Mittelpullendorf) volt magyar többségű település. A veszteségek listáját növelte a két német többségű rendezett tanácsú város, Kismarton (Eisenstadt) és a boráról híres Ruszt (Rust) elvesztése is.¹⁹

A német többségű Sopron törvényhatósági jogú város nyolc, környékbeli – jobbára németek lakta – településsel – az 1921. december 14-16 között tartott népszavazás értelmében – az anyaország része

18 A második világháborút lezáró 1947. évi párizsi békeszerződés további, egykor a Rajkai járáshoz tartozó települést csatolt Csehszlovákiához, a korábban jobbára horvátok által lakott Dunacsúnt (Čunovo) és Horvátjářfalut (Jarovce), valamint a kettő között elhelyezkedő, egykoron németek által lakott Oroszvárt (Rusovce).

19 Edelényi-Szabó, 1928: 15., 35-36.

maradhatott.²⁰ A sikeres népszavazás eredményeként nyerte el Sopron a „Civitas Fidelissima”, a „Hűség városa” címet. Ennek emlékére Magyarországon december 14-ét a „hűség napjának” tartják.²¹

A nyolc járást, illetve 612 községet, valamint két rendezett tanácsú várost – Kőszéget és a vármegye székhelyét, Szombathelyet – számláló Vas vármegyét három részre osztották. Kisebbik része (611 km²), a Muraszombati járás 111 községe és további 11 település a Szentgotthárdi járástól a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. Ezek közül nyolc falu volt magyar többségű, a többi jórészt vendek (szlovénok) által lakott községnek számított. Ausztria 1 583 km²-t szerzett Vas vármegye területéből. A Felsőőri járás (60 település) egészében, a Németújvári járás (50 település) – Nemesmedves kivételével – nyugati szomszédunkhoz került. A Körmendi járástól öt település, a Kőszegi járástól 36 település, továbbá a Szentgotthárdi járástól 33 település, valamint a Szombathelyi járástól 11 település, tehát összesen 195 település lett Ausztria része. Az osztrák területhez csatolt 195 település közül Felsőőr (Oberwart), Alsóőr (Unterwart), valamint Őrsziget (Siget in der Wart) volt magyar többségű község.²² Magyarországnál maradt a vármegye területének 59,9%-a (3 280 km²), amely 295 települést takart, valamint Kőszéget és a vármegye székhelyének számító Szombathely városát.

A Vas vármegye mellett az ún. „aprófalvak” térségeként ismert, 13 járást, illetve 557 települést, valamint két rendezett tanácsú várost – Nagykanizsát és Zalaegerszéget – felölelő Zala vármegyét szintén „megcsonkították”. A vármegye területének 18,6%-a (1.118 km²) került a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz.

20 Az érintett nyolc település közül hat (Ágfalva, Balf, Fertőboz, Fertőrákos, Harka és Sopronbánfalva) volt német, egy (Kópháza) horvát és egy – a Széchenyi család után elhíresült Nagycenk – magyar anyanyelvűek által lakott falunak számított. A nyolc falu közül csak Fertőboz, Kópháza és Nagycenk szavazott Magyarország mellett. Így lett Sopron a leghűségesebb város. Múlt-kor, 2015. december 14. <http://mult-kor.hu/igy-lett-sopron-a-leghusegesebb-varos-20151214> (Letöltés ideje: 2016. október 25.)

21 Jeles napok, Országos Széchenyi Könyvtár:

http://jelesnapok.oszk.hu/prod/unnep/a_huseg_napja_magyarorszagon (Letöltés ideje: 2016. október 22.)

22 Borovszky, 1898: 17., 33., 79., 360-379.

A Balatonfüredi, a Keszthelyi, a Novai, a Pacsai, a Sümegi, a Tapolcai, a Zalaegerszegi és a Zalaszentgróti járások területét nem érintette a trianoni békediktátum. Továbbá a két rendezett tanácsú város is az anyaország része maradhatott.

A Muraköz területén található két járás, a Csáktornyai (71 település) és Perlaki (33 település) teljes egészében elveszett. A 104 település közül csak a Csáktornyai járás székhelye, a Zrínyiek egykori fészke, Csáktornya (Čakovec) volt magyar többségű, a többi település jobbára horvát anyanyelvűek által lakott volt.²³

A 49 települést számláló Letenyei járásától a magyarok lakta Pince (Pince), valamint a 39 települést tömörítő Nagykanizsai járástól az horvát többségű, de jelentősebb magyarsággal rendelkező Légrád (Legrad) került a délszláv államhoz.

Az Alsólendvai járás 78 települése közül 47 települést csatoltak a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz. Ezek közül 17 település számított magyar többségűnek, a több jobbára vendek (szlovénok) által lakott település volt.

Mindent összevetve a történelmi Zala vármegye 559 települése közül 153 település került határainkon túlra.

23 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 78-97.

Közjogi alkatrész, országgrész, törvény- hatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított			
	előtt	után	összes terület	területből jutott		
				Csehszlo- vákiának	Sz.H.Sz. államnak	Ausztriá- nak
négyzetkilométer						
Baranya vármegye	5.106	3.963	1.143	–	1.143	–
Pécs tjv.	71	71	–	–	–	–
Fejér vármegye	4.009	4.009	–	–	–	–
Székesfehérvár tjv.	120	120	–	–	–	–
Győr vármegye	1.480	1.397	83	83	–	–
Győr tjv.	54	54	–	–	–	–
Komárom vármegye	2.802	1.438	1.364	1.364	–	–
Komárom tjv.	32	4	28	28	–	–
Moson vármegye	1.989	902	1.087	–	–	1.087
Somogy vármegye	6.675	6.675	–	–	–	–
Sopron vármegye	3.127	1.786	1.341	–	–	1.341
Sopron tjv.	129	129	–	–	–	–
Tolna vármegye	3.537	3.537	–	–	–	–
Vas vármegye	5.474	3.280	2.194	–	611	1.583
Veszprém vármegye	3.953	3.953	–	–	–	–
Zala vármegye	5.995	4.877	1.118	–	1.118	–
Összesen	44.553	36.195	8.358	1.475	2.872	4.011

1. táblázat: A Duna jobb partjának vármegyéi és törvényhatósági jogú városai²⁴

A Duna bal partjának országrésze 11 vármegyét, illetve kettő törvényhatósági jogú várost foglalt magába. Területe 32.929 km² volt, melyből mindössze 3.401 km² (10,3%) maradt az anyaországnál.

A történelmi Magyarország legészakibb közigazgatási egysége, Árva vármegye volt. A négy járásra osztott, illetve 96 községet tömörítő, jobbra szlovákok által lakott vármegye jórészt Csehszlovákiához került. Mindössze a Trsztenai járástól egy 389 km²-es terület – 14, jobbra

24 1. táblázat forrás: Edelenyi-Szabó, 1928: 15.

lengyelek által lakott település – került Lengyelországhoz.²⁵ Árva vármegye magyar lakossága – 1910-ben – mindössze 2.000 fő volt, mely érték az összlakosság 2,54%-át jelentette. A vármegye területén nem volt magyar többségű település.

Bars vármegye teljes egészében Csehszlovákia része lett. Az öt járást, illetve 206 községet, valamint három rendezett tanácsú várost (Körmöcbánya (Kremnica), Léva (Levice) és Újbánya (Nová Baňa)) magába foglaló vármegye népességének 34,7%-a (62.022 fő) vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A magyar-szlovák nyelvi határ keresztbe vágta a vármegye területét. A két déli járás, a Lévai (27.083 fő, 73,3%) és a Verebéli járás (15 648 fő, 53,7%) magyar többségűnek számított, akár-csak Léva rendezett tanácsú város (8.752 fő, 90,5%). Ettől északra elhelyezkedő három járásban a magyarság csak szórványt képzett.

Az egykor arany és ezüst kitermeléséről híres két bányaváros,²⁶ a német többségű Körmöcbánya (1.501 fő, 33,2%) és a szlovák ajkú Újbánya (470 fő, 9,8%) rendezett tanácsú városok területén is éltek kisebb számban magyarok. Bars vármegye területén 56 magyar többségű település volt, ezek közül 35 a Lévai járás, 18 település pedig a Verebéli járás területén feküdt, valamint kettő – a vármegye székhelye, Aranyosmarót (Zlaté Moravce), továbbá Barslédec (Ladice) – az Aranyosmaróti járásban.²⁷

A magyar ajkú Esztergom vármegye két járást és egy rendezett tanácsú várost ölelt fel. Esztergom rendezett tanácsú város, valamint

25 A Lengyelországhoz csatolt községek: Alsólipnica (Lipnica Wielka), Alsózubrica (Zubrycza Dolna), Bukovinapodszkle (Bukowina-Podszkle), Chizsne (Chyżne), Felsőlipnica (Lipnica Mała), Felsőzubrica (Zubrzyca Górna), Harkabúz (Harkabuz), Hladovka (Hladovka), Jablonka (Jablonka), Oravka (Orawka), Pekelnik (Piekielnik), Podvilk (Podvilk), Szárnya (Podsarnie) és Szuhahora (Suchá Hora) voltak. Azonban Lengyelország és Csehszlovákia között 1924-ben határkorrekcióra, kölcsönös területcserére került sor. Ekkor Hladovka és Szuhahora Csehszlovákia része lett, Lengyelország hegyi legelőkkel gazdagodott Alsólipnica környékén. Edelenyi-Szabó, 1928: 16. p., Sutarski, 2009: 51.

26 Borovszky, 1903: 90-254.

27 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 100-107.

a körülötte elterülő Esztergomi járás (23 község) Magyarország része maradt. Azonban a Párkányi járás 25 községe Csehszlovákiához került. A népesség 97,3%-a (36.075 fő) volt magyar anyanyelvű lakos. A települések közül csak egy, Kural (Kuralány) számított szlovák többségű falunak.

Hont vármegye szintén a magyar-szlovák nyelvi határ mentén feküdt. A vármegye hat járást, illetve 179 községet, egy rendezett tanácsú várost és egy törvényhatósági jogú várost számlált. A trianoni békediktátum az Ipolysági járásból hét, a Szobi járásból nyolc, valamint a Vámosmikolai járásból négy települést hagyott az anyaországnál. Az elcsatolt vármegyei rész területén 72 magyar többségű község maradt. A Báti járás területén öt, az Ipolynyéki járás területén 23, az Ipolysági járás területén 22, a Szobi járás területén öt, valamint a Vámosmikolai járás területén 17 magyar többségű falu került határon túlra. Az északon, a Korponai járás területén nem volt magyar többségű település, mint ahogy a rendezett tanácsú város, Korpona (Krupina) is szlovák többségű település volt. A törvényhatósági jogú város, az egykoron ezüstki-termeléséről és bányaiipari iskolájáról nevezetes Selmec- és Bélabánya²⁸ is szlovák többségű városnak számított (8 341 fő, 54,9%), ugyanakkor a magyarság jelentős kisebbséget képzett (6.340 fő, 41,8%).²⁹

A szlovákság egyik fellegvárának számító Liptó vármegye négy járást, illetve 109 községet és egy rendezett tanácsú várost számlált. A vármegye területén nem volt magyar többségű település, a vármegye székhelye, Liptószentmiklós (Liptovský Mikuláš), valamint a rendezett tanácsú város, Rózsahegy (Ružomberok) is szlovák többségű település volt. A vármegye területén mindössze 4.365 fő vallotta magát magyarnak, azaz a vármegye lakosságnak mindössze 5%-a. A magyarság többsége Liptó vármegye székhelyén, Liptószentmiklóson, valamint Rózsahegyen, illetve a járási székhelyeken élt.

²⁸ Borovszky, 1906: 80-279.

²⁹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 110-117.

Nógrád vármegye szintén a magyar-szlovák nyelvi határ mentén fekvő törvényhatóság volt. A hét járást és egy rendezett tanácsú várost számláló Nógrád vármegye 262 településnek adott otthont. A 262 település közül 122 település került Csehszlovákiához, ezek közül 43 falu és a rendezett tanácsú város, Losonc (Lučenec) számított magyar többségűnek. Határainkon túlra került a két jeles író, Mikszáth Kálmán (Szklabonya/Sklabiná) és Madách Imre (Alsósztrégova/Dolná Strehová) jobbára szlovákok által lakott szülőfaluja is.³⁰

Nyitra vármegye teljes területe Csehszlovákiához került. A vármegye tizenkét járásra, illetve 417 községre és három rendezett tanácsú városra tagolódott. A magyar-szlovák nyelvi határ a vármegye déli részét érintette, illetve a Nyitra folyó mentén a magyar falvak a vármegye székhelyéig, Nyitraig (Nitra) és környékéig (Zoboralja) húzódtak fel. A vármegye 12 járása közül csak négy járásban voltak magyar többségű települések; az Érsekújváriban hat, a Galgóciban egy, a Nyitraiban 22, valamint a Vágsellyeiben tíz település. A három rendezett tanácsú város közül Szakolca (Skalica) szlovák többségű (4.155 fő, 82,8%), Kassák Lajos (1887-1967) költő szülővárosa Érsekújvár (14.838 fő, 91,4%) és a vármegye székhelye, Nyitra (9.754 fő, 59,4%) magyar többségű városok voltak.

Pozsony vármegyét a magyar-szlovák nyelvi határ kettévágta. A vármegye hét járásra, illetve 292 községre oszlott. Ehhez jött még a négy rendezett tanácsú város, valamint a vármegye székhelye, Pozsony (Bratislava) törvényhatósági jogú város. A magyarság a vármegye dél-délkeleti részén homogén többséget képzett. A Dunaszerdahelyi járás mind a 63 települése magyar többségű volt. A Galántai járásból 28, a Pozsonyiból egy, a Somorjaiból 48 és a Szenci járásból 15 község volt magyar többségű. A Malackai és a Nagyszombati járásokban nem volt magyar többségű falu, itt már a szlovákság alkotott többséget. A négy törvényhatósági jogú város – Bazin (Pezinok), Modor (Modra), Nagyszombat (Trnava) és Szentgyörgy (Svätý Jur) – szlovák többségű volt. Az egykori

³⁰ Borovszky, 1911: 14., 85.

magyar koronázó város, Pozsony törvényhatósági jogú város, jelentős magyarsága (31.705 fő, 40,6%) ellenére megmaradt német többségű városnak (32.790 fő, 41,9%).³¹ A trianoni békediktátum néhány település külterületét hagyta Magyarországnak, a Duna folyam szigetvilágában.

A szlovák többségű Trencsén vármegye kilenc járásnak, illetve 372 községnek, valamint két rendezett tanácsú városnak adott otthont. A települések között nem volt magyar többségű község. A két rendezett tanácsú város, Csák Máté 13-14. századi tartományúr fészke, Trencsén (Trenčín), a vármegye székhelye és Zsolna (Žilina) szlovák többségű városok voltak. A magyarság lélekszáma a vármegyében 13.204 fő (4,3%) volt, akik többsége a két városban, valamint a járási székhelyeken élt. Trencsén vármegye teljes területe Csehszlovákia része lett.³²

A „turóci kertecskének” is hívott Turóc vármegye szintén szlovák többségű törvényhatóság volt. Székhelye a szlovák nemzet egyik „bölcsője”, Turócszentmárton (Martin) volt. A vármegye – ahonnan Kossuth Lajos (1802-1894) ősei is származtatták magukat – két járásra, illetve 94 községre osztott. A vármegyében kettő település, a 16. században is fürdőjéről híres, Stubnyafürdő (Turčianske Teplice), valamint a kis népességszámú, Turócudivard (Dvorec) volt magyar többségű község. A magyarság lélekszáma a vármegye területén 5.560 fő volt (10%). Turóc vármegye teljes területe Csehszlovákia része lett.³³

A szlovák többségű Zólyom vármegye négy járásnak, illetve ezen belül 124 községnek adott otthont, melyek között nem volt magyar többségű település. A vármegyéhez tartozott még három rendezett tanácsú város, Hermann Ottó (1835-1914) magyar természetkutató szülővárosa, a szlovák többségű Breznóbánya (Brezno), valamint – Balassi Bálint (1554-1594) költő szülővárosa – a magyar többségű Zólyom (Zvolen) (4 973 fő, 56,5%) és a vármegye székhelye, Besztercebánya

31 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 144-155.

32 Edelényi-Szabó, 1928: 15., 40-41.

33 Uo. 41.

(Banská Bystrica) (5.261 fő, 48,8%).³⁴ Zólyom vármegye teljes területe Csehszlovákia része lett.³⁵

Közjogi alkatrész, országgrész, törvény- hatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított		
	előtt	után	összes terület	területből jutott	
				Csehszlová- kiának	Lengyel- országnak
négyzetkilométer					
Árva vármegye	2.019	–	2.019	1.630	389
Bars vármegye	2.724	–	2.724	2.724	–
Esztergom vármegye	1.077	532	545	545	–
Hont vármegye	2.545	459	2.086	2.086	–
Selmec és Bélabá- nya t.jv.	88	–	88	88	–
Liptó vármegye	2.246	–	2.246	2.246	–
Nógrád vármegye	4.128	2.363	1.765	1.765	–
Nyitra vármegye	5.519	–	5.519	5.519	–
Pozsony vármegye	4.295	47	4.248	4.248	–
Pozsony t.jv.	75	–	75	75	–
Trencsén vármegye	4.456	–	4.456	4.456	–
Turóc vármegye	1.123	–	1.123	1.123	–
Zólyom vármegye	2.634	–	2.634	2.634	–
Összesen	32.929	3.401	29.528	29.139	389

2. táblázat: A Duna bal partjának vármegyei és törvényhatósági jogú városai³⁶

A Duna-Tisza közének országgrésze öt vármegyét, illetve nyolc törvényhatósági jogú várost foglalt magába. Területe 36.111 km² volt, melyből 27.305 km² (75,6%) maradt az anyaországnál. A trianoni békediktátum rendelkezései nem érintették Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, valamint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyéket, valamint Baja, Hódmezővásárhely és Kecskemét törvényhatósági jogú városokat, továbbá az ország fővárosa, Budapest területét is sértetlenül hagyta. Szeged

34 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 172-177.

35 Edelényi-Szabó, 1928: 15., 42-43.

36 A 2. táblázat forrása: Edelényi-Szabó, 1928: 15.

törvényhatósági jogú város Magyarország része maradt, azonban külterületéből egy kisebb terület a délszláv államhoz került. Ugyanakkor Kosztolányi Dezső (1885-1936) író, költő szülővárosa Szabadka (Subotica) a délszláv állam része lett, de külterületének kisebb területe az anyaországnál maradt.³⁷

A történelmi Bács-Bodrog vármegye területének jelentős része a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. A 13 járást, illetve 126 községet, valamint két rendezett tanácsú várost és négy törvényhatósági jogú várost tömörítő vármegye területének mindössze ötöde maradt az anyaországnál. Baja törvényhatósági jogú város, valamint a Bácsalmási és Bajai járások majdnem teljes területe Magyarországnál maradhatott. A Bácsalmási járás ugyanakkor elveszítette a magyar többségű Bajmokat (Bajmok), a Baja járástól pedig a sokáckok lakta Béreget (Bački Breg) csatolták el. Bajával együtt 24 település maradt az anyaország területén. Határon túlra 25 magyar többségű falu került, melyek jó része az új határ, illetve a Tisza folyó mentén, valamint a Nyugat-Bácskában szigetszerűen helyezkedtek el.³⁸ A rendezett tanácsú városok, a feltörekvő Magyarkanizsa (Kanjiža) (16.655 fő, 97,9%), illetve a történelmi Zenta (Senta) (27.221 fő, 91,8%) magyar többségűek voltak. Az elveszített törvényhatósági jogú városok közül csak – Schweidel József (1796-1849) honvéd tábornok, aradi vértanú szülővárosa – Zombor (Sombor), a vármegye székhelye volt relatív szerb többségű (38,8%). Szabadka (55.587 fő, 58,8%) és Újvidék (Novi Sad) (13.343 fő, 39,7%) városok magyar többséggel rendelkeztek.³⁹ Ugyanakkor súlyos veszteséget jelentett, hogy nemcsak a történelmi Magyarország, hanem talán kijelenthetjük, hogy az európai kontinens legjobb minőségű, termőföldjeit veszítettük el.

37 Edelenyi-Szabó, 1928: 15., 22-23.

38 Akkoriban még nem számítottak önálló településnek a külterületekből, illetve pusztákból önállósult magyar többségű falvak Szabadka, Bácsstopolya, Magyarkanizsa, illetve Zenta környékén.

39 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 176-183.

Kevesek számára ismert tény, hogy a magyarok lakta Csongrád vármegyét is megcsonkították Trianonban. A Szegedhez ezer szállal kötődő, a vármegye Tiszáninneni járásához tartozó magyarok lakta Horgos (Horgoš) (7.975 fő, 99,2%) a délszláv államhoz került. Szeged főutcáját, a Kárász utcát, a Horgoson egykor – napjainkban rossz állapotban lévő – kastéllyal is büszkélkedő Kárász családról nevezték el.⁴⁰

Közigazgatási körzet, országos törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított	
	előtt	után	összes terület	területből jutott
				Szerb-Horvát-Szlovén Királyság
				négyzetkilométer
Bács-Bodrog vármegye	8.834	1.547	7.287	7.287
Baja tjv.	87	87	–	–
Szabadka tjv.	974	81	893	893
Újvidék tjv.	159	–	159	159
Zombor tjv.	308	–	308	308
Csongrád vármegye	1.992	1.885	107	107
Hódmezővásárhely tjv.	761	761	–	–
Szeged tjv.	816	764	52	52
Heves vármegye	3.761	3.761	–	–
Jász-Nagykun-Szolnok vármegye	5.251	5.251	–	–
Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye	12.034	12.034	–	–
Budapest székes főváros	194	194	–	–
Kecskemét tjv.	940	940	–	–
Összesen	36.111	27.305	8.806	8.806

3. táblázat: A Duna-Tisza közének vármegyéi és törvényhatósági jogú városai⁴¹

A Tisza jobb partjának országrésze nyolc vármegyét, illetve kettő törvényhatósági jogú várost foglalt magába. Területe 31.829 km² volt, melyből

40 Szegedi legendák: Kárász uraság kocája. delmagyar.hu:

http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/szegedi_legendak_karasz_urasag_kocaja/2123279/ (Letöltés ideje: 2016. október 22.), Buday, 1921: 8.

41 A 3. táblázat forrása: Edelényi-Szabó, 1928: 15.

mindössze 7.869 km² (24,7%) maradt az anyaországnál. A trianoni békediktátum érintetlenül hagyta a magyarok lakta, történelmi Borsod vármegyét és annak székhelyét, Miskolc törvényhatósági jogú várost.⁴²

A történelmi Abaúj-Torna vármegyét a békediktátum szabályosan kettévágta, nagyobb fele Magyarországnál maradt. A hat járást, illetve 261 községet, valamint egy törvényhatósági jogú várost felölelő vármegye két járása, a jobbára magyarok által lakott Gönci (28 falu) és Szikszói járások (46 falu) az anyaországnál maradtak. A Csereháti járást 34 községből elszakítottak 23 falut, melyek közül 20 magyar többségű volt. A Füzeri járás 56 falujából 36 került határainkon túlra, ezek közül 11 magyar többségű volt, de több más járási településen is jelentősebb volt a magyarság száma, illetve aránya. A Kassai járás 52 településéből mindössze három település maradt az anyaországnál, az elvesztett 49 falu közül 13 volt magyar többségű. A Tornai járás 45 falujából 15 került határainkon túlra, ezek közül csak egy nem volt magyar többségű.

Abaúj-Torna vármegye elvesztette legjelentősebb települését, a „Rákócziak városát”, Kassát (Košice) is. Kassa törvényhatósági jogú város népességének 75,4%-a (33.350 fő) volt magyar anyanyelvű személy.⁴³

Bereg vármegye hét járásra, illetve 244 községre tagolódott, valamint két rendezett tanácsú város is a vármegye része volt. A falvak közül mindössze 25 település maradt az anyaországnál. Az elcsatolt települések közül 48 falu volt magyar többségű község. A két rendezett tanácsú város, a vármegye székhelye, Beregszász (Berehove) népessége 96,1%-ban (12 432 fő), az erődjéről híres Munkács (Mukacseve) népességének pedig 73,4%-a (12.686 fő) volt magyar többségű.⁴⁴

Gömör és Kis-Hont vármegye a magyar-szlovák nyelvhatáron fekvő törvényhatóság nyolc járásra és két rendezett tanácsú városra tagolódott. A trianoni békediktátum nyelvi-etnikai viszonyokat figyelmen kívül hagyta, ezért történhetett, hogy az elcsatolt 255 község közül 131

42 Uo.

43 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 208-209.

44 Uo. 208-217.

településen magyar többséget regisztráltak. Ugyanakkor a két rendezett tanácsú város, az egykori bányaváros, az akkor magyar többségű Rozsnyó (Rožňava) és a vármegye székhelye, Rimaszombat (Rimavská Sobota) is határainkon kívül rekedt.⁴⁵

A jobbára szlovákok által lakott – korábban jelentős Rákóczi birtokoknak otthont adó – Sáros vármegye, a „magyar Gascogne”,⁴⁶ hét járásra, illetve 376 községre, valamint három rendezett tanácsú városra tagolódott. A teljes vármegyét Csehszlovákiához csatolták. A falvak között nem volt magyar többségű település, de néhány településen jelentősebb számban éltek magyarok. A rendezett tanácsú városok közül Bártfa (Bardejov) és Kisszeben (Sabinov) szlovák többségű volt, jelentősebb magyar kisebbséggel. Egyedül a vármegye székhelye, Eperjes (Prešov) rendezett tanácsú város volt relatív magyar többségű település (7.976 fő, 48,9%).

A jobbára szlovákok és szepesi szászok, ún. „cipszerek” által lakott Szepes vármegye nyolc járásra, illetve 206 községre, valamint további kilenc rendezett tanácsú városra oszlott. A magyarság csak egy faluban, Korompán (Krompachy) volt többségében. A rendezett tanácsú városok közül Gőlnicbánya (Gelnica), Késmárk (Kežmarok) és Poprád (Poprad) német, Igló (Spišská Nová Ves), Leibic (Lubica), Szepesbéla (Spišská Belá), Szepesolaszi (Spišské Vlachy), Szepesváralja (Spišské Podhradie), valamint a vármegye székhelye, a „fekete város”, Lőcse (Levoča) szlovák többségű településnek számított. A városokban a magyarság is jelentősebb számban képviselte magát. A vármegye területéből 195 km² – 13 falu – Lengyelország része lett, nagyobb hányada viszont Csehszlovákiához került.⁴⁷

A jobbára ruszinok, illetve szlovákok, valamint kisebb részben magyarok által lakott Ung vármegyéből mindössze két település

45 Uo. 224-233.

46 Utalás Bayer Zsolt írására (2000). Sáros vármegye, a magyar Gascogne: http://mno.hu/migr_1834/saros-varmegye-a-magyar-gascogne-848137 (Letöltés ideje: 2016. október 22.)

47 Edelényi-Szabó, 1928: 15., 38.

(Győröcske és Záhony), illetve 16 km² maradt az anyaországnál. Ung vármegye hat járásra, illetve 207 községre, valamint egy rendezett tanácsú városra, Ungvárra (Uzshorod) oszlott. Az elcsatolt 205 községből 52 számított magyar többségűnek. Ung vármegye székhelye, Ungvár magyar többségű (13.590 fő, 80,3%) rendezett tanácsú város volt.

Az északon szlovákok, illetve ruszinok, a déli részén pedig magyarok által lakott Zemplén vármegyét a trianoni békediktátum kettévágta. Az egykori vármegye területének nagyobb hányada Csehszlovákiához került. Zemplén vármegye 12 járásra, illetve 449 községre és egy rendezett tanácsú városra, Sátoraljaújhelyre oszlott. A trianoni békediktátum mindössze 75 községet, valamint a vármegye székhelyét, Sátoraljaújhely városát hagyta Magyarországnál.⁴⁸ Az elcsatolt 374 falu közül 69 település volt magyar többségű.

Közigazgatási egység, országterület, törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított		
	előtt	után	összes terület	területből jutott	
				Csehszlová- kiának	Lengyel- országnak
			négyzetkilométer		
Abaúj-Torna vármegye	3.223	1.672	1.551	1.551	–
Kassa t.jv.	94	–	94	94	–
Bereg vármegye	3.786	459	3.327	3.327	–
Borsod vármegye	3.576	3.576	–	–	–
Miskolc t.jv.	53	53	–	–	–
Gömör és Kishont vármegye	4.279	318	3.961	3.961	–
Sáros vármegye	3.652	–	3.652	3.652	–
Szepes vármegye	3.654	–	3.654	3.459	195
Ung vármegye	3.230	16	3.214	3.214	–
Zemplén vármegye	6.282	1.775	4.507	4.507	–
Összesen	31.829	7.869	23.960	23.765	195

4. táblázat: A Tisza jobb partjának vármegyéi és törvényhatósági jogú városai⁴⁹

48 Sátoraljaújhely egy településrésze, a Ronyva patak bal partján fekvő Tótújhely (Slovenské Nové Mesto) Csehszlovákiához került.

49 A 4. táblázat forrása: Edelényi-Szabó, 1928: 15.

A Tisza bal partjának országrésze nyolc vármegyét, illetve három törvényhatósági jogú várost foglalt magába. Területe 43.338 km² volt, melyből mindössze 16.066 km² (37,1,7%) maradt az anyaországnál. A trianoni békediktátum érintetlenül hagyta a jelentős számú szlovákságnak is otthont adó, magyar többségű Békés vármegyét. Ugyanakkor a magyarok lakta Hajdú vármegyét és annak székhelyét, Debrecen törvényhatósági jogú várost sem csonkította meg.⁵⁰

A 17 járásra, illetve 490 községre és egy törvényhatósági jogú városra tagolódó Bihar vármegye nagyobb hányada Romániához került. A községek közül 339 volt román, 145 magyar, hat szlovák és egy német többségű település. A trianoni békediktátum Magyarországnál mindössze 59 községet hagyott. A vármegye székhelye, Nagysándor József (1803-1849) aradi vértanú szülővárosa, Nagyvárad (Oradea) törvényhatósági jogú város népességének 91%-a, azaz 58.421 fő volt magyar anyanyelvű személy.⁵¹

A sóbányászatáról híres, zord Máramaros vármegye az egyik legnagyobb, ugyanakkor az egyik legkisebb népsűrűséggel rendelkező magyarországi vármegye volt. A trianoni békediktátum a vármegyét elszakította Magyarországtól; Románia, valamint Csehszlovákia között osztotta fel. A vármegye tíz járásra, illetve 156 községre, valamint egy rendezett tanácsú városra oszlott. A vármegye 156 községe közül mindössze tíz volt magyar többségű falu. A vármegye székhelye, Máramarossziget (Sighetu Marmăției) rendezett tanácsú város szintén magyar többségű településnek számított (82,1%).

A jórészt magyarok által lakott, történelmi Szabolcs vármegye területéből 69 km²-t csatoltak el; három magyar település, Eszeny (Esen'), Szalóka (Solovka) és Tiszaágtelek (Tyzsaahtelek) Csehszlovákiához került.

Szatmár vármegye 10 járásból, illetve 304 községből, valamint három rendezett tanácsú városból, továbbá egy törvényhatósági jogú

⁵⁰ Edelenyi-Szabó, 1928: 16.

⁵¹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 296-297.

városból állt. A trianoni békeszerződés három részre osztotta, 96 község Magyarországnál maradt, egy magyar többségű település – Nagypalád (Velika Palad') – Csehszlovákiához került, valamint 207 község és a városok Románia részei lettek. A magyar többségű község száma 164 volt, melyből 67 magyar többségű települést csatoltak Romániához, illetve egyet Csehszlovákiához. A három – Romániához került – rendezett tanácsú város magyar többségűnek számított; a román falvaktól körülölelt Felsőbánya (Baia Sprie) 93,8%-os, Nagybánya (Baia Mare) 77,6%-os, illetve a vármegye székhelye, Nagykároly (Carei) 98,1%-os magyar többséget mutatott.⁵²

Szatmárnémeti (Satu Mare) törvényhatósági jogú város magyar többségű település volt. A 34.892 fős népességszámából 33 094 fő (94,9%) volt magyar anyanyelvű személy.

A történelmi Szilágy vármegye területe Romániához került. A hat járásra, illetve 239 községre, valamint két rendezett tanácsú városra osztott vármegye népességének 37,9%, azaz 87 312 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A magyar többségű községek száma 60 volt, illetve két rendezett tanácsú város, a vármegye székhelye, Zilah (Zalău) (92,7%), valamint Szilágysomlyó (Șimleu Silvaniei) (87,6%) is magyar többségű városoknak számítottak.

Az egykori Ugocsa vármegye a történelmi Magyarország egyik legkisebb vármegyéje volt. Két járásra, illetve 70 községre tagolódott. A magyar többségű települések száma 34 volt, melyek közé a vármegye székhelye Nagyszőlős (Vinohradiv) is tartozott. A vármegye teljes területe Csehszlovákiához, valamint Romániához került. Elgondolkodtató, hogy a magyar anyanyelvűek a népesség – relatív többségét – 46,5%-ot, azaz 42.677 főt tettek ki, ezzel a legjelentősebb népcsoport volt a vármegye nemzetiségei között.

52 Uo. 310-321.

Közbjgi alkatrés, országgrész, törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított		
	előtt	után	összes terület	területből jutott	
				Csehszlovákiának	Romániának
			négyzetkilométer		
Békés vármegye	3.670	3.670	–	–	–
Bihar vármegye	10.609	2.754	7.855	–	7.855
Nagyvárad tjv.	48	–	48	–	48
Hajdú vármegye	2.386	2.386	–	–	–
Debrecen tjv.	957	957	–	–	–
Szabolcs vármegye	4.637	4.568	69	69	–
Máramaros vármegye	9.716	–	9.716	7.202	8.283
Szatmár vármegye	6.104	1731	4.373		
Szatmárnémeti tjv.	183	–	183		
Ugocsa vármegye	1.213	–	1.213		
Szilágy vármegye	3.815	–	3.815	–	3.815
Összesen	43.338	16.066	27.272	7.271	20.001

5. táblázat: A Tisza bal partjának vármegyei és törvényhatósági jogú városai⁵³

A Tisza-Maros szögének országgrésze öt vármegyét, illetve négy törvényhatósági jogú várost foglalt magába. Területe 36 285 km² volt, melyből mindössze 1.997 km² (5,5%) maradt az anyaországnál.

A jobbára románok által lakott történelmi Arad vármegyét a trianoni békediktátum megcsonkította. Az Eleki járásból mindössze öt település maradt az anyaországnál. A vármegye tíz járásra, illetve 217 községre oszlott, valamint egy törvényhatósági jogú város egészítette ki. A Romániához csatolt 212 település közül mindössze 24 település volt magyar többségű. A vármegye székhelye, a „vértanúk városa”, Arad (Arad) törvényhatósági jogú város magyar többségű (73%, 46.085 fő) településnek számított. A vármegye népességéből – Araddal együtt – mindössze 30 % (124.215 fő) volt magyar anyanyelvű személy.⁵⁴

⁵³ Az 5. táblázat forrása: Edelényi-Szabó, 1928: 16.

⁵⁴ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 332-341.

A négy járásra, illetve 28 településre és egy rendezett tanácsú városra (Makó) osztott magyar többségű Csanád vármegyétől négy települést szakított el a trianoni békeszerződés. Romániához került a szlovák többségű Nagylak (Nădlac), a románajkú Sajtény (Șeitin), valamint a magyar többségű Kisiratos (Dorobanți) és Tornya (Turnu).⁵⁵

A „román tengernek” tekinthető, hatalmas Krassó-Szörény vármegyéből két település került a délszláv államhoz, a szerbajkú Krassó-szombat (Banatska Subotica) és a magyarok lakta Udvarszállás (Dobričevo). A többi – jobbára román, kisebb részben német, szerb, cseh, illetve krassován – 360 község Romániához került. A Romániához került községek közül mindössze hat település volt magyar többségű. A vármegyéhez tartozott még két rendezett tanácsú város is. Karánsebes (Caransebeș) román, a vármegye székhelye, Lugos (Lugoj) relatív magyar többségű városnak (6.875 fő, 34,7%) számított. A vármegye népességének mindössze 7,3%-a (33.787 fő) volt magyar anyanyelvű személy.

A történelmi Temes vármegye nagyobb részt Romániához, kisebb részt a délszláv államhoz került. Lakosai többnyire románok, németek, illetve szerbek voltak, kisebb részben pedig magyarok. Temes vármegye 11 járásra, illetve 222 községre, valamint egy rendezett tanácsú és két törvényhatósági jogú városra tagolódott. A 222 falu közül mindössze kilenc volt magyar többség, azonban ennél több településen képzett jelentős kisebbséget a magyarság. A rendezett tanácsú város, Fehértemplom (Bela Crkva), valamint a két törvényhatósági jogú város, Versec (Vršac) és a vármegye székhelye, Temesvár (Timișoara) német többségű városok voltak, jelentős számú magyarsággal, továbbá román, illetve szerb kisebbséggel.⁵⁶

A történelmi Torontál vármegye jobbára szerbek, illetve németek által lakott törvényhatóság volt, kisebb számban magyarok, valamint románok és szlovákok is lakták. A vármegye 14 járásra, illetve 210

⁵⁵ Uo. 340-343.

⁵⁶ Borovszky, 1914: 21-128, 129-150.

községe, valamint két rendezett tanácsú és egy törvényhatósági jogú városra oszlott. A trianoni békediktátum mindössze nyolc falut hagyott az anyaországnál. Az elcsatolt 202 községből mindössze 38 falu volt magyar többségű, azonban sok település rendelkezett jelentős magyar kisebbséggel. A két rendezett tanácsú városból, Nagyikinda (Kikinda) szerb, a vármegye székhelye, Nagybecskerek (Zrenjanin) pedig relatív magyar többségű városnak (9.148 fő, 35,2%) számított. A szerb főváros, Belgrád (Beograd) közelében fekvő törvényhatósági jogú város, Pancsova (Pančevo) szerb többségű, jelentős német kisebbséggel rendelkező település volt. Kisebb számban magyarok is laktak.⁵⁷

Közjogi alkatrész, országrész, törvény- hatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyarországtól elszakított		
	előtt	után	összes terület	területből jutott	
				Romániának	Szerb-Hor- vát-Szlovén Királyságnak
			négyzetkilométer		
Arad vármegye	5.936	270	5.666	5.666	–
Arad t.jv	112	–	112	112	–
Csanád vármegye	1.714	1.469	245	245	–
Krassó-Szörény vármegye	11.074	–	11.074	18.393	9.872
Temes vármegye	7.151	–	7.151		
Temesvár t.jv.	85	–	85		
Versec t.jv.	197	–	197		
Torontál vármegye	9.903	258	9.645		
Pancsova t.jv.	113	–	113		
Összesen	36.285	1.997	34.288	24.416	9.872

6. táblázat: A Tisza–Maros szögének vármegyei és törvényhatósági jogú városai⁵⁸

⁵⁷ Borovszky, 1912: 52-261.

⁵⁸ Az 6. táblázat forrása: Edelenyi-Szabó, 1928: 16.

A Királyhágón túli országrész Erdély területét jelentette, mely teljes egészében a Román Királysághoz került. Annak ellenére, hogy egy homogén, magyar tömböt – a Székelyföldet –, valamint más, kisebb-nagyobb, magyarok által lakott területet (pl.: Kalotaszeg, Aranyosszék) is magába foglalt. A magyarság mellett más népcsoportnak is otthont adott Erdély, így például az erdélyi szászoknak. A Királyhágón túli térség 15 vármegyét és két törvényhatósági jogú várost – Kolozsvárt (Cluj-Napoca) és Marosvásárhelyt (Târgu Mureș) – ölelt fel. A 15 vármegye összesen 2.321 községnek, továbbá 27 rendezett tanácsú, illetve két törvényhatósági jogú városnak adott otthont.⁵⁹

A történelmi Alsó-Fehér vármegye nyolc járásra, illetve 175 községre, valamint négy rendezett tanácsú városra tagolódott. A magyar többségű falvak száma 15 volt, valamint Gyulafehérvár (Alba Iulia) (45%), illetve a vármegye székhelye, Nagyenyed (Aiud) (75%) rendezett tanácsú városokban regisztráltak magyar többséget. A román többségű községek száma 157 volt, továbbá két rendezett tanácsú városban (Abrudbánya (Abrud), Vízakna (Ocna Sibiului)) is román többséget mutattak ki. Három falu német (szász) többségű volt. A vármegye népességének 17,6%-a, azaz 39.107 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁶⁰

A szász Beszterce-vidékből (Nösnerland) létesült Beszterce-Naszód vármegye négy járásra, illetve 97 községre és egy rendezett tanácsú városra tagolódott. Magyar többségű település mindössze öt község volt, további 67 község volt román többségű, valamint 26 faluban regisztráltak német (szász) többséget. A vármegye székhelye, Beszterce (Bistrița) német (szász) többségű város volt. A vármegye népességének 8,4%-a, azaz 10.737 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁶¹

A szász Barcaságból (Burzenland) alakult Brassó vármegye három járásra, illetve 23 községre, valamint egy rendezett tanácsú városra

59 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 372-459.

60 Uo. 372-379.

61 Uo. 380-383.

tagolódott. A magyar többségű falvak száma kilenc, a románoké négy, a német (szász) falvaké tíz volt. A vármegye székhelye, az egykori szász város, Brassó (Braşov) magyar többségű városnak (43,4%) számított. A vármegye népességének 35%-a, azaz 35.372 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁶²

A magyar ajkú Csík vármegye öt járásra, illetve 61 községre, valamint két rendezett tanácsú városra tagolódott. A magyar falvak száma 55 volt, továbbá a vármegye székhelye, Csíkszereda (Miercurea Ciuc) (97%), valamint Gyergyószentmiklós (Gheorgheni) (96%) rendezett tanácsú városok is magyar többségű településnek számítottak. A románok mindössze hat településen alkottak többséget. A vármegye népességének 86,4%-a, azaz 125.888 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.

A románság fellegvára, Fogaras vármegye volt. A törvényhatóság négy járásra, illetve 86 községre, valamint a vármegye székhelyére, Fogaras (Făgăraş) rendezett tanácsú városra tagolódott. Magyar többségűnek csak Fogaras városa (51%) számított. A falvak közül 84 volt román, valamint kettő német (szász) többségű. A vármegye népességének 6,8%-a, azaz 6.466 fő volt magyar anyanyelvű.⁶³

A magyar ajkú – Kézdi-, Orbai- és Sepsi-székből alakult – Háromszék vármegye négy járásra, illetve 102 községre, valamint két rendezett tanácsú városra (Kézdivásárhely [Târgu Secuiesc], Sepsiszentgyörgy [Sfântu Gheorghe]) oszlott. A magyar községek száma 93 volt. Magyar többségűnek számította vármegye székhelye, Sepsiszentgyörgy (96,5%), valamint Kézdivásárhely (98,2%) is. A román többségű falvak száma mindössze kilenc volt. A vármegye népességének 83,4%-a, azaz 123.518 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek.⁶⁴

A többségében románok által lakott Hunyad vármegye tíz járásra, illetve 424 községre, valamint négy rendezett tanácsú városra tagolódott.

62 Gyémánt, 2015: 305.

63 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 386-391.

64 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 390-395.

A magyar többségű falvak száma mindössze 14 volt, ehhez jött még két rendezett tanácsú város, a vármegye székhelye, Déva (Deva) (67,3%), valamint a Hunyadi család ősi fészke, Vajdahunyad (Hunedoara) (54,4%). A románység 412 községben élt többségben, valamint két rendezett tanácsú városban, Hátszegen (Hațeg), valamint az egykor szász Szászvárosban (Orăștie) is. A vármegye népességének 15,5%-a, azaz 52.720 fő volt magyar anyanyelvű.⁶⁵

A meglehetősen „elegyes” Kis-Küküllő vármegye négy járásra, illetve 116 községre, valamint két rendezett tanácsú városra (Dicsőszentmárton (Târnăveni), Erzsébetváros (Dumbrăveni)) oszlott. A magyar többségű falvak száma 33, a románoké 61, a németeké (szászoké) 22 volt. Magyar többségűnek számított a vármegye székhelye, Dicsőszentmárton (72,7%), valamint az erdélyi örmények egyik erdélyi központja, Erzsébetváros (59,3%) is. A vármegye népességének 30,1%-a, azaz 34.902 fő volt magyar anyanyelvű.⁶⁶

A román többségű Kolozs vármegye nyolc járásra, illetve 233 községre, valamint egy rendezett tanácsú városra és egy törvényhatósági jogú városra oszlott. A községek közül 42 volt magyar, 187 román, illetve négy német (szász) többségű. A rendezett tanácsú város, Kolozs (Cojocna) magyar többségű (54,9%) volt, akárcsak Kolozsvár törvényhatósági jogú város (83,4%). A vármegye népességének 26,9%-a, azaz 60.735 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek. „Kincses” Kolozsvár törvényhatósági jogú város népességének 83,4%-a, azaz 50.704 fő volt magyar anyanyelvű személy.⁶⁷

A jobbára magyar ajkú Maros-Torda vármegye öt járásra, illetve 204 községre, egy rendezett tanácsú városra és egy törvényhatósági jogú városra oszlott. A községek közül 130 volt magyar, 71 román és három német (szász) többségű. Szászrégen (Reghin) rendezett tanácsú város német (szász) többségű volt. A vármegye népességének 57,4%-a, azaz 111.376 fő vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A Székelyföld

65 Uo. 394-409.

66 Uo. 408-413.

67 Uo. 414-423.

legjelentősebb városa, Marosvásárhely törvényhatósági jogú város népességének 89,3%-a, azaz 22.790 fő volt magyar anyanyelvű.⁶⁸

A német (szász) többségű, egykori szász székekből szervezett Nagy-Küküllő vármegye öt járásra, illetve 123 községre, valamint két rendezett tanácsú városra tagolódott. A községek közül 11 volt magyar, 42 román és 70 német (szász). A két rendezett tanácsú város, Medgyes (Mediaș) és a vármegye székhelye, Segesvár (Sighișoara) német (szász) többségű városok voltak. A vármegye népességének 12,4%-a, azaz 18.474 fő volt magyar anyanyelvű személy.⁶⁹

Az egykori szász Szabenzséből kialakított⁷⁰ Szeben vármegye hat járásra, illetve 86 községre, valamint két rendezett tanácsú városra (Nagyszében [Sibiu], Szászsebes [Sebeș]) oszlott. A román többségű községek száma 66, a német (szász) többségűeké pedig 20 volt. Magyar többségű település a vármegyében nem volt. A vármegye székhelye, Nagyszében német (szász), Szászsebes városa pedig román többségű városnak számított. A vármegye népességének 5,7%-a, azaz 10.159 fő vallotta magát magyar anyanyelvű személynek.⁷¹

Szolnok-Doboka vármegye nyolc járásra, illetve 317 községre, valamint két rendezett tanácsú városra tagolódott. A községek közül 25 volt magyar, 289 román és három volt német többségű. A vármegye székhelye, Dés (Dej) rendezett tanácsú város magyar többségű település volt (70%), akárcsak az erdélyi örmények egyik erdélyi központja, Szamosújvár (Gherla) városa (67,5%) is. A vármegye népességnek 20,7%-a, azaz 52.181 fő volt magyar anyanyelvű személy.⁷²

Az egykori Torda vármegye jelentős részéből és a jobbára széke-
lyek lakta Aranyosszéből kialakított⁷³ Torda-Aranyos vármegye hat

68 Uo. 422-429.

69 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 430-435.

70 Edelenyi-Szabó, 1928: 46, 54.

71 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 434-439.

72 Uo. 438-449. pp.

73 Edelenyi-Szabó, 1928: 54-55.

járásra, illetve 139 községre és egy rendezett tanácsú városra tagolódott. A magyar többségű községek száma 26, a románoké 113 volt. A vármegye székhelye, az erdélyi vallásszabadság (1568) kihirdetéséről híres Torda (Turda) rendezett tanácsú város magyar többségű településnek számított (71,9%). A vármegye népességének 25,6%-a, azaz 44.630 fő volt magyar anyanyelvű személy.⁷⁴

A magyarok lakta, Udvarhelyszékből alakult Udvarhely vármegye négy járásra, illetve 135 községre, valamint egy rendezett tanácsú városra oszlott. A magyar többségű községek száma 129, a románoké és németeké (szászoké) mindössze három-három volt. A vármegye székhelye, Székelyudvarhely (Odorheiu Secuiesc) rendezett tanácsú város magyar többségű településnek számított (96,5%).⁷⁵ Udvarhely vármegye az egyik leghomogénebb, magyarok által lakott térség volt.

74 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 448-455.

75 Uo. 454-459.

Közjogi alkatrész, országrész, törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyar- országtól elszakított	
	előtt	után	összes terület	területből jutott
				Romániának
négyzetkilométer				
Alsó-Fehér vármegye	3.646	–	3.646	3.646
Beszterce-Naszód vármegye	4.333	–	4.333	4.333
Brassó vármegye	1.492	–	1.492	1.492
Csik vármegye	5.064	–	5.064	5.064
Fogaras vármegye	2.444	–	2.444	2.444
Háromszék vármegye	3.889	–	3.889	3.889
Hunyad vármegye	7.809	–	7.809	7.809
Kis-Küküllő vármegye	1.724	–	1.724	1.724
Kolozs vármegye	4.844	–	4.844	4.844
Kolozsvár tjv.	162	–	162	162
Maros-Torda vármegye	4.169	–	4.169	4.169
Marosvásárhely tjv.	34	–	34	34
Nagy-Küküllő vármegye	3.337	–	3.337	3.337
Szeben vármegye	3.619	–	3.619	3.619
Szolnok-Doboka vármegye	4.786	–	4.786	4.786
Torda-Aranyos vármegye	3.514	–	3.514	3.514
Udvarhely vármegye	2.938	–	2.938	2.938
Összesen	57.804	–	57.804	57.804

7. táblázat: A Királyhágón túli vármegyék és törvényhatósági jogú városok⁷⁶

A Magyar Szent Korona országainak második alkotóeleme, Horvát-Szlavónország volt. A horvátokkal már I. (Szent) László uralkodásától (1077-1095) fogva közös államban éltünk. Szent lovagkirályunk

⁷⁶ A 7. táblázat forrása: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész, A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912: 13.

alapította – 1093-ban – a zágrábi püspökséget, mely 1852-ben – IX. Piusz pápa (1846-1878) „Ubi Prium Placuit” című bullájával – érsekségi titulusra emelkedett.⁷⁷ Horvát-Szlavónország a Magyar Királyság „társországa” volt.

Horvát-Szlavónország teljes területe az újonnan létrejött Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett. A magyarság népességszáma a „társországban” – a törvényhatósági jogú városok magyarságával együtt – 105.948 fő volt.⁷⁸

A horvát-szlavón vármegyék magyarságának lélekszáma 95.721 fő volt. Súlypontja a nyolc vármegye közül Verőcze (14%, 33.927 fő), Szerém (6,9%, 27.523 fő), Pozsega (6,2%, 16.462 fő), illetve Belovár-Körös vármegyékre (4,3%, 14.224 fő) esett. Zágráb (0,4%, 2.040 fő), Varasd (0,2%, 624 fő), valamint a tengerparti Modrus-Fiume (0,4%, 899 fő) és Lika-Korbava vármegyék (0,01%, 22 fő) elenyésző magyarsággal rendelkeztek.⁷⁹

A törvényhatósági jogú városok tekintetében a magyarság lélekszáma 10.227 főt tett ki. A legtöbb magyar Zágrábban (Zagreb) (5,1%, 4.028 fő), majd Eszéken (Osijek) (11,9%, 3.729 fő), továbbá Zimonyban (Zemun) (11,7%, 1.999 fő), végül Varasdon (Varaždin) (3,5%, 471 fő) élt.⁸⁰

77 Diós István – Viczián János (szerk.), 2010: 318.

78 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912: 23.

79 Uo. 460-485.

80 Uo. 460-485.

Közzogi alkatrész, országrész, törvényhatóság	Magyar uralom alatt álló terület a trianoni béke		A béke következtében Magyaror- szágtól elszakított	
	előtt	után	összes terület	területből jutott
				Szerb-Horvát-Szlovén Királyságnak
			négyzetkilométer	
Belovár-Kőrös vármegye	5.070	–	5 070	5 070
Lika-Korbava vármegye	6.211	–	6 211	6 211
Modrus-Fiume vármegye	4.879	–	4 879	4 879
Pozsega vármegye	4.929	–	4 929	4 929
Szerém vármegye	6.810	–	6 810	6 810
Zimony tjt.	56	–	56	56
Varasd vármegye	2.440	–	2 440	2 440
Varasd tjt.	67	–	67	67
Verőcze vármegye	4 810	–	4 810	4 810
Eszék tjt.	57	–	57	57
Zágráb vármegye	7 145	–	7 145	7 145
Zágráb tjt.	67	–	67	67
Összesen	42 541	–	42 541	42 541

8. táblázat: Horvát-Szlavónország vármegyéi és törvényhatósági jogú városai⁸¹

A Magyar Szent Korona országainak harmadik alkotórésze a 21 km² kiterjedésű Fiume város és kerülete volt. Fiume városa – 1779-től egészen 1918-ig kisebb megszakításokkal – a Magyar Királyság tengeri kikötője volt az Adriai-tenger partján. A város speciális jogállással rendelkezett a Magyar Szent Korona országrészeként. Élén magyar kormányzó állt. Az egyesült főváros, Budapest után – a tengeri hajózásnak és a kikötő kiépítésének köszönhetően – Fiume (Rijeka) volt

⁸¹ A 8. táblázat forrása: A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása. I. rész, A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912: 13.

a második legdinamikusabban fejlődő város a dualizmus idején, a Magyar Szent Korona országnak városai közül.⁸² Az 1870-től kiépített – személy- és teherhajózásra egyaránt kiválóan alkalmas – kikötő, az ezzel kapcsolatban álló forgalmi és kereskedelmi intézkedések jelentős mértékben előmozdították Fiume város és kerületének nagyfontosságú és világforgalmi helyé válását. Az ország belső részeivel az 1874-ben kiépített Fiume-Károlyváros (Karlovac) vasútvonal kötötte össze, mely egészen az ország szívéig, Budapestig (és azon túl) tette lehetővé a világ különböző pontjairól érkező áruk Magyarországon történő értékesítését. Ugyanakkor ezen a vasútvonalon és Fiumén keresztül értékesítették világszerte a magyar föld kiváló terményeit is. A gazdasági fejlesztésekben „oroszlánrésze” volt Baross Gábornak (1848-1892), a „vasminiszternek”, aki európai szintűvé emelte a magyar közlekedésügyet, a tengerhajózást, a kereskedelmet, illetve a postaügyet is. Nem csodálkozhatunk azon, hogy a fiumei kikötő a mai napig róla van elnevezve.⁸³

A trianoni békediktátum értelmében Fiume város és kerülete Olaszországhoz került. A népesség száma 49.806 fő volt, melynek többsége olasz anyanyelvű volt. A magyar anyanyelvű népesség 6.493 főt (13%) tett ki.⁸⁴

82 Borovszky, 1897: 89.

83 A fiumei kikötő névadója: Baross Gábor. Baross Magyar Kultúrkör, Fiume. Magyarok Horvátországban, Horvát-Magyar Európai Panoráma: <http://hmep.eu/hu/magyarok-horvatorszagban/288-a-fiumei-kikoet-nevadojabaross-gabor-.html> (Letöltés ideje: 2016. október 28.)

84 A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912.

Erdély⁸⁶ földrajzilag Közép-Európában, a mai Románia észak-nyugati részén fekszik. A mai Romániában Erdély néven ismert terület több mint a történelmi Erdély, hiszen magába foglalja a Partiumot – vagyis az egykori Magyar Királyság „részeit” – és a Bánság keleti felét is. Ezen térségek nélkül a történelmi Erdély területe 57.804 km². Erdély, a Partium és a Bánság keleti része összesen megközelítőleg 103.093 km².

Napjainkban, a Romániában élő magyarság jobbára az egykor Magyarországhoz tartozó területen él – a románon kívül – 12 másik népcsoporttal együtt, ezek aránya azonban két kivétellel – cigányok és németek (szászok és svábok) – nem éri el az 1%-ot.

A magyar nemzetiségűek száma Erdélyben a lakosság közel 20%-át (17,8%) teszi ki. Elsősorban Székelyföldön, a történelmi Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely vármegyék területén (a mai Hargita, Kovászna és Maros megyében) alkot zárt tömböt, mely az erdélyi magyarság közel 40%-át tömöríti. Itt a román lakosság számaránya általában nem haladja meg a 12-15%-ot (Székelyudvarhelyen és környékén pl. alig 2%). Az erdélyi magyarság közel 30%-a él a magyar határ mentén a Partiumban, 16-18%-a Közép-Erdélyben, 18-20%-a pedig interetnikus diaszpórában.⁸⁷ Erdélyen kívül Moldvában élnek jelentősebb számban magyarok, a moldvai csángók, valamint egy kisebb magyar közösség Bukarest (București) városában is él.

86 Az első dokumentum, amely Erdélyre hivatkozik, 1075-ből származik, ami „*Ultra siluam*”-ként, vagyis „*az erdőn túl*” formában nevezi Erdélyt. Ugyanezen században kezdtek a területre „*Partes Transsylvaniae*” módon hivatkozni (Legenda Sancti Gerhardi, 12. század első felében), ami „az erdőn túli részeket” jelenti, és ezt a kifejezést használták a Magyar Királyságon belül is. A latin helyett a köznyelvben az „*Erdőelve*” kifejezést is elterjedten használták. Ennek első dokumentálása Anonymus 12. századi krónikája (*Gesta Hungarorum*) mely „*Erdeuelu*”-t említi. A magyar elnevezést németre is lefordították: az „*Überwald*” (über Walt) kifejezés számos 13. és 14. századi dokumentumban olvasható. Később a németek saját elnevezéssel „*Siebenbürgennnek*” nevezték a területet. A román „*Ardeal*” név először egy 1432-ben keltezett dokumentumban olvasható „*Ardeliu*” néven, ami nyilvánvalóan a magyar „Erdély” szóból alakult ki, és nincs köze a román „*deal*” (domb) elnevezéshez.

87 Az egykori Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: www.htmh.hu. (Letöltés ideje: 2006. május 12.)

A román állam mintegy hét évtizedes betelepítési politikájának eredményeként – amely előbb Erdély középső részei, majd a magyar határ melletti területek etnikai összetételét változtatta meg – a magyarság számaránya csökkenőben van, bár a 1989-es romániai változásokat követően lelassult az iparosítással összefüggő, felülről irányított betelepítési folyamat. Ennek következményei elsősorban az erdélyi városokban szembetűnő: a magyarság egyes kulturális központjai (Kolozsvár, Nagyvárad, Marosvásárhely stb.) mára többségében románok által lakott településekké váltak. 1992-ben összesen 175 olyan település volt Erdélyben, ahol a magyar etnikum aránya meghaladta az 50%-ot. 2002-re, illetve 2011-re ez a részarány tovább csökkent.

A 20. század első felében a romániai magyar lakosság számának növekedése lelassult, majd a Székelyföld kivételével – ahol a születések száma meghaladta a halálozásokét – a magas halandóság miatt a népesség fogyása volt jellemző. Az Erdélyen kívül (Partium, Bánság) élő magyarok körében jelentősebb a csökkenés. Jelentősen hozzájárult a magyar ajkú lakosság lélekszámának apadásához az elvándorlási folyamat is.⁸⁸

Az 1977-1992 közötti időszakban a romániai magyarság száma 1.712.000 főről 1.625.000 főre fogyott, miközben a természetes szaporulata pozitív – kb. 85 ezer fő – volt. Az „elveszett” 173.000 főből a külső migrációs veszteség (kivándorlás) Veres Valér szerint 112.000 fő volt, s mintegy 62 ezer fő volt az, akiknek nagyobb része asszimilálódott. (A többi Nyugatra vándorolt, s regisztrálatlan maradt.)⁸⁹

Míg az 1992. évi román népszámlálás hivatalos adatai szerint a Romániában magukat magyar nemzetiségűnek valló lakosok száma 1.624.959 fő volt, addig a becsült adatok szerint a magyar nemzetiségűek száma meghaladja az 1,8 millió főt. A 2002-es román népszámlálás adatai szerint a magyar nemzetiségűek lélekszáma 1.431.807 főre csökkent, a becsült számuk pedig 1,6 millió fő körül lehet. A részarányt

⁸⁸ Horváth, 2003: 80.

⁸⁹ Veres, 2002.

tekintve a romániai magyar nemzetiségűek százalékos aránya az összlakosságon belül 7,1%-ról 6,6%-ra esett vissza. Más nemzetiségek aránya is csökkent, a román többségi lakosságé pedig, 89,5%-ról 91%-ra növekedett.

A romániai magyarság közel 200 ezer fős fogyását a három fő tényező között hozzávetőlegesen 50-40-10% arányban osztja meg, számszerűsítve: migrációs veszteség kb. 90 ezer fő, természetes fogyás kb. 80 ezer fő, asszimiláció kb. 20 ezer fő, összesen kb. 190 ezer fő. Az 1992-ben 705 ezer fős falusi magyarság fogyása 34 ezer fő volt, a városiak 899 ezerről 153 ezer fővel fogytak meg 2002-re.

A 2011. évi román népszámlálás szerint 1.227.623 fő élt Romániában, aki magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Ez az érték Románia népességének 6,1%-át jelentette. A két magyar többségű megye továbbra is Hargita (82,9%) és Kovászna (71,6%) volt. További jelentős magyar közösségek éltek még Maros (36,5%), Szatmár (32,7%), Bihar (24%), Szilágy (22,4%) és Kolozs megyékben (15%).⁹⁰

A romániai magyarság többsége – 1.216.666 fő – Erdély, a Partium és a Bánság keleti részén, a fennmaradó kisebb rész (10.957 fő) az egykori román fejedelemségek, Moldva és Havasalföld területén élt.⁹¹

A 2011. évi román népszámlálás nemzetiség és anyanyelvi adatai szerint a magyarság legjelentősebb csökkenése a bánsági megyékben (Krassó-Szörény és Temes megyék), valamint az erdélyi Hunyad és a partium-i Arad megyékben tapasztalható. Ezekben a megyékben a történelmi múltban is kisebb számú volt a magyarság száma, ugyanakkor

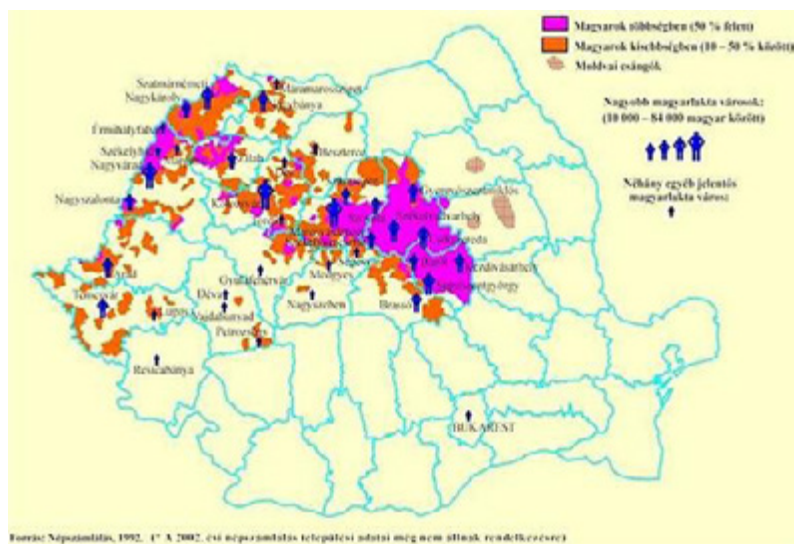
90 Population Statistics of Eastern Europe: <http://pop-stat.mashke.org/romania-ethnic-comm2011.htm> (Letöltés ideje: 2011. október 21.)

91 Az egykori román fejedelemség, Moldva területén ugyanakkor moldvai csángókkal is találkozhatunk, akik nem feltétlenül jelennek meg a magyar nemzetiségüként a népszámlálási kérdőíveken, valamint vallási szempontból jobbra a katolikus felekezethez tartoznak. A moldvai csángók többnyire Bákó (Bacău), továbbá Iași, Neamț, valamint Vrancea megyékben képeznek jelentősebb közösségeket. Létszámukat nehéz megmondani, mivel a statisztikák és a becslést értékek jelentősen eltérnek. Becslések szerint közel 40-50 ezer főre tehető a magyarul beszélő moldvai csángók száma. Bakk-Dávid Tímea: 43 ezren beszélnek még magyarul a moldvai csángó falvakban. Transindex.ro portál: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=13851> (2016. október 31.)

jelentős román lakosság élt a térségben. A szóránymagyarság jövőképe meglehetősen rossz.

A demográfiai lélekszámapadás továbbra is az elvándorlás, továbbá – főképp a szóránymagyarságban és a kisebb partium-i és bizonyos erdélyi közösségekben (pl.: Észak-Erdély, Kolozsvár környéke, Küküllők vidéke) – az asszimiláció számlájára írható. Ugyanakkor a magyarság természetes fogyása is jelen van.

Érdekes sajátosság, hogy bár a magyarság száma 2002 és 2011 között is jelentősen csökkent, de az országos adatok tekintetében a magyarság aránya nem csökkent számottevően, a románság számottevő fogyása miatt.⁹²

2. ábra: A romániai magyarság területi elhelyezkedése⁹³

92 Veress Valér: A magyarok lélekszáma csökkent, de az országos arány alig változott. 2012. február 3. Transindex: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=16486> (Letöltés ideje: 2016. október 21.)

93 A 2. ábra forrása: Stuttgarter-Magyarok.de: <http://stuttgarter-magyarok.de/hasznos/magyar-kisebbsseg> (Letöltés ideje: 2016. október 21.)

1.2. A felvidéki magyarság

A felvidéki magyarság a Szlovák Köztársaság területén él, melynek területe: 49 036 km². Településterületének jelentős része közvetlenül a magyar-szlovák határ szlovák oldalán helyezkedik el. A magyarság – közel 9.000 km²-es – nyelvterülete viszonylag egységes és folyamatos. A 2001., illetve a 2011. évi szlovák népszámlálás szerint a felvidéki magyarság legnagyobb tömbje Pozsonytól (Bratislava) Tótygyarmatig (Slovenské Ľadomty) tart. Tótygyarmatnál és a szomszédos Erdőszelestyénnél (Selešťany) a nyelvi és az államhatár közel egybeesik. A második magyar tömb Erdőszelestyén után kezdődik. Kezdetben vékonyan, majd Gömörben (Gemer) némileg kiszélesülve öleli át a magyar határt. A második tömb Kassa városánál végződik. Kassa városától, pontosabban a Hernád folyótól egészen Tótújhelyig (Slovenské Nové Mesto) – amely település egykor a zempléni vármegyeszékhely, Sátoraljaújhely része volt –, a magyar-szlovák nyelvi és államhatár közel 50 km-en egybeesik. A harmadik magyar tömb Tótújhelytől az ukrán-szlovák határig terjed. Ehhez a tömbhöz tartozik a Bodroghöz, valamint az Ung-vidék magyarsága. A felvidéki magyarság jelen van még a Nyitra (Nitra) városa körüli kisebb-nagyobb falvakban (Zoboralja). Az ezeken a településeken élő magyarok szórványt képeznek. A felvidéki magyarság – mint látható – három tömbben és egy szórványterületen él.⁹⁴

A 2001., illetve a 2011. évi szlovák népszámlálási adatok a szlovákiai magyarok drámai fogyásáról tanúskodnak. Míg 1991-ben még 567.296 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, ami Szlovákia lakosságának 10,7%-át tette ki, tíz évvel később ez a szám már csak 520.528 fő volt, ami 9,7%-os részaránynak felel meg. A 2011. évi szlovák népszámlálás szerint 458.467 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, mely érték az ország teljes népességének 8,5%-át tette ki. A 2011. évi szlovák népszámlálás azonban nemcsak a nemzetiséget, hanem az anyanyelvet és a nyilvánosan használt nyelvet és az otthon használt nyelvet is

94 Gyémánt – Szondi, 2005: 73-74.

tudakolta. Az anyanyelv tekintetében 508.714 fő (9,4%), a nyilvánosan használt nyelv esetében 391.577 fő (7,3%), az otthon használt nyelv tekintetében pedig 472.212 fő (8,7%) jelölte meg a magyar nyelvet.⁹⁵

A jelentős fogyást nem elsősorban a természetes népszaporulat csökkenése okozta. Nem jellemző a külföldre távozás sem, ezért a fogyás fő okaként a demográfusok két jelenséget jelöltek meg. Egyrészt azok a szlovákiai magyar fiatalok, akik a hetvenes-nyolcvanas években szlovák tanítási nyelvű iskolákba jártak, ennél fogva elvesztették kulturális kötődésüket, majd a magas fokú urbanizáció miatt szülőfalujukból, elköltözve gyökereiket is, az új közegben szlováknak vallották magukat és gyermekeiket, azaz asszimilálódtak. (Ez elsősorban a Csallóközből és a Mátyusföldről elszármazottakra vonatkozik.) Másrészt, a másik csoportot azok az identitásavarral küzdők alkotják, akik az 1989-es rendszerváltás után a felfokozott hangulatban magyar múltjukra hivatkozva magyarosították magukat, a kilencvenes évek nemzetiségi ellentétei, a magyarság ellen folytatott kormánypropaganda miatt viszont 2001-ben újra szlováknak vallották magukat. (Ez elsősorban a Bodroghözben és az Ung-vidéken figyelhető meg.)⁹⁶ A magyar népesség aránya 1961 és 2011 között 12,4%-ról 8,5%-ra csökkent az összlakosságon belül. 1994-től kezdve a természetes népszaporulat csökkenő tendenciát mutat. Az asszimilációs veszélyek az ezredfordulóra bizonyos szempontból mérséklődtek, ami részben azzal magyarázható, hogy a magyar gyermekek szüleinek egyre nagyobb hányada ismeri fel az anyanyelvi oktatás fontosságát (míg a kilencvenes évek elején a magyar alapiskolások 27%-a látogatott szlovák iskolákat, a 2001/2002-es tanévben ez az arány 19,7%-ra csökkent), továbbá az 1990-es években a vegyes házasságok száma is stagnált. Emellett Szlovákiában gyakorlatilag megszűnt a belső migráció, a városok lakossága nem gyarapszik, minthogy nem épülnek nagyszámban bérházak, azaz a fiatalok is megmaradnak saját

95 Szlovák Statisztikai Hivatal: <https://slovak.statistics.sk> (Letöltés ideje: 2016. október 21.)

96 Gyémánt, 2012: 31-45.

közösségeikben, ahol nem érvényesül asszimilációs hatás, ellenkezőleg, a magyar közösség megtartó erőként hat a bizonytalankodó egyénekre is.⁹⁷

A felvidéki magyar nemzetiségűek száma 1991 és 2001 között 46.768 fővel csökkent. A csökkenés 47,4%-át a magyar-szlovák reláció, a nemzeti-ségváltás okozta. A csökkenés 24,5%-át a többségi társadalom kisebbség-politikájának változása okozta. Ebben nem elhanyagolható szerepe volt a Vladimir Mečiar vezette szlovák kormány belpolitikájának. A magyar-roma reláció és az ismeretlen kategória 9,6-9,6%-kal csökkentette a felvidéki magyar nemzetiségűek számát. Ennek oka, hogy a roma nemzetiségűek közül sokan 1991-ben még magyar nemzetiségűeknek jelölték meg magukat, félve a megbélyegzéstől. Viszont 2001-ben már bátrabban vállalták fel nemzeti-ségi hovatartozásukat. Az ismeretlen kategóriáról pedig elmondható, hogy számos magyar a megkülönböztetéstől félve, oda „sorolta be” magát. A rejtett migráció és a természetes fogyás számlájára mindössze 4,6 illetve 4,3% írható.⁹⁸

A 2011. évi népszámlálás statisztikai adatait is nagyban befolyásolták, hogy Szlovákiában jelentős a magyarellenes szlovák pártok támogatottsága⁹⁹ (Ján Slota, Vladimir Mečiar), annak ellenére, hogy 2012-ben a Slota-féle Szlovák Nemzeti Párt nem jutott be a szlovák parlamentbe. Az 1995-ben elfogadott, majd 2009-ben jelentősen módosított szlovák nyelvtörvény is kedvezőtlen hatással van a felvidéki magyarságra. Az állami hivatalokban, intézményekben a használt nyelv főszabály szerint a szlovák lehet, más nyelv, így a magyar nyelv használataért súlyos

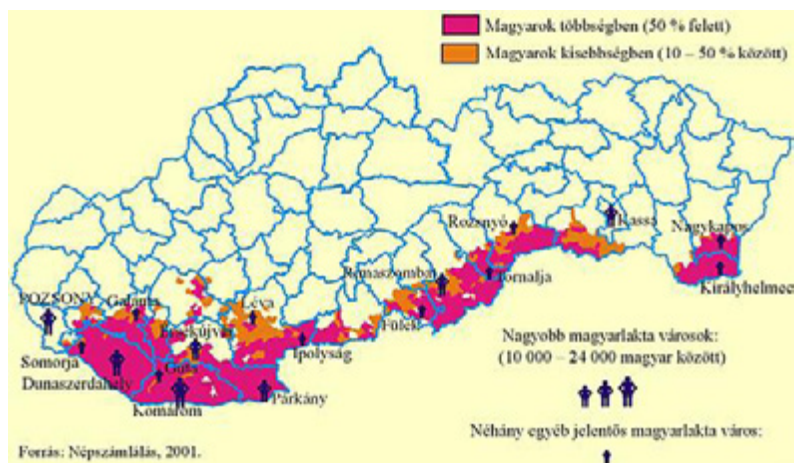
97 Jelentős eltérés van a homogén, illetve a heterogén családi háttér között. Ebből kifolyólag jelentős az a kérdés is, hogy a – vegyes – családban milyen nyelvet használnak, a szlovákot vagy a magyart. Jelentős az iskoláztatási nyelv kérdése is. Nem utolsósorban a házastárs nemzetisége is meghatározó. Az asszimilációs folyamatok jelentős része a vegyes házasságok számlájára írható, amelyek száma az 1990-es évekre stagnált, de így is jelentősen csökkentette a felvidéki magyarság lélekszámát. A felmérések szerint a homogén családi háttér esetén a gyermekek több mint 90%-a később is magyar nemzetiségűnek vallja magát, amíg a heterogén családból származó gyermekek esetén ez a szám alig 20%!

98 Gyurgyík, 2003: 60.

99 Budapestet lerombolná Slota, 24.hu: http://24.hu/kulfold/2006/06/29/budapestet_lerombolna_slota/ (Letöltés ideje: 2016. október 21.)

– 100-5000 euró közötti – pénzbüntetést írt elő a jogszabály. A rendelkezés hatására kirobbant felvidéki és anyaországi magyar tiltakozás mellett nemzetközi szinten is nagy visszhangot kapott a kérdés. Ennek ellenére a Szlovák Nemzeti Párt aláírásgyűjtést kezdeményezett a kizárólagos szlovák nyelvű nyelvhasználat elrendelésére. A szlovák nyelvtörvény előírásain utóbb enyhítettek.

Mindebből látható, hogy a magyarság nyelvének használatáért hátrányos helyzetbe kerülhet. A 2001 és 2011 közötti időszakban 33 település vált magyar helyett szlovák többségűvé, így például a Révkomáromhoz közeli és Zlatý Bažant (Arany fácán) sörgyáráról híres Ógyalla (Hurbanovo), vagy épp a Felvidék keleti részén, Rozsnyó (Rožnava) mellett fekvő Pelsőc (Plešivec).¹⁰⁰ Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy továbbra is jobbra az asszimilációs folyamatok, valamint a természetes fogyás, az ismeretlen és a – nemzetiségi kérdésekről – nem kívánt nyilatkozni népszámlálási kategóriák felelősek a fogyásért.

3. ábra: A felvidéki magyarság területi elhelyezkedése¹⁰¹

100 Ötvös Zoltán: A magyarság elterjedése nem sikertörténet: a Kárpát-medence változó arculata. Népszabadság, 71. (2013) 67.

101 A 3. ábra forrása: Stuttgarter-Magyarok.de: <http://stuttgarter-magyarok.de/hasznos/magyar-kisebbség> (Letöltés ideje: 2016. október 21.)

1.3. A délvidéki magyarság

A Délvidék – szerb eredetű elnevezéssel élve: Vajdaság – végleges földrajzi határait Trianonban nyerte el. A szűkebb értelemben vett Délvidék alatt értjük a Bácskát (a történelmi Bács-Bodrog és Csongrád vármegyék a délszláv államhoz csatolt részei) és a Bánátot (a történelmi Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyéknek a délszláv államalakulathoz csatolt részei). A Délvidék (Vajdaság) jelenlegi területe 21.506 km² (Bácska: 8.904 km², Bánát: 8.886 km², Szerémség: 3.716 km²), ugyanis a történelmi – egykor Horvátországhoz tartozó – Szerém vármegye négyötödét a II. világháború után közigazgatásilag beolvasztották az újonnan létrejövő Vajdaságba, vagyis a Délvidékbe. A Délvidék (Vajdaság) autonóm tartomány volt, majd az autonómia megszüntetése után – a hasonló sorsra jutott Koszovóval együtt – Szerbia része lett. A három tájegység összevonásával – a Bácska, a Bánát és a Szerémség – jött létre a ma ismert Délvidék (Vajdaság).¹⁰² A Délvidék (Vajdaság) központja Újvidék (Novi Sad), a délvidéki (vajdasági) magyarságé pedig Szabadka (Subotica).

A 2002. évi szerbiai népszámlálás idején a Délvidék (Vajdaság) 21.205 km²-es területén összesen 2.031.992 fő élt. A Délvidék etnikailag Európa egyik legkevertebb területe. A szerbek és magyarok mellett számos más népcsoport (szlovákok, románok, cigányok, macedónok, horvátok, montenegróiak, bunyevácok stb.) is él itt. A Vajdaságnak hat hivatalos nyelve van: a szerb, a magyar, a horvát, a szlovák, a román és a ruszin.

Országos viszonylatban (Közép-Szerbia és a Vajdaság), 2002-ben a magyarság lélekszáma 293.299 fő volt, 11 évvel korábban (1991-ben)

¹⁰² Egy kisebb – közel 500 km² nagyságú – terület, az egykori Torontál vármegyei részből (Bánát) közigazgatásilag Szerbia része lett, ezt a lépést a főváros, Belgrád földrajzi közelsége indokolta. Ez a kis terület az egykori Borcsa (Borča) és Bárányos (Ovča) környéke volt, innen a magyarság már „felszívódott”. (A Szerémségből egy kisebb rész, Zimony (Zemun) és környéke szintén Belgrád része lett.)

még 343.800 főt tett ki a számuk. A magyarság összesen 50.501 főt vesz-tett a Vajdaság és Közép-Szerbia területén.

A három tájegységet illetően a legtöbb magyar a Bácskában élt, a délvidéki magyarság 76,69 százaléka. A délvidéki magyarság 21,67 szá-zaléka a Bánátban és a maradék 1,64 százalék pedig a Szerémségben élt.

A Délvidék a szerb közigazgatás szerint 45 községre – járáshoz hasonló közigazgatási egységre – osztható, ebből 20 található a Bácská-ban, 16 a Bánátban és kilenc a Szerémségben. A magyarság 2002-ben nyolc községben alkotott többséget, ebből hatban (Ada, Bácsstopolya, Csóka, Kishegyes, Magyarkanizsa és Zenta) abszolút és kettőben relatív (Óbecse és Szabadka) többséget. Ez a nyolc község alkotja a magyar tömböt, az ezen kívül található magyar többségű, illetve kisebbségű települések magyar szórványnak (pl. Nyugat-Bácska, Torontál, Dél-Te-mes) számítanak. A magyarság népességcsökkenésének okai, illetve az azt befolyásoló tényezők 1991 és 2002 között az alábbiak voltak:¹⁰³ a rendkívül alacsony születésszám, a folyamatos és erőszakos asszimi-láció, a tömeges elvándorlás a Délvidék területéről, a jelentős előre-gedés, az öngyilkosságok, a válások és az abortuszok magas száma, a vegyes házasságok emelkedő száma, az asszimilációs hajlandóság, az ún. „jugoszláv” népszámlálási kategória, valamint az alkoholizmus is elősegítette a népességfogyást. A Trianon óta szakadatlan betelepítések, a népszámlálási manipulációk, s velük párhuzamosan a mesterségesen elsorvasztott magyar intézményrendszer következtében a magyar-ság részaránya jelentősen visszaesett a szerb népességhez viszonyítva. A szerbség aránya a Délvidék (Vajdaság) magyarok által lakott részein olyan mértékben megnövekedett, hogy a közeljövőben az asszimilá-ció folyamatok további gyorsulása várható. A magyarság csak a három Tisza-menti községben (Magyarkanizsa, Zenta, Ada) tudta 2002-ben a „pozícióit” megtartani. Itt a magyarság létszámcsökkenése és szerbség növekedése nem éri el azt a szintet, amely a többi községnél tapasztal-ható. A magyar tömbhöz tartozó óbecsei község magyarsága elvesztette

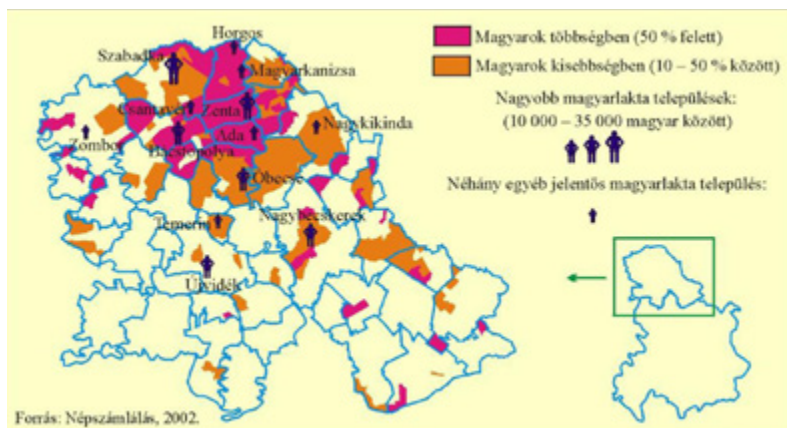
103 Gyémánt, 2003: 333-334.

abszolút többségét és a 48,84 százalékos részarányával már csak relatív többségben volt. Egyes területek – főként a bánáti – szórványmagyarság demográfiai helyzete stabilizálódott, habár a délszláv háború, a szerb menekültek bevándorlása (kb. 550-600 ezer fő) és a gazdasági hanyatlás hatott rá. A szerb bevándorlókat illetően, a többség a Délvidéket (Vajdaság) tekinti új otthonának. Ezt a folyamatot látszik erősíteni a 2001 februárjában életbe lépett módosított jugoszláv állampolgársági törvény is, amelynek alapján szokatlanul rövid idő alatt megszerezhetővé vált a jugoszláv állampolgárság: összesen 125 ezren kapták meg az állampolgárságot, ebből 80.000 személy lett kettős állampolgár. A menekült szerbek száma – becslések alapján – 5-600 ezer főre tehető.¹⁰⁴

A 2011. évi szerbiai népszámlálás idején 253.899 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek, mely értékkel a magyarság az ország népességének 3,53%-át tette ki. A magyarság lélekszámvesztése 2002-höz képest 39 400 fő. A Délvidék (Vajdaság) népességszáma 1.931.809 fő volt, melyből 251.136 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A Délvidék (Vajdaság) 45 községéből továbbra is nyolcban magyar többség volt. Ezek közül abszolút magyar többségben a Tisza-menti községek (Magyarkanizsa, Zenta és Ada), valamint a Bácsstopolyai és a Kishegyesi községek voltak. Relatív többségben volt a magyarság az Óbecsei, a Szabadkai, valamint a Csókai községekben. (További két községben (Antalfalva és Bácspetróc) a szlovákság, a többiben a szerbesség képezte a többséget.) Magyar szórványok vannak még továbbá a Nyugat-Bácskában (Bácsgyulafalva (Telečka), Bácskertes (Kupusina), Bezdán (Bezdan), Doroszló (Doroslovo), Gombos (Bogojevo), Nemesmilitics (Svetozar Miletić) és Szilágyi (Svilojevo)), a Dél-Bácskában (Újvidék, Temerin, Tiszakálmánfalva (Budisava), stb.), valamint a Bánátban. Az elsüllyedő magyar „Atlantiszon”, a Szerémségben is élnek magyar közösségek (pl.: Maradékon (Maradik)). A magyarság csökkenésének főbb okai továbbra is az asszimilációban, az elvándorlásban, az

104 Jelentés a délvidéki magyarság helyzetéről. Az egykori Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: www.htmh.hu. (Letöltés ideje: 2007. november 15.)

előregedésben, valamint a természetes fogyásban keresendő. A szerb-ség további túlsúlyba kerülésével a nemzetiségi térszerkezet átalakulásával kell számolni.

4. ábra: A délvidéki magyarság területi elhelyezkedése¹⁰⁵

1.4. A kárpátaljai magyarság

Kárpátalja a magyar állam részét képezte a 10. század óta, azonban egységes történelmi régiót az I. világháborúig nem alkotott. Kárpátalja területe 1920 és 1945 között Csehszlovákiához tartozott, ezt követően a Szovjetunió része lett, egészen 1991-ig, amikor is a független Ukrajna egyik megyéjévé vált (Закарпатська область/Zakarpatszka oblaszty).

Kárpátalja a történelem folyamán jórészt vegyes lakosságú területnek számított. A német – városi – népesség a 13. században vándorolt be. A németekkel egyidőben kezdett bevándorolni a román lakosság is, akik állattartó életmódot folytattak. A térség etnikai arculata a 18. században változott meg, ekkor került túlsúlyba a 13. századtól

¹⁰⁵ A 4. ábra forrása: Stuttgarter-Magyarok.de: <http://stuttgarter-magyarok.de/hasznos/magyar-kisebbség> (Letöltés ideje: 2016. október 18.)

folyamatosan – Galícia felől – érkező ruszin népcsoport. A 18. században kezdett bevándorolni a szlovák és a zsidó lakosság is. Kárpátalja, a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen adottságai és a kereskedelmi kapcsolatok hiánya miatt, a történelmi Magyarország legelmaradottabb régiójának számított.

Kárpátalja területe: 12.800 km². A 2001. évi ukrán népszámlálás szerint Kárpátalja lakossága 1.254.614 fő volt. Az ukrán után a második legjelentősebb népcsoport a magyar volt, 151.516 fővel (12,07%). Ukrajnában összesen 156.600 magyar élt, ebből a többség (96,75%) Kárpátalja területén lakott.¹⁰⁶ Kárpátalján kívül az ország fővárosában, Kijevben, valamint Lvovban és Harkovban éltek magyarok.

A magyarság területi elhelyezkedését tekintve, a magyar kisebbség Kárpátalján elsősorban a magyar-ukrán határ mentén, a határtól számított 20 kilométeres sávban él. Jelentős terület még, de már csak szóránynak tekinthető a Tisza folyó völgyében élő magyarság. Ez a terület Huszttól egészen a Tisza forrásvidékéig terjed, jelentős számú magyarság már csak – az egykori máramarosi királyi városokban – Huszt (Хуст/Huszt), Técsőn (Тячів/Tyacciv), Visken (Вишків/Viskove), Aknaszlatinán (Солотвино/Szolutvino) és Rahón (Рахів/Rahiv) él. Szintén jelentős számú magyar él a két nagyváros, Ungvár (Ужгород/Uzshorod) és Munkács (Мукачеве/Mukacseve) területén is. A nagyvárosok közül egyedül a magyarság központja, Beregszász (Берегове/Berehove) tartotta meg magyar – relatív – többségét (48%).

A kárpátaljai magyarság az 1989. évi – még szovjet – népszámláláshoz képest 2001-re 4.195 fővel fogyott (–2,69%). Ukrajnában 1989-ben 163.111 magyar élt, 2001-ben már csak 156.600 fő. A csökkenés 6.511 fő (–3,99%).

A magyarság száma – 1920 óta – folyamatosan csökken, igaz nem olyan drasztikusan, mint például a délvidéki (vajdasági) magyaroké. A kárpátaljai magyarság a lélekszámából 12 év alatt 4.195 főt veszített. Demográfiailag a magyarság asszimilációja nem gyors. A vegyes

106 Molnár – Molnár D., 2003: 64.

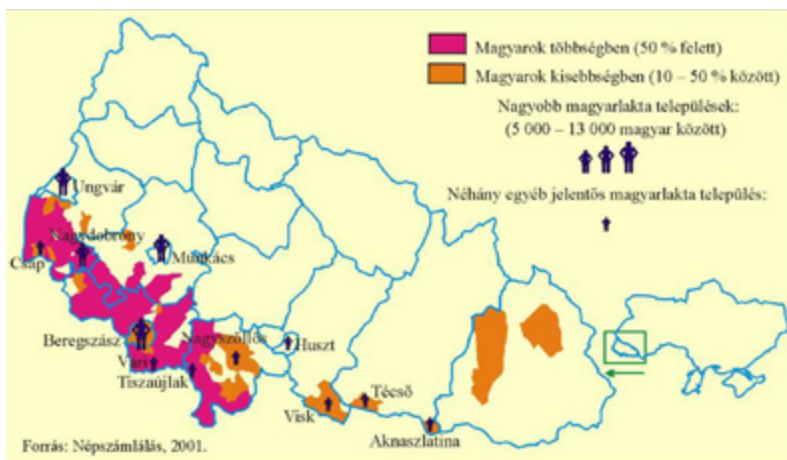
házaságok – az asszimiláció „melegágya” – itt is jelen van, de hatása nem érvényesül olyan mértékben, mint akár a szlovéniai – muravidéki – magyarok esetében. A kárpátaljai magyarság körében a főbb problémát a születésszám erőteljes visszaesése és a halálozások számának növekedése okozza. Jelentős probléma a népesség elöregedése is.

A kedvezőtlen gazdasági helyzet is meghatározza – közvetett módon – a kárpátaljai magyarság demográfiai sajátosságait. Kárpátalja még a történelmi Magyarország részeként is fejletlen területnek számított, ez a helyzet a Szovjetunió, majd Ukrajna részeként még fokozódott is. Kárpátalja, Ukrajna 24 megyéje közül a munkanélküliség nagyságát tekintve az első helyek egyikét foglalja el. A 2002-es adatok szerint Kárpátalján a gazdaságilag aktív korú népesség 6,5%-a volt munkanélküli. Ez a szám nem látszik magasnak, de fontos tudni, hogy csak minden tizedik ember fordult a foglalkoztatási központokhoz és regisztrálta magát. A munkanélküliek arányát minimálisan a hivatalos érték tízszeresének becsülhetjük. A magyar lakta területeken, egyes településeken a munkanélküliség szinte 100%-os, a lakosság különféle „fekete” munkából próbálja magát és családját eltartani. Sokaknak biztos megélhetést csak a magyar határ közelsége okoz. Az utóbbi években Kárpátalján föllendült az idegenforgalom, bár ez nem oldja meg a súlyos gazdasági helyzetet, de legalább valamelyest enyhíti azt.

Súlyos probléma – a magyarság körében – a Magyarországra való kivándorlás is. Jelentős az ideiglenes vándorlások száma is. A kárpátaljai magyarság jelentős része jár át Magyarországra tanulni, illetve dolgozni. Az előbbi kategória főként a fiatalokat jelöli, az utóbbi inkább az idősebbeket.

Vélelmezhetően a magyarság száma azért sem csökkent drasztikusan, mert a cigány lakosság egy része magát – 1989-hez képest – magyar nemzetiségűnek vallotta. Ez főként a nagyvárosok – Ungvár, Munkács, Beregszász, Nagyszőlős (Виноградів/Vinohradiv) és Huszt – esetében figyelhető meg. A „kedvezménytörvény” pozitív előnyei miatt a nemzetiség tekintetében bizonytalankodók egy része is inkább magyarnak vallotta magát.

Ukrajnában 2011-ben tartottak volna népszámlálást, de ez részben anyagi, részben politikai okokból eddig elmaradt. Ezért a térség magyarságának lélekszámára – a helyi magyarságkutatók, demográfusok jóvoltából – csak következtetni tudunk. Molnár József és Molnár D. István kárpátaljai demográfusok szerint a magyar nemzetiségűek becsült száma közel 141 ezer fő lehet.¹⁰⁷

5. ábra: A kárpátaljai magyarság területi elhelyezkedése¹⁰⁸

1.5. A horvátországi magyarság

Az 1991. június 25-e óta független Horvát Köztársaság területe 56.538 km². A történelmi Magyarországtól a Muraköz (740 km²), a Baranya-háromszög (1.143 km²), illetve Fiume városa (21 km²) tartozik ma Horvátországhoz. A 2001. évi horvát népszámlálás szerint a magyarság jelentősen megfogyott, mindössze 16.595 főt (1991-ben 22.355 fő volt) regisztráltak. A horvátországi magyarság 1991 és 2001 között

¹⁰⁷ Kapitány, 2013: 55.

¹⁰⁸ Az 5. ábra forrása: Kárpátalja – kárpátaljai magyarok: http://karpatalja.blog.hu/2009/12/26/title_1590592 (Letöltés ideje: 2016. október 18.)

5.760 fővel csökkent, azaz a horvátországi magyarság lélekszámának 25,76 százalékát veszítette el.¹⁰⁹ A 2011. évi horvát népszámlálás szerint a magyarság jelentősen megfogyott, mindössze 14.048 főt regisztráltak, aki magyar nemzetiségűnek vallotta magát. Ez az érték további 15,4%-os csökkenést mutat a 2001. évi adathoz mérten.

A Muraköz a történelmi Zala vármegye része volt, két járás, a csáktornyai és a perlaki alkotta, valamint a nagykanizsai járás Légrad települése is a délszláv államhoz került.

A 2011. évi horvát népszámlálás adatai szerint 113.804 fő élt a Muraközben (Međimurje), ebből 106.744 fő volt horvát. A magyarok mindössze 66 főt tettek ki (0,06%). A Muraköz központja, Csáktornya (Čakovec) összlakossága 27.104 fő volt, ebből 18 fő volt magyar (0,07%). A magyarság az elvándorlás, illetve az asszimiláció következtében teljesen felszívódott a Muraközből.

A Baranya-háromszög – más néven Drávaszög – a trianoni békeszerződés aláírásáig Baranya vármegyéhez tartozott. A trianoni békeszerződés idejében a terület 34 településnek adott otthont, napjainkban a települések száma 51-re duzzadt, ebből kilenc kolonista település, amely 1920 után jött létre. A 2011. évi népszámlálási adatok szerint a Horvát Köztársaság területén 14.048 magyar nemzetiségű személy volt, ennek a népességnek 42,6 százaléka (5.980 fő) a Baranya-háromszögben élt abszolút vagy relatív többségben. A Baranya-háromszög jellegzetesen mezőgazdaságból, szőlészetből, kertészetből, halászatból, erdészetből élő aprófalvas vidék. Csak kevés településének lélekszáma haladja meg az ezret.¹¹⁰ A Baranya-háromszögben feltehetően kilenc településen van magyar többség, hat településen alkotott a magyarság erős kisebbséget. (A horvátok a településsoros adatokat még nem publikálták.)

Fiume a történelmi múltban a Magyar Királyság egyetlen kikötővárosa volt. A 2011-es horvát népszámlálás 214 fő (0,17%) magyar nemzetiségű személyt írt össze a 128.624 fős városban.

¹⁰⁹ Gyémánt – Drozdik, 2004: 361-380.

¹¹⁰ Arday, 2002.

A 2011. évi horvát népszámlálás szerint 7.788 fő élt a történelmi horvát területeken, valamint Dalmáciában és az Isztrián. A történelmi horvát területek közül Kelet-Szlavónia és a Nyugat-Szerémség a legjelentősebb magyar szempontból. A magyarság közel 20 településen élt, ebből a három legjelentősebb: Haraszi (Hrastin), Kórógy (Korođ) és Szentlászló (Laslovo). Ezen településeken élő magyarok több mint fele földönfutó lett a délszláv háború alatt. Kelet-Szlavóniából jóformán az egész magyarság elmenekült, még a településeiket is lerombolták a délszláv háborúban.

A horvátországi magyarság központja: Eszék (Osijek). A 2011. évi horvát népszámlálás alkalmával Eszék városának összlakossága 108.048 fő volt, ebből 979 fő volt magyar nemzetiségű (0,9%) személy.

Közép-Horvátországban (a történelmi Belovár-Kőrös és Pozsega vármegyék területe) az 1990-es évek elejére csak közel 3.000 magyar maradt. A térségben (kb. 16 település) egy településen sincs magyar többség. A magyarság lélekszáma az összlakosságon belül elenyésző. Szinte bizonyos, hogy ezeknek a magyar szórványoknak a sorsa megmászhatatlan. Teljes asszimilációjuk, beolvadásuk elkerülhetetlen.

Az 1991-ben kirobbant délszláv háborúban – a horvát hatóságok adatai szerint – közel 1.000-1.500 magyar nemzetiségű személy halt meg. A délszláv háború összesen 27 milliárd kuna közvetlen kárt okozott Horvátországnak; a Baranya-háromszögben és Kelet-Szlavóniában 13 milliárd kuna összegű kár keletkezett. A Baranya-háromszögben, de főként Kelet-Szlavóniában jelentős pusztítást végzett a háború. Mindkét területen potenciális veszélyforrást jelentenek a felszedetlen aknák. A háború (és a szerb megszállás) miatt a Baranya-háromszögi és a kelet-szlavóniai magyarság jelentős része elmenekült, vagy külföldre – főként Magyarországra – vagy az ország biztonságosabb nyugati vidékeire. Az 1995 novemberében létrejött erdői megállapodás megadta a lehetőséget az említett két terület magyarjainak a visszatérésre, de a visszavándorlás csak 1997-ben kezdődött, és akkor is csak az elmenekült magyarok közel 75%-a tért vissza. A délszláv háború következtében

a Baranya-háromszögben és Kelet-Szlavóniában a nemzetiségi összetétel teljesen megváltozott.¹¹¹

A magyarság számának csökkenése egyre gyorsuló ütemet vett fel, ezt az asszimiláció és annak egyik „bedolgozója” a vegyes házasságok csak gyorsítják. Az asszimilációt segíti, hogy a magyar nyelvű oktatás is csak árnyéka 1991 előtti önmagának. Biztosra vehető, hogy az asszimiláció 10.000 fő alá csökkenti a lélekszámukat a legközelebbi népszámlálás alkalmával.

6. ábra: A horvátországi magyarság területi elhelyezkedése¹¹²

111 Jelentés a horvátországi magyarság helyzetéről. Az egykori Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: www.htmh.hu. (Letöltés ideje: 2013. június 18.)

112 A 6. ábra forrása: Gyémánt Richárd – Katona Tamás: Demográfia. In: Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_547_Demografia/ch14s05.html (Letöltés ideje: 2016. október 18.)

1.6. Az őrvideki magyarság

Az Őrvidék, illetve Várvidék – németül Burgenland – Ausztria legfiatalabb tartománya. Területe: 3.965 km². A tartomány központja: Kismarton (Eisenstadt), az őrvideki magyarságé pedig Felsőőr (Oberwart) városa. A térség 1920 előtt a történelmi Magyarország része volt, három nyugat-magyarországi vármegye, Moson, Sopron és Vas vármegyék, nyugati, többnyire németek lakta területeiből hozták létre.

Az Őrvidék (Várvidék) területén élő magyarságot származás szerint alapvetően három csoportra oszthatjuk. Az északi, jobbára a történelmi Moson vármegye Ausztriához csatolt részében élő magyarok, az egykori majorsági bérmunkások, illetőleg cselédek leszármazottai. A második csoportot az egykori közalkalmazottak leszármazottainak csoportja teszi ki. (Az előbbieken említett két csoport leszármazottaival – a demográfiai sajátosságok miatt – már nemigen találkozhatunk.).¹¹³ A harmadik csoportot a felső-őrségi határőrök leszármazottai képezik. A Lech-mezei események (Kr.u. 955) után, a magyar államrend védelmére a nyitott nyugati területeken ún. határőr-településeket létesítettek. A (török) háborúk, a németek, illetve a horvátok betelepedésével a magyar települések elvesztették a közvetlen területi összeköttetést a többségi magyar területekkel, és immár négyszázötven éve nyelvszigetszerűen élnek.

A magyar népcsoportra erősen jellemzőek az asszimilációs jegyek. A folyamat nem spontán jellegű, viszont üteme gyorsul. Az őrvideki (várvidéki) magyarság asszimilációjában fontos szerepet kapott a Magyarországgal való érintkezés hosszú időn át tartó nehézsége, a magyar nyelv oktatásának elégtelensége, de mindenekelőtt a vegyes házasságok gyakoribbá válása. Az asszimilációval, illetve a vegyes házasságokkal kapcsolatban kell megemlítenünk az ún. „őrségi családmódel” három szakaszát:

¹¹³ Gyémánt, 2005: 33-45.

1. A kezdetektől egészen az 1950-es évekig ritka volt, ha valaki „vidékit” vett el. Ez nem tipikus őrségi sajátosság, találkozhatunk vele másutt is, de (a nyelvsziget adta sajátosság miatt) náluk ennek konkrét kultúra és nyelvformáló, illetve konzerváló hatásai voltak.
2. Az 1950-es évektől az 1970-es évekig figyelhető meg egy átmeneti szakasz: az ekkor kötött vegyes házasságok esetében még a „vidéki” fél tanult meg magyarul.
3. Az 1980-as évektől kezdve ez már nem fordult elő: vegyes házasságok esetében németül beszélnek a családban. Ha az egyik fél azonban magyarországi származású, akkor magyar a használatos nyelv éppúgy, mint a hagyományos egymás-közi házasságok esetében is (Az utóbbiakról érdekes módon megjegyzendő, hogy még mindig a legtartósabb kapcsolatoknak bizonyulnak).

Az örvidéki (várvidéki) magyarság asszimilációját elősegíti a hagyományos, mezőgazdaságból élő családi struktúrák felbomlása és ezzel párhuzamosan a nyelvterületen kívüli városi központokban (Bécs, Bécsújhely, Graz stb.) való munkavállalás elterjedése is.

A 2001. évi osztrák népszámlálás szerint a bécsi és a burgenlandi magyarság lett a legnagyobb hivatalosan elismert népcsoport Ausztriában. Ennek magyarázata az osztrák kisebbségvédelem jogi szabályozásának sajátosságaiban rejlik. A 2001. évi osztrák népszámlálás szerint a magyarság lélekszáma Ausztriában 40.583 főt tett ki. Tíz évvel korábban még csak 33.459 fő volt magyar, vagyis az ország akkori lakosságának 0,42 százaléka. A magyarság túlnyomó többsége (38,03%) Bécsben él (15.435 fő). A bécsi magyarság származása szerint alapvetően három csoportra osztható. A Bécsben élő magyarok egy része azoknak a magyar ajkú cselédeknek és szolgáknak a leszármazottai, akik a magyar főnemeseikkel érkeztek Bécsbe az elmúlt évszázadok folyamán. A másik részük az 1956-os emigránsok, illetve azok leszármazottai, a harmadik rész pedig az 1980-as években Magyarországról Bécsbe kivándorlók csoportja. A 2001. évi osztrák népszámlálás lényeges magyar vonatkozása, hogy az 1991. évi osztrák népszámlálás szerint 6.763 magyar élt

az Őrvidéken (Várvidéken), 2001-ben az őrvidéki magyarság már csak 6.641 főt tett ki. A csökkenés 10 év alatt mindössze 122 fő (1,8%) volt.

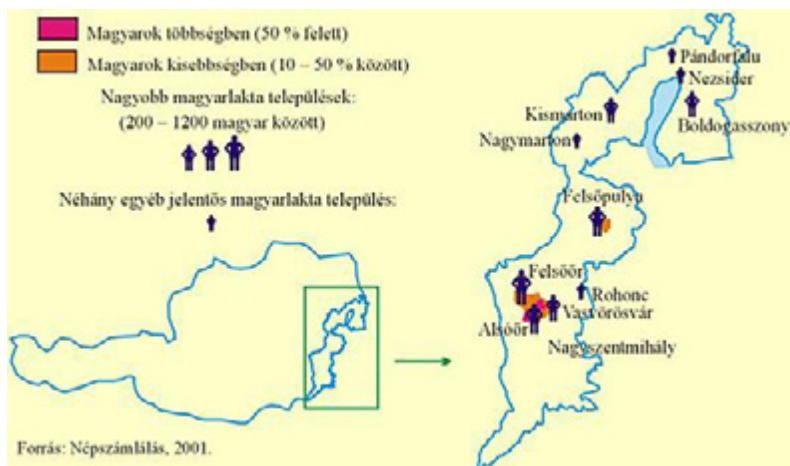
A 2011. évi osztrák népszámlálás már ún. „regiszter típusú népszámlálás” volt, ezért a nemzetiségi-anyanyelvi viszonyokat a nyilvántartásokból nem lehetett nyomon követni. Tekintettel az őrvidéki magyarság demográfiai helyzetére, valamint az anyaországból Ausztriába – főképp munkavállalási cézzal – történő kivándorlásra a becslések szerint közel 10.000 főben állapíthatjuk meg az őrvidéki (várvidéki) magyarság lélekszámát.¹¹⁴

A Kárpát-medence magyarsága körében a burgenlandi magyarok a legelöregedettebbek. Sem a német, sem a horvát ajkú lakosságnál nem tapasztalhatunk olyan nagy 60 év feletti részesedést, mint a magyar kisebbségnél. A korfa alapján azonban ennek kihatásai csak a következő időszakban fognak mutatkozni.¹¹⁵

Az őrvidéki (várvidéki) magyar nyelvű lakosság kétharmada az ún. Felső-Őrségben (Alsóőr (Unterwart), Felsőőr (Oberwart), Őrisziget (Siget i.d. Wart) és Felsőpulyán (Oberpullendorf)) él, a fennmaradó egyharmad az összesen 153 településre oszlik szét az Őrvidék (Várvidék) területén. Az Őrvidék (Várvidék) 153 települése közül csak egyben, Alsóőrrön van magyar többség, továbbá a Vasvörösvár (Rotenturm an der Pinka) településhez csatolt Őriszigeten is. Felsőőrrön és Felsőpulyán a magyarság már csak erős kisebbséget képez. Két településen, Alsóőrrön és Felsőpulyán a magyarság többnyire a római katolikus, Őriszigeten az evangélikus és Felsőőrrön többnyire a református vallást követi. A két protestáns gyülekezet asszimilációja meglehetősen előrehaladott, az istentiszteletek jelentős része már németül folyik.

114 Kapitány, 2013: 56-57.

115 Baumgartner, 2003: 168.

7. ábra: Az órvidéki (várvidéki) magyarság területi elhelyezkedése¹¹⁶

1.7. A muravidéki magyarság

Az 1991. június 25-én Jugoszláviától függetlenné vált Szlovén Köztársasághoz tartozó Muravidék (szlovénül: Prekmurje, németül: Übermurgbiet) területe: 940 km²; 1920 előtt a történelmi Vas és Zala vármegyék része volt. A népesség többsége szlovén (vend) anyanyelvű, ugyanakkor a magyarság jelentős, településein homogén kisebbséget alkotott. A térség népessége jobbra a római katolikus felekezethez tartozott, de jelentős volt az ágostai hitvallású evangélikusok száma és részaránya is. Előbbi felekezet inkább a magyarság, utóbbi jobbra a szlovének

¹¹⁶ A 7. ábra forrása: Gyémánt Richárd – Katona Tamás: Demográfia. In: Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_547_Demografia/ch14s06.html (Letöltés ideje: 2016. október 18.)

(vendek) vallási sajátossága volt.¹¹⁷ A Muravidék központja Murszombat (Murska Sobota), a muravidéki magyarság központja Alsólendva (Lendava).

A muravidéki magyarságot két részre oszthatjuk. Az egyik csoport a „goricskói (őrségi) magyarság”, ide nyolc település tartozik. A második csoportba a „Lendva-vidéki magyarság” sorolható 23 településsel.

A muravidéki magyarság mindössze 31 településen él, ezeket a településeket hivatalosan „kétnyelvű” településeknek nevezik. Az említett 31 település mellett néhány szlovéniai városban magyar szórvány is található (Murszombat, Ljubljana, Maribor).

Maga a muravidéki magyar tömb, a „kétnyelvű” települések a szlovén-magyar határ mentén húzódnak Őrihodostól (Hodoš) Pincéig (Pince), kb. 50 km hosszú és 3-15 km széles sávban.¹¹⁸

117 A történelmi Vas vármegyétől 122 település tartozik ma Szlovéniához, ezek közül 111 falu volt a Murszombati, 11 község pedig a Szentgotthárdi járás része. Az 1910. évi magyar népszámlálás szerint 47.466 fő élt a Murszombati járás 111 településén, ebből 4.050 fő volt magyar, 1.942 fő német és 41.474 fő egyéb, többnyire szlovén (vend) anyanyelvű személy. A Szentgotthárdi járás 11 településén összesen 5.975 fő élt, ebből 1.418 fő volt magyar, 38 fő német és 4.519 fő egyéb, többnyire (vend) szlovén anyanyelvű személy. Összesítésben 53.441 fő élt a 122 vasi településen, ebből 5.468 fő volt magyar, 1.980 fő német és 45.993 fő egyéb, jórészt szlovén (vend) anyanyelvű személy. A történelmi Zala vármegyétől 48 település tartozik ma Szlovéniához, ezek közül 47 volt az Alsólendvai, valamint egy falu a Letenyei járás része. Az 1910. évi magyar népszámlálás szerint az alsólendvai járásban 36.668 fő élt, ebből 14.871 fő volt magyar, 118 fő német és 21.679 fő volt egyéb, jobbra szlovén (vend) anyanyelvű személy. A Letenyei járás egyetlen települése (Pince) 404 főt számlált, ebből 398 fő volt magyar, két fő német és négy fő egyéb anyanyelvű személy. Összesítésben 37.072 fő élt az elcsatolt 48 településen, ebből 15.269 fő volt magyar, 120 fő német és 21.683 fő egyéb, jobbra szlovén (vend) anyanyelvű személy. Összesítésben a Muravidéken 90.513 fő élt, ebből 20.737 fő volt magyar, 2.100 fő német és 67.676 fő egyéb, jobbra szlovén (vend) anyanyelvű személy. Az 1910. évi magyar népszámlálás nem mutatta ki külön a szlovén (vend) anyanyelvűeket, csak a megjegyzéseknél utalt rá. Az elcsatolt Vas vármegyei részen élt 53.441 fő közül 28.077 fő volt római katolikus, 23.582 fő ágostai hitvallású evangélikus és 1.782 fő egyéb felekezethez tartozó. Az elcsatolt Zala vármegyei részen élt 37.072 fő közül 35.754 fő volt római katolikus, 322 fő ágostai hitvallású evangélikus és 996 fő egyéb felekezethez tartozó. Összesítésben a Muravidéken élt 90.513 fő közül 63.831 fő volt római katolikus felekezethez, 23.904 fő ágostai hitvallású evangélikus és 2778 fő egyéb felekezethez tartozó személy. Kepecs (szerk.), 1998: 26-27., Kepecs (szerk.), 1999: 48-49.

118 Gyémánt – Petres – Szondi: 2003.

Míg az 1900-as évek elején még konkrét nyelvi határt lehetett húzni a magyar, és a szlovén települések között, addig napjainkban ez már nehézségekbe ütközne, mert a nyelvi határok szinte teljesen összefolytak. Az etnikai határ halványulása az 1960-as évekre nyúlik vissza, ekkor indult meg erőteljesebben az iparosodás, és – többek között – ez is vonzotta a magyarok tömegeit a nagyvárosokba.

A nagy asszimilációs hajlam főként az alábbi okokra vezethető vissza:

1. kedvezőtlen népszaporulat,
2. kivándorlás (munkavégzés céljából Ausztriába, Németországba, tanulmányok folytatása végett Magyarországra),
3. belső vándorlás (munkavégzés céljából Szlovénia fejlettebb vidékeire),
4. (a fiatalok elvándorlása miatt) a Muravidék „magyar” falvainak lakossága előregedőben van,
5. a muravidéki kedvezőtlen gazdasági helyzet.

Az asszimilációt még a – gyorsuló ütemű – vegyes házasságok is elősegítették. A vegyes házasságok aránya meghaladja az 50%-ot, és az abból származók 80%-a a többségi, szlovén nemzethez tartozónak vallja magát.

A magyarság fogyásának okait elősegítették továbbá:

1. a nagy sorsfordulók (Trianon, 1945-ös visszacsatolás Jugoszláviához),
2. az I. és II. világháború, illetve az ehhez kapcsolódó atrocitások,
3. a magukat magyarnak valló szlovénok és zsidók „eltűnése”.¹¹⁹

119 Für 2001: 214-217.

8. ábra: A muravidéki magyarság területi elhelyezkedése¹²⁰

Az 1991. évi népszámlálás szerint Szlovéniában 8.499 fő magyar élt, ebből 7.636 fő a Muravidéken. A 2002. évi szlovén népszámlálás idején a magyarság lélekszáma mindössze 6.243 fő volt, ebből 5.430 magyar élt a Muravidéken, vagyis a Murától a szlovén-magyar határig húzódó területen.¹²¹ Habár Magyarország és Szlovénia között létezik egy 1992-ben megkötött kisebbségvédelmi egyezmény, amely kedvezően érinti a muravidéki magyarságot, mégis nehezen hihető, hogy az asszimiláció és a népességfogyás ütemét csökkentené.

A 2011. évi szlovén népszámlálás már ún. „regiszter típusú népszámlálás” volt, ezért a nemzetiségi-anyanyelvi viszonyokat a nyilvántartásokból nem lehetett nyomon követni. Tekintettel a magyarság asszimilációs hajlandóságára és arra, hogy Magyarország területéről magyar bevándorlás nem érkezett, ezért a becslések szerint közel 4.000

120 A 8. ábra forrása: Gyémánt Richárd – Katona Tamás: Demográfia. In: Digitális Tankönyvtár: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_547_Demografia/ch14s07.html (Letöltés ideje: 2016. október 11.)

121 Gyémánt, 2010: 386.

főben állapíthatjuk meg a legkisebb határon túli közösség, a muravidéki magyarság lélekszámát.¹²²

2. Irodalomjegyzék

1. 85 éve írták alá a trianoni békeszerződést. Múlt-kor, 2005. június 3.: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=9982>
2. A fiumei kikötő névadója: Baross Gábor. Baross Magyar Kultúrkör, Fiume. Magyarok Horvátországban, Horvát-Magyar Európai Panoráma: <http://hmep.eu/hu/magyarok-horvatorszagban/288-a-fiumei-kikoet-nevadojabaross-gabor-.html>
3. A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 1912.
4. Az egykori Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: www.htmh.hu.
5. Arday Lajos: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában. BIP, Budapest, 2002.
6. Bakk-Dávid Tímea: 43 ezren beszélnek még magyarul a moldvai csángó falvakban. Transindex.ro portál: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=13851>
7. Baumgartner, Gerhard: Ausztria magyar nyelvű lakossága a 2001-es osztrák népszámlálás tükrében. In.: Gyurgyík László – Sebők László: Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
8. Bayer Zsolt: Sáros vármegye, a magyar Gascogne: http://mno.hu/migr_1834/saros-varmegye-a-magyar-gascogne-848137
9. Borovszky Samu (szerk.): Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1897.

¹²² Kapitány, 2013: 57.

10. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Vas vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1898.
11. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Bars vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1903.
12. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1906.
13. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1911.
14. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1912.
15. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfiai Társaság, Budapest, 1914.
16. Budapestet lerombolná Slota 24.hu: <http://24.hu>
17. Buday László: A megcsonkított Magyarország. Pantheon Irodalmi Intézet Rt., Budapest, 1921.
18. Diós István – Viczián János (szerk.): Magyar Katolikus Lexikon, XV. kötet (Veszp-Zs.). Szent István Társulat, Budapest, 2010.
19. Edelényi-Szabó Dénes: Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. Különlenyomat a „Magyar Statisztikai Szemle” 1928. (VI.) évfolyamából. Hornyánszky Viktor Részvénytársaság – Magyar Királyi Udvari Könyvnyomda, Budapest, 1928.
20. Für Lajos: Magyar sors a Kárpát-medencében. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.
21. Gerő András: Volt egyszer egy Magyarország / Nagyság és dicsőség büvkörében. Rubiconline, 1996. évfolyam, 1-2. szám:
22. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/volt_egyszer_egy_magyarorszag_nagysag_es_dicsoseg_buvkoreben/
23. Gyémánt Richárd – Petres Tibor – Szondi Ildikó: Magyar települések a Muravidéken. Területi Statisztika, KSH, 6. (43.) évfolyam 2. szám, Budapest, 2003. március.

24. Gyémánt Richárd: A vajdasági magyarság és népesedési viszonyai. In.: Tudományos Diákköri Szemle, 2003., Nyitott Könyv Kiadó, Szeged, 2003.
25. Gyémánt Richárd – Drozdik Zsuzsa: A horvátországi magyarság területi és társadalomstatistikai sajátosságai. KSH, Területi Statisztika, 7. (44.) évfolyam 4. szám, Budapest, 2004. július.
26. Gyémánt Richárd: A burgenlandi magyarság demográfiai és társadalomstatistikai sajátosságai. KSH, Területi Statisztika, 8. (45.) évfolyam 1. szám, Budapest, 2005. január.
27. Gyémánt Richárd – Szondi Ildikó: A határon túli magyarság demográfiai és társadalomstatistikai sajátosságai. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2005.
28. Gyémánt Richárd: Magyarok államhatárainkon túl. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2010.
29. Gyémánt Richárd: A határon túli magyarság demográfiai sajátosságai. In: Kardos Lili (szerk.): Demográfia: kockázatok és perspektívák Európa szívében. Az Európa-Tanulmányok Központ Füzetek, 5. füzet, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2012.
30. Gyémánt Richárd – Katona Tamás: Demográfia. (2014) In: Digitális Tankönyvtár: <http://www.tankonyvtar.hu>
31. Gyémánt Richárd: Nemzetiségi és felekezeti viszonyok Brassóban. In: Kovács Péter (szerk.): Gazdasági és társadalmi elemzések és fejlesztési lehetőségek. Pátria Nyomda Zrt., Szeged, 2015.
32. Gyurgyík László: A szlovákiai magyarság lélekszámcsökkenésének okai. In: Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
33. Horvát Statisztikai Hivatal: http://www.dzs.hr/default_e.htm
34. Horváth István: A 2002-es romániai népszámlálás előzetes eredményeinek ismertetése és elemzése. In: Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.

35. Így lett Sopron a leghűségesebb város. Múlt-kor, 2015. december 14.: <http://mult-kor.hu/igy-lett-sopron-a-leghusegesebb-varos-20151214>
36. Jelentés a délvidéki magyarság helyzetéről. Az egykori Határon Túli Magyarok Hivatalának honlapja: www.htmh.hu.
37. Jeles napok, Országos Széchenyi Könyvtár:
38. http://jelesnapok.oszk.hu/prod/unnep/a_huseg_napja_magyarorszagon
39. Kapitány Balázs: Kárpát-medencei népszámlálási körkép. In: Demográfia. 2013. LVI. évfolyam 1., MTA Demográfiai Bizottság – KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2013.
40. Kárpátalja – kárpátaljai magyarok: http://karpatalja.blog.hu/2009/12/26/title_1590592
41. Kepecs József (szerk.): A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880-1941). KSH, Budapest, 1998.
42. Kepecs József (szerk.): A Délvidék településeinek vallási adatai (1880-1941). KSH, Budapest, 1999.
43. Molnár József – Molnár D. István: Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek tükrében. In.: Gyurgyík László – Sebők László (szerk.): Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989-2002. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.
44. Osztrák-Magyar Monarchia vármegyéi a XX. század elején:
45. <http://lazarus.elte.hu/hun/maps/1910/vmlista.htm>
46. Ötvös Zoltán: A magyarság elterjedése nem sikertörténet: a Kárpát-medence változó arculata. Népszabadság, 71. (2013) 67.,
47. Population Statistics of Eastern Europe: <http://pop-stat.mashke.org/romania-ethnic-comm2011.htm>
48. Román Statisztikai Hivatal: <http://www.recensamantromania.ro/>
49. Romsics Ignác: A trianoni békeszerződés. Osiris, Budapest, 2001
50. Stuttgarter-Magyarok.de: <http://stuttgarter-magyarok.de/hasznos/magyar-kisebbsseg>

51. Sutarski, Konrad: Szepes és Árva – történeti szemmel. In.: Papp Endre (szerk.): Hitel. 22. évfolyam, 6. szám, 2009. június.
52. Szegedi legendák: Kárász uraság kocája. delmagyar.hu:
53. http://www.delmagyar.hu/szeged_hirek/szegedi_legendak_karasz_urasag_kocaja/2123279/
54. Szerb Statisztikai Hivatal: <http://popis2011.stat.rs/?lang=en>
55. Szlovák Statisztikai Hivatal: <https://slovak.statistics.sk>
56. Tarján M. Tamás: 1779. április 23., Mária Terézia Magyarországhoz csatolja Fiumét. Rubiconline: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1779_aprilis_23_maria_terezia_magyarorszaghoz_csatolja_fiumet/
57. Veres Valér: A romániai magyarság létszámcsökkenésének okai a XX. század utolsó negyedében. Korunk, 2002/2.
58. Veress Valér: A magyarok lélekszáma csökkent, de az országos arány alig változott. 2012. február 3. Transindex: <http://itthon.transindex.ro/?cikk=16486>

Juhász Hajnalka: A nemzeti kisebbségek jogainak védelme a nemzetközi kapcsolatokban

A nemzeti kisebbségek jogainak védelme kapcsán szükséges megvizsgálni mind az Európa Tanács, mind az Európai Unió szabályozását és megközelítését a témára vonatkozóan. A nemzeti kisebbségek jogainak védelme kapcsán vitathatatlanul az Európa Tanács érte el a legnagyobb érdemeket és eredményeket. Az Európa Tanács e téren kifejtett munkássága határozta meg és jelenleg is meghatározza azokat az alapvető irányokat és kiindulópontokat, amelyre a nemzeti kisebbségek jogainak a védelme épül nemzetközi szinten. Az Európai Unió kisebbségvédelme az Európa Tanács gondolkodásmódjából volt hivatott kiindulni, azonban az Európai Unió a kisebbségvédelmi politikájában tudatosan megrekedt, amelyet a jelen tanulmány az Európa Tanács legfontosabb dokumentumainak bemutatása mellett elemez.

1. Az ENSZ tevékenysége a nemzeti kisebbségek vonatkozásában

Az Európa Tanács munkásságának bemutatása előtt érdemes röviden bemutatni az Egyesült Nemzetek Szervezete (a továbbiakban ENSZ) tevékenységét a nemzeti kisebbségek vonatkozásában. Mindenképp

érdemes kiemelni a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát, amelyet az ENSZ Közgyűlése 1966-ban fogadott el, és amelynek 27. cikkelye elsőként világította meg a nemzeti kisebbségek jogai védelmének kollektív jelentőségét. A 27. cikk kimondja, hogy

„Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.”¹

Ez a fajta kollektív megközelítés nyert teret az ENSZ 1992-es Nyilatkozatában is a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól. A dokumentum elnevezésében bár a nemzeti kisebbségek jogainak védelmét, mint egyéni jogokat közelíti meg a 3. cikkében kimondja a kisebbségek jogai kollektív védelmének a fontosságát:

„1. A kisebbséghez tartozó személyek jogaikat, beleértve az ezen Nyilatkozatban foglaltakat, egyénileg valamint csoportjuk más tagjaival közösen, bármilyen megkülönböztetés nélkül gyakorolhatják.”²

1 Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. No. 14668 Elérhető: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)

2 Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Egységokmánya Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól. A/RES/47/135 <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/203> illetve az eredeti dokumentum elérhető: <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r135.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 31.)

2. Az Európa Tanács nemzeti kisebbségi jogok védelmével kapcsolatos tevékenysége

A nemzeti kisebbségek jogainak védelmében a legnagyobb érdemet a már fentiekben említett Európa Tanács ért el. Az Európa Tanács munkásságát két irányban szükséges vizsgálni: nevezetesen az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének ajánlásait, valamint a nemzetközi kisebbségvédelem terén megalkotott két kiemelkedő dokumentumot az 1992. évi Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját és az 1995-ös Keretegyezményt a Nemzeti Kisebbségek Védelméről.

Először érdemes kitérni az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésére. A Parlamenti Közgyűlés az Európa Tanács tagállamainak parlamenti delegációiból álló döntéshozatali szerv, döntései ajánlás jelleggel bírnak a Miniszteri Bizottság felé. A Miniszteri Bizottság az Európa Tanács legfőbb döntéshozatali szerve, tagjai a tagállamok külügyminiszterei. A nemzeti kisebbségek jogait és védelmének kérdéskörét vizsgáló dokumentumok *határozat* vagy *ajánlás* formájában jelennek meg a parlamenti közgyűlés munkájában.

2.1. Az 1201. (1993) számú ajánlás

A Parlamenti Közgyűlés tevékenysége köréből az 1201. (1993) számú ajánlást mindenképp fontos megemlíteni, amely tartalmaz egy kulturális kiegészítő jegyzőkönyv-tervezetet, valamint elsőként tett kísérletet arra, hogy meghatározza 1. cikkében a nemzeti kisebbség fogalmát:

„(...) nemzeti kisebbség alatt az embereknek egy államon belüli olyan csoportja értendő, amelynek tagjai:

- a) ennek az államnak a területén laknak és annak állampolgárai,*
- b) régi, szilárd és tartós kapcsolatot tartanak fenn ezzel az állammal,*
- c) sajátos etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi jellegzetességekkel rendelkeznek,*

- d) kellően reprezentatívak, bár számszerűleg kisebbségben vannak ezen állam egy körzetének lakossága körében,
- e) arra törekednek, hogy közösen megőrizték azt, amiből közös identitásuk fakad, nevezetesen kultúrájukat, hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket.”³

2.2. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája

A regionális vagy kisebbségi nyelvek nemzetközi elismerése szempontjából a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának (továbbiakban Nyelvi Karta) van a legnagyobb jelentősége. A Nyelvi Karta 1. cikke egyedülálló módon határozza meg, mit értünk a regionális vagy kisebbségi nyelvek alatt:

„(...) a »regionális vagy kisebbségi nyelvek« kifejezés alatt azon nyelvek értendők i. amelyeket valamely állam adott területén az állam olyan polgárai hagyományosan használnak, akik az állam fennmaradó népességénél számszerűen kisebb csoportot alkotnak, és ii. amelyek különböznek ezen állam hivatalos nyelvétől/nyelveitől, azonban ez nem foglalja magába sem az állam hivatalos nyelvének/nyelveinek dialektusait, sem a bevándorlók nyelveit;[...].”⁴

Ez a definíció kiemelten fontos, mert explicit módon megfogalmazásra kerül, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelvek fogalmába a Nyelvi Karta értelmében nem tartozik bele a bevándorlók nyelve. A Nyelvi Karta alkalmazhatóságát azonban az a tény gyengíti – annak ellenére, hogy az Unióhoz való csatlakozás feltétele a koppenhágai kritériumok értelmében a kisebbségvédelmi dokumentumok ratifikációja

3 1201 (1993)-as Ajánlás, 1993. február 1-jén elfogadott szöveg, EREC1201. WP. 1403-1/2/93-17-E. Elérhető: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HT-ML-en.asp?fileid=15235&lang=en> (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 31.)

4 A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. CETS no. 148 Elérhető: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/Charter/Charter_hu.pdf (Utolsó elérés: 2016. október 31.) In: Magyar Közlöny, no. 34, 1999.

–, hogy eddig⁵ mindösszesen 17 EU-tagállam ratifikálta. A dokumentum összefoglalja azokat a közös alapelveket, amelyek minden regionális vagy kisebbségi nyelvre érvényesek. A Nyelvi Karta sokkal inkább szándéknyilatkozatnak tekinthető, mint jogilag kötelező szerződésnek, mivel az államok szabadon dönthetnek arról, mely rendelkezéseket alkalmazzák a különböző regionális és kisebbségi nyelvek esetében. A Nyelvi Karta által alkalmazott „à la carte rendszer” szerint az aláíró állam legalább 35 rendelkezést szabadon választhat ki, melyet magára nézve kötelezőnek fogad el.

2.3. Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről

A Nyelvi Karta után az 1995-ös Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény (továbbiakban Keretegyezmény) következik, amelyet a jelent tanulmányban mindképp érdemes elemezni.

Az Európa Tanács ezen okmánya az európai kisebbségvédelem fejlődésének fő jogi keretévé vált, mivel ezen a területen ez az első jogilag kötelező egyezmény. A Keretegyezmény a kisebbségek jogaira vonatkozóan elsősorban általános elvi jellegű rendelkezéseket tartalmaz:

1. a hátrányos megkülönböztetés tilalmának,
2. az identitás védelmének, a politikai részvételnek a jogát,
3. illetve különböző nyelvi, oktatási és kulturális jogokat.

Az egyezmény a részes államoknak diszkrecionális jogkört biztosít a tekintetben, hogy az abban foglalt célokat saját törvényekkel és politikai gyakorlatuk során valósítsák meg. A Keretegyezmény hatékonysága ezért nagymértékben függ a végrehajtás nemzetközi ellenőrzésétől. Az asszimiláció (5. cikk) és a diszkrimináció tilalmán (6. cikk) túl a Keretegyezmény a kisebbségek nyelvhasználatát illetően pozitív kötelezettségeket is megfogalmaz a kommunikációs alapjogok gyakorlása (9. cikk), a közigazgatási eljárások (10. cikk), a névviselés (11. cikk) és

5 2016. október 31-i állapot.

az oktatás (12.-14. cikkek) terén. A fent említett cikkelyek közül mindeképp kiemelő az 5. cikkely, amely a nemzetközi dokumentumok sorában egyedülálló módon emeli ki a nemzeti kisebbségek identitásának védelmét:

„1. A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy támogatják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára kultúrájuk megőrzését és fejlesztését, úgyszintén identitásuknak, nevezetesen vallásuk, nyelvük, hagyományaik és kulturális örökségük megőrzésének feltételeit.”⁶

Ezen 5. cikkely 2. pontja felhívja a tagállamok figyelmét arra is, hogy tartózkodjanak minden olyan politikától, amely a nemzeti kisebbségek esetében az akaratuk elleni asszimilációra irányul:

„2. Az integrációt szabályozó általános politikájuk keretében hozott intézkedéseik sérelme nélkül a Felek tartózkodnak minden olyan politikától vagy gyakorlattól, amely a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek akaratuk elleni asszimilációjára irányul és védelmezik ezen személyeket minden olyan akciótól, ami a beolvasztásukra irányul.”⁷

A fentiekben említett két nemzetközi dokumentum tagállamok általi teljesítését az Európa Tanács meghatározott felülvizsgálati testületei monitorozzák: a Keretegyezmény esetében a Tanácsadó Bizottság, a Nyelvi Karta esetében a Szakértői Bizottság jelentéseire építve az Európa Tanács Miniszteri Bizottsága ajánlásokat fogad el. A Miniszteri Bizottságot a Keretegyezmény 24-26. cikkei értelmében egy Tanácsadó Bizottság segíti munkájában. A Tanácsadó Bizottság feladata, hogy vizsgálja a részes államok jelentéseit, véleményt alkosson a Keretegyezmény

6 Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. ETS No. 157 Elérhető: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdac> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)

7 Uo.

végrehajtása érdekében tett állami intézkedésekről és ezt a véleményét továbbítja a Miniszteri Bizottságnak.

3. Az Európai Unió nemzeti kisebbségek jogaival kapcsolatos tevékenysége

Az Európa Tanács nemzeti kisebbségek jogaival kapcsolatos tevékenységének elemzése után fontos rátérni az Európa Unió jelenlegi szabályozására a kisebbségek jogainak tiszteletben tartására és védelmére vonatkozóan. A következőkben annak a vizsgálata szükséges, hogy az elsődleges jogforrások közül az Európai Unióról Szóló Szerződés (továbbiakban EUSZ), az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés (továbbiakban EUMSZ), valamint az Alapjogi Karta mely cikkei tartalmaznak vagy utalnak a nemzeti kisebbségek jogaihoz kapcsolódóan a kulturális vagy nyelvi sokszínűség védelmére vagy annak tiszteletben tartására.

Az Európai Unió gondolkodásmódjában a kisebbségvédelem területén mindenképpen előrelépést jelent az Európai Unió alapító szerződéseinek rendszerét teljesen átalakító Lisszaboni szerződés hatálybalépése 2009. december 1-jén. A Lisszaboni Szerződés érdeként a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogainak védelme, mint érték bekerült az elsődleges uniós jogba, s ezáltal hivatkozási alappá vált. Ehhez párosul közvetett módon az a pozitív hatás, amely a kulturális területen, illetve a régiók jogállása terén megfogalmazott új rendelkezések eredményezhetnek. Az EU jogrendszerének egyik fő alapelve, hogy minden uniós aktusnak az alapító szerződések valamelyik cikkére kell épülnie. A nemzeti kisebbségek jogainak védelme azonban kívül esik az uniós jog hatályán. Ennek értelmében a jelenlegi uniós szabályozás nem ad kifejezett jogalkotási hatáskört az Unió intézményeinek a kisebbségvédelem területén. A probléma gyökere, hogy a kisebbségi jogok területének szabályozása nem szerepel az EUMSZ hatásköröket

meghatározó 3. cikkében. Az EUSZ 2. cikke értelmében az uniós jog mindösszesen ennyit biztosít a kisebbségek vonatkozásában:

„Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait – tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.”⁸

A fentiek értelmében azonban az uniós szabályozás a kisebbségek jogainak védelme vonatkozásában nem ismeri el a kollektív jogokat, a szabályozás csak az egyéni jogok védelmét biztosítja.

Az Európai Parlament által elfogadott 2015. évi alapjogi jelentés⁹ azonban egyértelműen felhívja a figyelmet a kisebbségi jogok fontosságára, rámutatva e jogok kollektív jellegére is, így szóhasználatát túlmegy az EU intézményeiben – akár az Európai Parlamentben – megszokotakon. A jelentés a bevezetőjében a nemzetiségek tekintetében a következő alapvetéseket határozza meg:

1. a kisebbségekhez tartozó személyek jogainak tiszteletben tartása az Unió egyik alapelve;
2. a kisebbségek hatékony védelmét meg kell erősíteni;
3. a populizmus és a szélsőségesesség terjedésével szemben elő kell mozdítani a kisebbségekkel való békés egymás mellett élést és azok tiszteletét;

⁸ Az Európai Unióról szóló szerződés. 12016ME/TXT HL C 202., 2016.6.7., 1–388. Elérhető: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0001.01.HUN&toc=OJ:C:2016:202:FULL (Utolsó elérés: 2016. október 31.)

⁹ Jelentés az alapvető jogok helyzetéről az Európai Unióban (2013–2014) PE 546.782v02-00 Elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+-REPORT+A8-2015-0230+0+DOC+XML+V0//HU> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)

4. a kisebbségek hozzájárulnak Európa gazdaságához és sokszínűségéhez;
5. a migrációs válság bizalmatlanságot és növekvő gyűlöletet váltott ki az európai kisebbségi közösségekkel szemben.

Az alapjogi jelentésben a kisebbségek jogai külön fejezetet képeznek (96-104. pontok). Kiindulópontja szerint a kisebbségi és többségi kultúrák értékteremtő, több évszázados együttélése mellett fennmaradt a megkülönböztetés gyakorlata is, ami Európai Unió „minimumnormák” alkalmazásával és a toleranciára való oktatással ellensúlyozható. Ugyanígy felhívja a jelentés a tagállamokat, és azok regionális és helyi hatóságait a kisebbségi problémák rendezését célzó jó gyakorlatok megosztására és alkalmazására, valamint megjelenik benne a közigazgatási átszervezésekkel kapcsolatos elvárás is, amely nem lehet negatív hatással a kisebbségekre. A jelentés felkéri a tagállamokat, hogy az Európai Unió belüli nyelvi sokszínűség védelme érdekében biztosítsák a kisebbségi nyelvek használatához fűződő jogot, valamint, hogy mielőbb írják alá vagy ratifikálják az Európa Tanács fentiekben elemzésre került kisebbségvédelmi dokumentumait, amennyiben még nem tették volna meg, illetve felhívja a figyelmet az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet keretében kidolgozott elvek végrehajtására. Az Európai Unió kisebbségvédelmi szabályozása kapcsán fontos megemlíteni, hogy az EUSZ 6. cikk (1) bekezdése jogilag kötelező erejűvé tette az Alapjogi Kartáját, amelynek preambuluma értelmében:

„(...) az Unió hozzájárul [a] közös értékek megőrzéséhez és továbbfejlesztéséhez, miközben tiszteletben tartja az európai népek kultúrájának és hagyományainak sokféleségét, a tagállamok nemzeti identitását (...).”¹⁰

10 Az Európai Unió Alapjogi Kartája. 12016P/TXT HL C 202., 2016.6.7., 389—405. Elérhető: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0389.01.HUN&toc=OJ:C:2016:202:FULL (Utolsó elérés: 2016. október 31.)

Az Alapjogi Karta két kiemelten fontos rendelkezést is tartalmaz a megkülönböztetés tilalmáról a nemzeti kisebbségek vonatkozásában: a 21. cikk (1) bekezdés¹¹ az általános diszkriminációs tilalmakon túl tilt bármiféle megkülönböztetést nyelv, valamint a nemzeti kisebbséghez tartozás alapján. Ennek eredményeként a nemzeti kisebbséghez tartozás, valamint a nyelvi alapú diszkrimináció bekerül az Európai Unió elsődleges joganyagába. Az Alapjogi Karta 21. cikke tehát az EUSZ alapértékeket felsoroló cikke mellett a második olyan szerződési rendelkezés, amely a kisebbségekre utal, azaz ebben az esetben már pontosítva, hogy a nemzeti kisebbségekről van szó, elsőként nevesítve a nemzeti kisebbségeket és a nyelvi jogokat, ezáltal már az elsődleges jog részeként.

4. Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet tevékenysége

A tanulmány zárásaként fontos hangsúlyozni még egy nemzetközi szereplőt a kisebbségi jogok védelmében, nevezetesen az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetet (továbbiakban EBESZ). A napjainkban több mint húsz éves múlttal rendelkező nemzeti kisebbségi főbiztos intézményét 1992-es helsinki határozatában azzal a céllal hozta létre az EBESZ, hogy a nemzeti kisebbségi kérdésekből eredő feszültségekre a konfliktusok lehető legkorábbi megelőzésének eszköze legyen.¹² Kiemelendő, hogy az EBESZ nemzeti kisebbségi főbiztosának

11 Alapjogi Karta 21. cikk (1.) bekezdés „1) Tilos minden megkülönböztetés, így különösen a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, vagyoni helyzet, születés, fogyatékoság, kor vagy szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetés.”

12 Bozeni/bolzanói ajánlások a nemzeti kisebbségekről az államközi kapcsolatokban. Elérhető: <http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/94.pdf> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)

intézményét hangsúlyosan nem az emberi dimenzió, hanem a biztonságpolitika és a konfliktus-megelőzés keretében hívták életre.

A nemzeti kisebbségi főbiztos személye és egyénisége mindig is meghatározó volt a poszt betöltésében, amely az ajánlások jellegében is visszatükröződik.¹³ Az első nemzeti kisebbségi főbiztos a korábbi holland külügyminiszter Max van der Stoep volt, akit a svéd diplomata Rolf Ekéus követett. 2007-ben a volt norvég külügyminiszter Knut Vollebæk került a nemzeti kisebbségi főbiztos posztjába, akit 2013-tól a finn *Astrid Thors* váltott fel. A főbiztosok közül eddig valamennyien éltek azzal a lehetőséggel, hogy ajánlásokat adjanak ki. Az első főbiztosi ajánlás a hágai ajánlás volt 1996-ban a kisebbségek oktatási jogairól. Ezt követték 1998-ban az oslói ajánlások a kisebbségek nyelvi jogairól, 1999-ben a lundai ajánlások a kisebbségek közéleti jogairól, 2003-ban a kisebbségi nyelvű médiákról szóló irányelvek, 2006-ban a multiethnikus társadalmakban a rendőri intézkedésekről szóló ajánlások, 2008-ban az új megközelítést jelentő bolzanói ajánlások a nemzeti kisebbségekről az államközi kapcsolatokban, valamint a 2012-ben megjelent ljubljana-i irányelvek a sokszínű társadalmak integrációjáról említhetők. A nemzeti kisebbségi főbiztosok munkái nagymértékben hozzájárultak az EBESZ-dokumentumok kisebbségvédelmi rendelkezéseinek pontosabb értelmezéséhez és alkalmazásához, ezért méltán remélhettük, hogy a nemzeti kisebbségek hatékony védelme érdekében az emberi jogi dimenzió fokozatosan és egyre mélyebben át fogja hatni a főbiztos ajánlásait a jövőben is. Függetlenül attól, hogy az EBESZ politikai szervezet, a főbiztos ajánlásai pedig *soft-law* jellegű megfogalmazások, az ajánlások mindig hatással voltak és vélhetően lesznek is az EBESZ-tagállamok kisebbségpolitikájára. Fontos azt is kiemelni, hogy több EBESZ-tagállam a Keretegyezményt, valamint a Nyelvi Kartát is ratifikálta.

13 Vizi, 2009: 206.

A fentiekből is megállapítható, hogy a kisebbségvédelem rögzített útja, amelyet bejárt ez elmúlt fél évszázadban hogyan hatotta át a nemzetközi szervezeteket – kisebb vagy nagyobb mértékben – valamint, hogy a kisebbségvédelem terén ezek a nemzetközi szereplők milyen hatást gyakoroltak egymásra. A nemzeti kisebbségek jogainak védelme vonatkozásában elmondható, hogy a sor végén az Európai Unió áll, annak ellenére, hogy néha némi fény megcsillan az alagút végén, ahogyan azt az Európai Parlament 2015. évi alapjogi jelentésében is láttuk.

5. Irodalomjegyzék

1. 1201 (1993)-as Ajánlás, 1993. február 1-jén elfogadott szöveg, EREC1201. WP. 1403-1/2/93-17-E. Elérhető: <http://www.assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=15235&lang=en> (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 31.)
2. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája. CETS no. 148 Elérhető: http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/text-charter/Charter/Charter_hu.pdf (Utolsó elérés: 2016. október 31.) In: Magyar Közlöny, no. 34, 1999.
3. Az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Egységokmánya Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól. A/RES/47/135. <http://www.menszt.hu/layout/set/print/content/view/full/203> illetve az eredeti dokumentum elérhető: <http://www.un.org/documents/ga/res/47/a47r135.htm> (Utolsó letöltés ideje: 2016. október 31.)
4. Az Európai Unió Alapjogi Kartája. 12016P/TXT HL C 202., 2016.6.7., 389—405. Elérhető: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0389.01.HUN&toc=OJ:C:2016:202:FULL (Utolsó elérés: 2016. október 31.)
5. Az Európai Unióról szóló szerződés. 12016ME/TXT HL C 202., 2016.6.7., 1—388. Elérhető: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/>

- HU/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2016.202.01.0001.01.HUN&-toc=OJ:C:2016:202:FULL (Utolsó elérés: 2016. október 31.)
6. Bozeni/bolzanói ajánlások a nemzeti kisebbségekről az államközi kapcsolatokban. Elérhető: <http://kisebbségkutato.tk.mta.hu/uploads/files/archive/94.pdf> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)
 7. Jelentés az alapvető jogok helyzetéről az Európai Unióban (2013–2014) PE 546.782v02-00 Elérhető: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2015-0230+0+DOC+XML+V0//HU> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)
 8. Keretegyezmény a Nemzeti Kisebbségek Védelméről. ETS No. 157 Elérhető: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168007cdac> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)
 9. Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. No. 14668 Elérhető: <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%20999/volume-999-i-14668-english.pdf> (Utolsó elérés: 2016. október 31.)
 10. Vizi Balázs: Biztonságpolitikai érdekek és kisebbségvédelem a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos bozeni ajánlásaiban. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs – Szarka László – Tóth Norbert – Vizi Balázs (szerk.) (2009): Etnopolitikai modellek a gyakorlatban. Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2009.

Korhecz Tamás: Autonómiák és regionális modellek Európában

1. Bevezetés – az autonómia fogalma

A közjogi keretek között működő különböző európai kisebbségi – nemzetiségi autonómiák ismertetése és elemzése előtt fontos feladatnak számít az autonómia fogalmának az általános meghatározása. A fogalom meghatározása – tisztázása elengedhetetlen alapját képezi annak, hogy a folytatásban esettanulmányokkal foglalkozzunk, ismereteket szerezzünk egy-egy specifikus európai példán keresztül.

A nemzetiségi vagy kisebbségi autonómia fogalmának a meghatározása korántsem egyszerű feladat, hiszen sem a nemzetközi jog, sem a társadalomtudomány nem tartalmazza az autonómia általános érvényű definícióját. Mindazonáltal a definíciónak egyrészt megfelelően általánosnak kell lennie ahhoz, hogy a nemzetiségi autonómia különböző működő eseteit fedje, másrészt kellően konkrétnek ahhoz, hogy a fogalom tartalmi ismérveit megragadja, és a nemzetiségi autonómiát megkülönböztesse más társadalmi intézményektől és fogalmaktól. Maga az összetett szó ógörög eredetű és az „auto” – magyar jelentése saját, önálló – , valamint a „nómosz” – magyar jelentése törvény, szabály, gyakorlat – szavakból áll, azaz az autonómia jelentése önálló törvényalkotás, saját

szabályok szerinti élet, öntörvényűség.¹ Noha a szakirodalomban ilyen kísérletekre is van példa, az autonómia fogalma nehezen elhatárolható olyan rokonfogalmaktól mint az önkormányzás, önigazgatás, a devolúció, a hatalom decentralizációja, föderalizmus, regionalizmus. A néha összemosódó fogalmak közötti választóvonalat legtöbbször az képezi, hogy a nemzetiségi autonómia létrehozásának a célja egy nemzeti kisebbség identitásának a védelme, míg a decentralizáció, a regionalizmus és az önkormányzatok létrehozása általában az államhatalom hatékony működésével és a demokrácia erősítésével függ össze. A fogalmi meghatározást az is nehezíti, hogy a nemzetiségi autonómia szuverén államok jogrendjén belül fejlődik, és ezen országok tételes jogának a nyelvezete következtelen: egyazon foglalat gyakran más-más kifejezéssel jelöl. A témával foglalkozó szerzők is különbözőképpen határozták meg az autonómia fogalmát. Kovács Péter szerint az autonómia „(...) az állam és a kisebbség közötti hatalommegosztás formája, amely keretében a kisebbség dönt illetve részt vesz a döntéshozatalban bizonyos társadalmi területeken, amelyek az önazonossággal kapcsolatosak”.² Georg Küpper definíciója értelmében az autonómia nem más mint „(...) fennhatóság számos kisebbséget érintő kérdés fölött”, illetve „(...) a nemzetiségi jogok legmagasabb szintje”.³ Győri Szabó Róbert értelmezése szerint az autonómia „(...) egy adott államban a többségi nemzettől eltérő identitású csoport bizonyos fokú önkormányzása: a kisebbség a saját ügyeit intézheti új állam létrehozása nélkül.”⁴ E tanulmány szerzője is kísérletet tett a nemzetiségi autonómia fogalmának a meghatározására, egyfajta szintézisét kínálva a különböző definícióknak:

„Nemzetiségi autonómia alatt egy olyan közjogilag szabályozott hatalommegosztást értünk az állam és egy nemzetiség, illetve az általa megválasztott köztisztület(ek) között, amely lehetővé teszi, hogy a nemzetiség

1 Kántor, 2013: 60.

2 Kovács, 2000: 49-50.

3 Brunner-Küpper, 2005: 385, 382.

4 Győri Szabó, 2006: 60.

*az önazonosságát érintő számos kérdésben döntéseket hozzon, közfeladatokat lásson el.*⁵

A fenti definíciói alapján megállapítható, hogy a nemzetiségi autonómiáról akkor beszélhetünk, ha létezik egy vagy több közttestület, intézmény, amely reprezentatív módon képviseli az adott nemzetiséget, továbbá, ha ez az autonómiatestület az állam által ráruházott, az önazonossággal is összefüggő hatásköröket és közfeladatokat lát el, végezve amennyiben ezt a hatalommegosztást a közjog keretében maga az alkotmány, vagy (és) törvények szabályozzák. Noha a fent leírt meghatározás jóformán minden ismert működő autonómiára alkalmazható lehet, az autonómiák meglehetősen eltérnek egymástól, más szóval ahány autonómia működik, annyi féle konkrét autonómiamegoldásról beszélhetünk.

2. Az autonómiaformák

A tételes jog alapján szabályozott és működő nemzetiségi autonómiák sok mindenben különböznek egymástól, mégis bizonyos közös ismérvek alapján a szerzők gyakran csoportosítják a nemzetiségi autonómiákat. A nemzetiségi autonómiaformákat leggyakrabban két csoportba szokták sorolni, ezek a területi és a nem területi nemzetiségi autonómiák. Amíg az angol nyelvű szakirodalom leggyakrabban területi és nem-területi nemzetiségi autonómiákat említ⁶, addig a magyar szakirodalom általában területi elvű és személyi (perszonális) elvű autonómiát említ.⁷ A megkülönböztetés és csoportosítás alapjául mindkét esetben az szolgál, milyen elv mentén, milyen alapon határozzák meg a nemzetiségi autonómia jogosultjait. A területi elvű nemzetiségi autonómia

⁵ Korhecz, 2015-1: 123.

⁶ Smith, 2014: 17.

⁷ Bognár, 2007: 165.

esetében az autonómia mindazokat megilleti, akik egy bizonyos jogilag körülhatárolt földrajzi körzet lakói (lakóhely alapján). A nem-területi, vagy személyi elvű autonómia esetében az autonómiához való jog személyi jellemzők – identitás alapján illeti meg az állampolgárok egy csoportját.⁸ Az autonómiához való jog meghatározásán kívül, a két autonómiaformát az is megkülönbözteti, az autonómiatestületek kire vonatkozóan gyakorolhatják a jogosítványukat. Amíg a területi elvű autonómiák hatásköreiket az autonómia egész területén gyakorolják, minden természetes és jogi személy vonatkozásában, addig a személyi elvű autonómia esetében, az autonómiatestületek elsősorban az adott nemzetiséghez tartozó személyek vonatkozásában gyakorolhatnak jogosítványokat, az állam egész területén. Ugyanakkor arra is találunk példát, hogy a szabályozás a két elvet kombinálja, azaz a nemzetiségi autonómiatestület jogosítványait kizárólag az adott jellemzőkkel rendelkező személyek vonatkozásában gyakorolja, de csupán az adott, nemzetiségek által hagyományosan lakott földrajzi körzetben.⁹ A nemzetiségi autonómiák fentiekben felvázolt duális felosztása megjelenik a legtöbbet idézett forrásmunkákban és az irányadó nemzetközi dokumentumokban is, mint amilyen az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának 1999-ben kiadott úgynevezett Lundi Ajánlásai.¹⁰ Az alábbiakban részletesen ismertetjük a területi és személyi elvű autonómiák bizonyos jellemzőit, különös tekintettel az autonómiatestületek megválasztására, hatásköreire – jogosítványaira és azok finanszírozására.

⁸ Smith, 2014: 17, 19.

⁹ Jó példa a területi és személyi elvű autonómia kombinációjára a szlovénia magyarok személyi elvű autonómiatestülete, amely csupán a Muravidék magyarok lakta önkormányzatainak területén működik.

¹⁰ Lundi Ajánlások, 1999: 12-14.

2.1. A területi elvű autonómia

Ahogy azt már a fentiekben is megemlítettük a területi elvű nemzetiségi autonómiák esetében a nemzeti kisebbség identitásának megőrzését szolgáló hatásköröket és közfeladatokat egy olyan szerv, autonómiatestület gyakorolja, amelyet egy jogilag és földrajzilag körülhatárolt területi egység lakosai választanak meg, hoznak létre. A területi elvű nemzetiségi autonómiák Európa hagyományos, nyugati demokráciáiban elterjedtebbek. A legismertebb példák között említhetjük Skócia és Wales autonómiáját az Egyesült Királyságban, a Feröer szigetek és Grönland autonómiája Dániában, Katalónia és Baszkföld autonómiáját Spanyolországban, Dél-Tirol és Aosta völgyének autonómiáját Olaszországban, A német nyelvi közösség autonómiáját Belgiumban, az Åland szigetek autonómiáját Finnországban.

A működő területi elvű autonómiák esetében, az autonóm terület lakosainak többsége egy nemzeti kisebbséghez tartozik, ám ettől függetlenül általában a terület minden állandó lakosa, nemzeti hovatartozásától függetlenül vesz részt az autonómiatestület megválasztásában (létrehozásában).¹¹ A területi elvű nemzetiségi autonómiákat is csoportosíthatjuk aszerint, hogy azok beleilleszkednek-e az adott állam területi-közigazgatási szervezetébe.¹² Ezen az alapon beszélhetünk szimmetrikus és aszimmetrikus területi elvű nemzetiségi autonómiákról. A szimmetrikus területi elvű autonómiák esetében a nemzetiségek lakta autonóm terület egyike az ország egész területét behálózó közigazgatási – önkormányzati egységeknek (régiók, tartományok, megyék, körzetek stb.). A autonómiát a többi területi egységtől az különbözteti meg, hogy területén döntően egy nemzeti kisebbséghez tartozó személyek élnek, és létrehozásának egyik célja a nemzeti kisebbség önazonosságának a megőrzése, jogainak érvényesítése. Az ilyen területi-közigazgatási egység azonban akkor tekinthető nemzetiségi autonómiának, ha

¹¹ Korhecz, 1999: 25.

¹² Brunner-Küpper, 2005: 387-388.

közfeladatai és hatáskörei között olyanok is vannak, amelyek elősegítik az adott nemzeti kisebbség identitásának a megőrzését, nemzeti jogainak az érvényesítését.¹³ Így például, Olaszország területe húsz régióra osztható, ezek közé tartozik az az öt autonóm régió is, amelyek többletjogosítványokkal rendelkeznek, elsősorban annak érdekében, hogy a területükön élő nemzetiségek megőrizhessék önazonosságukat és befolyásukat. Ezzel szemben az aszimmetrikus területi elvű nemzeti autonómiák nem illeszkednek az adott állam területi-közigazgatási szervezetébe, különleges, a többi területi közigazgatási egységgel nem hasonlatos státusszal rendelkeznek. Tipikus példa erre Skócia esete az Egyesült Királyság területén. Skócia ugyan egyike az Egyesült Királyság négy történelmi egységének, de helyzete aszimmetrikus és semmilyen módon nem azonos Wales vagy Észak-Írország helyzetével, hogy Anglia helyzetét ne is említsük, hiszen Anglia semmilyen önálló jogosítvánnyal nem rendelkezik. A szimmetrikus és aszimmetrikus területi elvű nemzeti autonómiákon kívül a mérvadó szakirodalomban megjelenik egy harmadik kategória, a multietnikus területi elvű autonómia fogalma. Ez alatt olyan autonómiát értünk, amelyben nincs domináns nemzetiség, de az autonómia azért lett létrehozva, hogy biztosítsa a nemzeti kisebbségek jogainak hatékony érvényesítését, ilyen példa a Vajdaság Autonóm Tartomány Szerbiában.¹⁴ A területi elvű nemzeti autonómiák legfőbb szerve, rendszerint a szabadon, demokratikusan megválasztott képviselői szerv – helyi parlament. A helyi parlamenten kívül a területi elvű nemzeti autonómiáknak rendszerint van végrehajtó-közigazgatási szerve is, amely a helyi parlamentnek felel, sőt néha választott elnöke is van. A legtöbbször az autonómia szerveinek a megválasztásában aktív és passzív választójoga van a terület minden olyan nagykorú lakosának, aki állampolgársággal is rendelkezik, de ennek néha huzamosabb tartózkodás és tartós letelepedés is a feltétele. Mindenesetre, a nemzeti etnikai hovatartozás nem

¹³ Uo. 387.

¹⁴ Brunner-Küpper, 2005: 388.

feltétele a választójog megszerzésének, így általában nem okoz problémát annak meghatározása, ki az autonómia kedvezményezettje, kinek van aktív és passzív választójoga.

Ami a területi elvű nemzetiségi autonómiák hatásköreit és közfeladatait illeti a fent említett hatalommegosztás keretében, elmondható, hogy azok nagyon sokszínűek és különbözőek lehetnek. Általánoságban megállapítható, hogy az állami szuverenitást jelképező néhány területet kivéve, mint amilyen az állambiztonság és honvédelem, a monetáris politika és államközi kapcsolatok, a többi állami hatáskör részben vagy egészében átruházható a területi elvű nemzetiségi autonómiákra. Az összehasonlító példák elemzése azt mutatja, hogy a területi elvű nemzetiségi autonómiák hatáskörei nagyon különböző területeken érvényesülnek és igen eltérő mértékben. Mégis, talán a leggyakrabban ezek az autonómiák a következő területeken rendelkeznek szabályozási (néha törvényalkotási) és végrehajtási-közigazgatási hatáskörökkel: közgyűjtemények, műemlékvédelem, közoktatás, iskoláskor előtt intézmények, szociális védelem, hivatalos nyelvhasználat, hagyományos foglalkozások, kisipar – kézművesség, erdő és vízgazdálkodás, halászat vadászat, túrizmus, lakáspolitikai, regionális gazdasági fejlesztés. Tekintettel arra, hogy a központi állam és az autonómia hatásköreinek a szétválasztása korántsem könnyű és teljes, hogy sok a megosztott hatáskör és közfeladat, az államszervezet hatékony és törvényes működése megköveteli, hogy legyenek olyan egyeztető intézmények, testületek, amelyek lehetővé teszik az esetleges hatásköri összeütközések feloldását. A területi elvű autonómia esetében ugyancsak sarkalatos kérdés a helyi kisebbségek védelme az autonómiatestületek esetleges jogsértéseivel szemben. Tekintettel arra, hogy az autonómiatestületek az autonóm terület minden lakosa irányába közhatalmi jogosítványokkal rendelkeznek, felmerül annak a veszélye, hogy ezeket a hatásköröket a helyi többség a helyi kisebbség kárára érvényesíti. Ezzel szemben jogvédelmet a rendes bíróságok és a különböző ombudsmanok biztosíthatnak, de felmerül olyan döntéshozatali mechanizmusok bevezetése

is, amelyek egyes kérdésekben védelmet biztosítanak a helyi kisebbség számára az őket közvetlenül hátrányosan érintő döntések esetében.

Ugyancsak sarkalatos kérdésnek számít a területi alapú autonómia finanszírozásának a kérdése. A területi autonómia pénzeléséhez szükséges forrásoknak arányban kellene lennie az állam által átruházott közfeladatok és hatáskörök terület- és lakosságárányos költségeivel. A gyakorlatban a leginkább elfogadható és fenntartható megoldásnak az bizonyult, amikor egyes adók kivetését és megfizetetését az autonómia területén az autonómia hatóságaira ruházták, amivel biztosítható, hogy a helyi ügyekre fordított közpénzeket a helyiek teremtsék elő.

2.2. A személyi elvű autonómia

Amint azt a fentiekben már megemlítettük, a személyi elvű autonómia esetében az autonómiához való jog személyi jellemzők – identitás alapján illetik meg az állampolgárok egy csoportját. Más szóval az autonóm hatásköröket és közfeladatokat egy (vagy több) olyan autonómiatestület gyakorolja, amelyet az egyazon nemzetiséghez tartozó személyek hoznak létre rendszerint lakóhelytől függetlenül.¹⁵ A személyi elvű autonómia történelmileg hasonlóságot mutat a céhekkal, gazdasági és szakmai kamarákkal, az egyházakkal, hiszen azok esetében is bizonyos személyi jellemzők, kompetenciák, csoportthovatartozás alapján hoznak létre szervezeteket, és ezek a szervezetek gyakran közfeladatokat látnak el, jogot szereznek a csoport irányítására, érdekeinek a képviselésére. A történelemben jártas magyar olvasó számára a személyi elvű autonómia megértése könnyebbé válik, ha azt a görög-keleti keresztény egyházak helyzetével hasonlítjuk össze a XIX. századi Magyarországon. Jelesül ezek az autokefális, nemzeti egyházak autonóm módon szabályozták belső szervezetüket, de önállósággal rendelkeztek az iskolák működtetésében és fenntartásában is, közfeladatokat láttak el. Egészen

¹⁵ Korhecz, 1999: 25.

a XIX. század végéig a szerb nemzetiségű diákok közoktatását Magyarországon a szerb görögkeleti egyház végezte, az általa fenntartott egyházi iskolákban, amelyek fenntartásához a magyar állam költségvetése is hozzájárult. A személyi elvű nemzetiségi autonómia ott is megvalósítható, ahol a területi elvű autonómia nem, azaz olyan kisebbségek esetében is, amelyek helyi szinten sem alkotnak többséget, nem élnek koncentráltan egy körzetben. A mai értelemben használt személyi elvű kisebbségi autonómia koncepciója két ausztromarxista Otto Bauer és Karl Renner nevéhez fűződik. Bauer és Renner felismerték, hogy a soknemzetiségű Monarchiában számos térségben a különböző nemzetiségek mozaikszerűen élnek egymással és egymás mellett, ezért ezen közösségek önszabályozása, önkormányzata nem valósulhat meg területi alapon, csupán a személyi elvű autonómián keresztül¹⁶. Mivel a személyi elvű autonómia nem követel területi elhatárolódást, nem merül fel a helyi kisebbség (országosan a többség) jogfosztásának veszélye, és az elszakadási törekvések felerősödése sem reális veszély. Rennerék elképzelését ugyan a Monarchiában nem törvényesítették, de száz évvel később, a berlini fal leomlása után a személyi elvű autonómia bizonyos formáit, más-más politikai érdekektől vezérelve, de törvényesítették Észtországban, Magyarországon, Szlovéniában, Horvátországban és Szerbiában is. Míg Magyarországon a nemzetiségi önkormányzatokat nem a magyarországi nemzetiségek erőteljes politikai követelésére törvényesítették¹⁷, addig Szerbiában a nemzeti tanácsokat elsősorban a vajdasági magyarok politikai küzdelmének eredményeképpen legalizálták.¹⁸

A személyi elvű autonómiák esetében a leginkább sarkalatos kérdés a csoporthoz tartozás meghatározása. Jelesül, annak a kérdésnek az eldöntése, kit illet meg az autonómia, ki vehet részt az autonómiatestület megválasztásában, milyen személyes jellemzők alapján jogosult egy állampolgár az autonómiára. Fontos elvi kérdés az önkéntes

¹⁶ Smith, 2014: 18.

¹⁷ Vizi, 2015: 32.

¹⁸ Korhecz, 2015: 76.

identitásmegvallás. Ahhoz, hogy valaki részt vegyen a személyi elvű autonómia létrehozásában annak általában önkéntesen meg kell vallania a nemzeti hovatartozását. Az önkéntes identitásválasztás és annak regisztrációja felveti azt a kérdést is, hogy a szubjektív önmeghatározáson túl, szükség van-e valamilyen objektív mérhető és igazolható személyes jellemző meglétére is, amely tárgyilagosan is igazolja a közösséghez tartozást, mint amilyen egy az adott közösségben elterjedt személyi név, a nyelvismeret, vagy a nemzetiségi kulturális életben való aktív részvétel. Az ideális megoldás egyrészt megköveteli az önkéntes azonosulást a közösséggel, másrészt korlátozza annak lehetőségét, hogy az egyén viszszaélve ezzel, a közösséghez tartozás egyéni jellemzői nélkül a kollektív jogok hasznélvezője legyen.¹⁹ Annál is inkább, hiszen az autonómia alapvető célja az identitás megőrzése (nyelv, hagyományok, kultúra), a közös identitás jegyeinek hiányában ezen jegyek megőrzésének szándéka értelmetlen. Hogy egy konkrét példával is jellemezzük a helyzetet: amennyiben valaki nem beszél magyarul, gyermeke (nyelvismeret hiányában) nem járhat magyar iskolába, miért kellene ennek a személynek szavatolni azt a jogot, hogy beleszóljon a magyar iskolákat irányító és fenntartó magyar autonómiatestület megválasztásába? A Magyarországon meghonosodott „etnobiznisz” kifejezés pontosan arra a jelenségre mutat rá, amikor egyéni anyagi érdektől vezérelve kíván valaki részt venni egyszer az egyik, másszor a másik nemzetiségi önkormányzat munkájában, noha személyi jellemzői alapján, objektív mérce szerint az illető nem is tekinthető az adott közösség tagjának.²⁰

Ami a személyi elvű autonómia közfadatait, hatásköreit, jogosítványait illeti, el kell mondani, hogy azok az esetek többségében korlátozottabbak a területi elvű autonómiához viszonyítva. A személyi elvű autonómiatestületek leginkább a nemzeti identitáshoz szorosan köthető területeken gyakorolnak hatásköröket, mint amilyen az anyanyelvű oktatás, a művelődési élet megszervezése, a hagyományos ünnepek és

¹⁹ Majtényi, 2003:34- 35.

²⁰ Vízi, 2015: 40-41.

emléknapok meghatározása, vallási kérdések, egyes nyelvhasználati kérdések, valamint esetenként bizonyos szociális szolgáltatások megszervezése.²¹

A személyi elvű autonómia esetében elterjedt gyakorlat, hogy egy-egy területen a hatáskörök, közfeladatok megoszlanak az állam (területi önkormányzatok) és az autonómiatestület között. Például, a nemzetiiségi iskolák tanterveinek az elfogadása állami feladat, de anyanyelvől a tanterv-javaslatot a nemzetiségi autonómiatestület készíti el.

A személyi elvű autonómia finanszírozása esetében a legerjedtebb megoldás, hogy azokat az állami költségvetésből átutalt támogatásokon keresztül biztosítják. Ez nagyobb fokú függőséget és kiszolgáltatottságot eredményez a területi elvű autonómiához képest. Elképzelhetőek olyan pénzügyi konstrukciók is, amelyek adókivetési jogot biztosítanak az autonómiatestület számára, de amennyiben ez többlet adóterhet jelentene a nemzeti kisebbség tagjai számára, ennek kedvezőtlen hatásai is lehetnének. Ezzel szemben az autonómiatestületek gyakrabban működnek különböző adományok segítségével, amelyek az adott nemzeti kisebbség anyaországától is érkezhetnek.

3. Az autonómia nemzetközi-jogi megalapozottsága és politikai-etikai indokoltsága

3.1. A nemzetiségi autonómia és a nemzetközi jog

A politikai életben gyakran fogalmazódik meg az a kérdés, megilleti-e a nemzeti kisebbségeket az autonómiához való jog? Ha igen, milyen esetekben? Biztosítja-e a nemzetközi jog a székelyföldi magyaroknak

²¹ Lundi Ajánlások, 1999: 13.

a területi autonómiához való jogot? Joga van-e a vajdasági/délvidéki magyaroknak a személyi elvű autonómiára? Pozitív válasz esetében, melyik nemzetközi szervezet kényszerítheti ki ezt a jogot az állammal szemben? A felvetett kérdésekre való tárgyilagos válasz egészen biztosan ki fogja ábrándítani a nemzetiségi autonómia pártolóit. Nincs egyetlen olyan többoldalú nemzetközi egyezmény sem, amely szavatolná az autonómiához való jogot, sőt még kevésbé beszélhetünk olyan nemzetközi szervezetről, amely ennek a jognak a kikényszerítését biztosíthatná. A fentiek ismeretében is érdemes megvizsgálni az autonómia nemzetközi-jogi megalapozottságát, ugyanis a nemzetközi jog, ha nem is garantálja, de egyes egyezményeken és soft-law jellegű ajánlásokon keresztül támogatja az autonómiaformák esetleges törvényesítését. Az alábbiakban tömören és kivonatosan megemlíti azokat a nemzetközi szervezetek által megfogalmazott jogi és politikai okmányokat, amelyek valamilyen módon említik és támogatják a nemzetiségi autonómiák törvényesítését. Az ENSZ keretében kevés olyan említésre méltó okmány született amely bármilyen módon erősíthetné az autonómiaköveteléseket, sőt mi több a nemzeti kisebbségek identitásának a védelme is halovány védelmet kapott az ENSZ emberi-jogi dokumentumaiban-egyezményeiben. A legmesszebb az ENSZ Közgyűlése jutott, amely 1992-ben elfogadott egy nem kötelező határozatot a nemzeti, etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek jogairól.²² Ennek a jogi nyelvezetű dokumentumnak a 2. cikk (3) bekezdése úgy fogalmaz, hogy a kisebbségeknek joga van hatékonyan részt vennie azoknak a döntéseknek a meghozatalában, amelyek őket érintik, ebbe pedig elsősorban az identitáshoz kötődő kérdések tartoznak.²³ Ez a rendelkezés ugyan nem közvetlenül az autonómiáról szól, de az autonómián keresztül is

22 UN Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, General Assembly Resolution 47/135, adopted 18 December 1992. UN Doc.A/RES/47/135

23 „Persons belonging to minorities have the right to participate effectively in decisions on the national and, where appropriate, regional level concerning the minority to which they belong or the regions in which they live, in a manner not incompatible with national legislation” Article 2, paragraph 3.

megvalósítható elvről szól. A határozatnak jogi ereje nincs, de politikai jelentősége van és hűen kifejezi a nemzetközi közösség zömének álláspontját a nemzeti kisebbségek védelmével kapcsolatban a XX. század kilencvenes éveiben.²⁴

A nemzetközi dokumentumok közül érdemes megemlíteni azokat is, amelyek a mai EBESZ, illetve korábban EBEÉ keretében fogalmazódtak meg. Közülük külön említést érdemel az EBEÉ 1990-ben megtartott koppenhágai értekezletének zárónyilatkozata, amely a 35. pontjában szavatolja a kisebbségeknek a hatékony részvétel jogát az identitásukhoz kötődő kérdésekben, amelynek közvetlenül említett megvalósulási formáiként a területi autonómiákat is megemlíti.²⁵ Ugyancsak fontos nemzetközi okmánynak számít az EBESZ Nemzeti-kisebbségi Főbiztosának Lund-i ajánlásai. Ez a dokumentum a kisebbségek hatékony részvételének egyik lehetséges formájaként tárgyalja a területi és személyi elvű autonómiákat.

A nemzeti kisebbségek jogainak nemzetközi jogi szabályozásában a legmesszebb, kétségtelenül az Európa Tanács jutott. A legrégebbi európai nemzetközi szervezet keretében született meg az a két, többoldalú nemzetközi egyezmény is, amelyek a nemzeti kisebbségek védelmét szolgálják.²⁶ Először 1992-ben, az Európa Tanács elfogadta a Regionalis vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját (a továbbiakban „Nyelvi Charta”), majd 1995-ben a Keretegyezményt a nemzeti kisebbségek védelméről (a továbbiakban „Keretegyezmény”). Mindkét egyezmény 1998-ban lett hatályos, de a precízebb nyelvezetű, választható kötelezettségeket tartalmazó Nyelvi Charta jóval kevésbé népszerű az európai

24 Szalayné Sándor, 2003: 208.

25 „The participating States will respect the right of persons belonging to national minorities to effective participation in public affairs, including participation in the affairs relating to the protection and promotion of the identity of such minorities. The participating States note the efforts undertaken to protect and create conditions for the promotion of the ethnic, cultural, linguistic and religious identity of certain national minorities by establishing, as one of the possible means to achieve these aims, appropriate local or autonomous administrations corresponding to the specific historical and territorial circumstances of such minorities and in accordance with the policies of the State concerned.”

26 Szalayné Sándor, 2003: 216.

államok között, mint a puhább, elasztikusabb nyelvezetű keretjellegű vállalatokat megfogalmazó Keretegyezmény.²⁷ Az autonómia vonatkozásában számunkra mégis a Keretegyezmény az érdekesebb, hiszen ennek 15. cikke a nemzeti kisebbségek hatékony részvételével foglalkozik a közéletben. A cikk ugyan nem kötelezi az államokat az autonómia biztosítására, de a Magyarázó megjegyzések²⁸ értelmében a hatékony részvétel biztosítása történhet az önkormányzat különböző formáin keresztül is. Sőt mi több, az egyezmény végrehajtásának közel húsz esztendő monitoringja során egyértelművé vált az, hogy a 15. cikk (hatékony részvétel) és az autonómia különböző formáinak biztosítása közötti közvetlen kapcsolat van.²⁹ Jelesül, a tagállamok időszaki jelentéseiben a 15. cikk végrehajtásaként számoltak be az autonómia különböző működő formáiról, és a Keretegyezmény Tanácsadó Testületének jelentései is hasonlóan tárgyalták a kérdést.³⁰ Ennek alapján elmondható, hogy a 15. cikkben vállalt kötelezettség egyik elfogadható megvalósítását éppen az autonómia törvényesítése jelenti. Ebből ugyan nem következik az, hogy a Keretegyezmény megköveteli az autonómia biztosítását, de bizonyos feltételek teljesülése esetében üdvözlí annak meglétét.

Az Európa Tanács, a már említett két nemzetközi egyezményen túl, számos soft-law jellegű ajánlást is elfogadott a kisebbségek védelmének területén. Ezek között kiemelt helyen kell említeni a Parlamenti Közgyűlés néhány ajánlását. Közöttük elsősorban az 1201-es (1993. 02. 01.) Ajánlást.³¹

27 2016 október elsejével bezárólag a Nyelvi Chartát európai állam írta alá és ebből cikkelyezte be. A Keretegyezményt ezzel szemben 43 európai állam írta alá és ebből 39 becikkelyezte. Forrás: www.coe.int

28 Magyarázó megjegyzések a nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezményhez. Explanatory Report to the Framework Convention for the Protection of National Minorities (ETS No.157).

29 Eide, 2009: 139.

30 Weller, 2004: 73-76.

31 Szalayné Sándor, 2003: 215.

Végezetül érdemes röviden áttekinteni az Európai Unió és a nemzetiségi autonómia viszonyrendszerét. Noha az EU-ról szóló szerződés a közösség alapértékeként határozza meg a kisebbségekhez tartozó személyek védelmét, az EU-nak nincs szabályozási jogosítványa a kisebbségi jogok területén, azaz nem alkothat jogot ezen a területen, azaz a nemzeti kisebbségek jogai, beleértve az autonómiára való jogot, tagállami hatáskörben van³². Más szóval az EU-nak nincsenek közös standardjai a kisebbségi jogok terén, így nincsenek az autonómia vonatkozásában sem. Az EU ennek ellenére „A Koppenhágai politikai kritériumok” alapján már két évtizede ellenőrzi, csatlakozási feltételként számonkéri a csatlakozni kívánó államokban a kisebbségi jogok megfelelő védelmét. A vonatkozó irodalom azonban nem tesz említést arról, hogy az EU bármelyik csatlakozó országtól megkövetelte volna az autonómia bármelyik formájának törvényesítését, sőt az is kétsébevonható, hogy képes lett volna lényegesen befolyásolni az államok kisebbségvédelmi törvénykezését általában.³³

3.2. A nemzetiségi autonómia politikai-etikai indokoltsága

A nemzetiségi autonómia politikai és etikai szempontól is támogatható. Miért van szükség az igazságosság érdekében a különjogokon túl autonómiára is? Az első ilyen érv, amely az autonómia mellett szól, maga a demokrácia. A demokrácia lényegi eleme, hogy a közösséget érintő döntéseket az érintettek maguk hozzák meg az érvek és ellenérvek szabad, nyílt megvitatása után, ebből az következik, hogy az elsősorban a nemzetiséget érintő kérdésekben a döntéseket a nemzetiség tagjainak, illetve képviselőinek kellene meghoznia. Pontosan ennek az érvek a mentén széles körben elfogadott tétel, hogy a demokrácia megköveteli, hogy a helyi ügyekben a helyi önkormányzat, tehát

32 Vízi, 2013: 62.

33 Uo. 96-98.

az érintettek, a helyi közösség képviselői hozzák meg a döntéseket és ne a központi állam szervei. Vegyünk egy életszerű példát. Ki döntson egy nemzetiségi iskola igazgatójának a kinevezéséről? Az országos oktatási minisztérium, vagy a nemzetiségi önkormányzat? Elvárható-e az országos minisztériumot vezető minisztertől, hogy a kinevezés esetében a nemzetiségi oktatás érdekeit, a nemzetiségi iskola tanulóinak és szüleinek az érdekeit figyelembe véve döntsön? Aligha. Az oktatási miniszter alapvetően a többségi nemzethez tartozó választók bizalmából lett miniszter, azaz vagy érdektelen és tájékozatlan, vagy néha éppen ellenérdekelte abban, hogy a döntése a nemzetiségi érdeket szolgáljon. Hasonló a helyzet a nemzetiség nyelvén folyó oktatás tanterveinek, tanmeneteinek és tankönyveinek az esetében is, főleg ha azok olyan tantárgyakra vonatkoznak, mint az anyanyelv, a történelem vagy a zene. Az igazán demokratikus döntéshozatal ezekben az esetekben azt követeli meg, hogy ezeket a döntéseket az érintettek, vagyis a nemzetiség tagjai, az őket képviselő autonóm testületekre bizzuk. A demokratikus érven túl, a nemzetiségi autonómia mellett szól egy második érv is, ez a közigazgatáshoz kötődik. A törvények alkalmazása és végrehajtása közigazgatási feladat. A közigazgatás feladata, hogy a törvény által előírt absztrakt viselkedési szabály konkrét társadalmi gyakorlattá váljon. Ez a folyamat megfelelő szakértelmet, adminisztratív kapacitást igényel. Ha a nemzetiségek önazonosságával összefüggő kérdésekben a jogszabályok alkalmazását és végrehajtását a központi közigazgatásra bizzuk, akkor azzal találhatjuk szembe magunkat, hogy az érdektelenségen túl sokszor hiányozni fog a megfelelő szaktudás és kompetencia is. A megfelelő nyelvismeret, a kultúra, az oktatási és művelődési intézmények tevékenységének az ismerete nélkül a jó és kisebbségbarát törvények céljai sérülni fognak, a várt hatások elmaradhatnak. Pontosan ezért kell az ilyen törvények végrehajtását az adott nemzetiség helyzetét ismerő, azzal kapcsolatban szakismeretekkel rendelkező és motivált szervre bízni, nem pedig a sokszor elfogult és ellenérdekelte

állami közigazgatásra.³⁴ A nemzetiségi autonómia politikai etikai indoklása mellett talán a legnagyobb hatással a kortárs kanadai filozófus Will Kymlicka érvelt a Multicultural Citizenship című megszgyekő fontosságú értekezésében.³⁵

4. Dél-Tirol – Bózen tartomány Olaszországban

Dél Tirol lakossága 518 ezer fő (2015), területe 7400 m², nyelvi etnikai összetétele: német 69%, 26% olasz, 4% ladin, külföldi 9%, a születések száma meghaladja az elhalászások számát, főváros: Bozen/Bolzano, legnagyobb települések Meran/Merano, Brunick/Brunicco.
<http://www.provincia.bz.it/astat/de/statistisches-jahrbuch.asp>

4.1. Bevezető – történelmi előzmények

Tirol, az osztrák császárság történelmi régiója, amely az Alpok talán legcsodálatosabb hegyeinek ad otthont. Déli és északi része között húzódik a Brenner-hágó, ez az évezredek óta stratégiai fontosságú útvonal az Alpokon keresztül összeköti Észak- és Dél-Európát. 1919-ben a Saint-Germain-en-Laye-i békeszerződés a vesztes Ausztriától a háborúban győztes Olaszországnak ítélte oda a több mint 90%-ban németek által lakott Tirol déli részét. A XX. század húszas és harmincas éveiben, a Benito Mussolini vezette olasz kormányzat mostohán bánt Dél-Tirol német lakosságával, a nemzetépítés és nemzetrombolás széles eszköztárát vetette be annak érdekében, hogy olaszosítsa a területet: a személynevek kötelező olaszosítása, olasz nyelvű iskoláztatás és kötelező nyelvhasználat, olasz hivatalnokok tömeges alkalmazása, erőszakos

³⁴ Majtényi, 2003: 11-12.

³⁵ Kymlicka, 1995.

iparosítás, amelyet olasz munkások tömeges betelepítése követett stb.³⁶ Mussolini és Hitler 1939-ben gyakorlatilag megállapodott a dél-tiroli németek áttelepítéséről, de ennek teljes végrehajtását a háború megakadályozta. Ezek a nemzetromboló intézkedések ugyan jelentősen megváltoztatták a terület nemzeti összetételét (a lakosság közel egyharmada olasz lett), de a szívós és vallásos hegyi németek az állami intézkedések ellenére sem adták fel szülőföldjüket, önazonosságukat, szervezeten aktív és passzív ellenállást tanúsítottak. A II. világháború után a párizsi békeszerződés megerősítette Olaszország fennhatóságát, de ennek függelékévé vált az 1946-ban megkötött olasz-osztrák egyezmény (De Gasperi-Gruber-egyezmény), amely Ausztriának patrónusi-védhatalmi státust biztosított, és rendelkezett a területen élő német anyanyelvűek kollektív jogairól is.³⁷ Ez egyfajta megegyezési kényszert írt elő a terület jövőbeli státusa tekintetében. Olaszország 1948-as, máig érvényes alkotmánya értelmében Dél-Tirol és a vele határos, de olasz többségű Trentó együttesen alkotják az öt olasz autonóm régió egyikét, a tizenöt „közönséges” régió mellett. A Trentó-Dél-Tirol autonóm régió azonban olasz többségű körzetként nem biztosított autonómiát a helyi németeknek. ezért hosszú politikai harc kezdődött meg az autonómia érdekében. Egyrészt a szervezett helyi némettség harcolt békés és néha bizony erőszakos eszközökkel a kollektív jogok elismeréséért, másrészt Ausztria tartotta folyamatosan napirenden a rendezetlen státus kérdését az ENSZ-ben és más nemzetközi fórumokon. Negyed évszázad után, végül 1972-ben megszületett a második autonómia Statutum (alkotmánytörvény), amellyel Olaszország az autonóm régió hatásköreit nagyjából a két tartományra Trentóra és Dél-Tirolra ruházta. Ezzel ugyan megnyílt a hosszú távú politikai rendezés lehetősége, ám a tárgyalásos folyamat eredményeként az autonómia mai jogi-politikai kerete csak 1992-ben véglegesedett, amikor Ausztria és Olaszország értesítette az ENSZ-t, hogy a közöttük lévő vita rendeződött.³⁸

³⁶ Győri Szabó, 2006: 222.

³⁷ Peterlini, 1994: 9-10.

³⁸ Rautz, 2014: 63.

4.2. Dél-Tirol hatáskörei és hatalmi szervezete és pénzelése

Az Statútum értelmében a Trentó-Dél-Tirol Autonóm Régió hatásköreinek a nagy részét a két tartomány, Dél-Tirol és Trentó önállóan gyakorolja, saját demokratikusan megválasztott szervein keresztül. Ennek következtében az autonóm régió szervei a tartományok delegációból állnak és csupán kevés valós jogkört gyakorolnak.

Dél-Tirol legmagasabb képviselési szerve, a 35 tagú Tanács (Landtag), amelyet többpárti szabad választásokon választanak meg öt évenként a tartomány választójoggal rendelkező lakói.³⁹ A választójog alapja a legalább négy éves állandó lakóhely Dél-Tirol területén.⁴⁰ A Tanács, amelyben a helyi Dél-tiroli Néppárt folyamatosan megszerzi a mandátumok többségét, törvényeket alkot a Statútummal meghatározott 29 önálló és 7 részleges törvényhozási területen, egyebek mellett ezek közé tartoznak: a közgyűjtemények, a műemlékvédelem, a helységnevek, a közmunka, a turizmus, a vásárok, az erdőgazdaság, a népjóléti ügyek, a közmunkák, az urbanisztikai tervezés, a természetvédelmi területek, a halászat, a vadászat, az oktatás, a felnőttképzés stb. A tartományi törvények nem lehetnek ellentétesek az olasz jogrend alapjaival, a nemzeti érdekekkel és az Alkotmánnyal. A tartományi törvényeket a központi kormányzat nem érvénytelenítheti és alkotmányosságukról kizárólag az olasz alkotmánybíróság dönthet. A helyi olasz kisebbség védelmét garantálják azok a törvényi rendelkezések is, amelyek bizonyos tisztségek betöltését garantálják az olasz nyelvi közösség képviselői számára, így a helyi kormánynak mindig van olasz elnökhelyettese. Ugyancsak fontos szabály, hogy a nyelvi kisebbség képviselői sajátos korlátozott vétőjoggal élhetnek a törvények és a költségvetés elfogadásakor.⁴¹

A törvények végrehajtásában fontos szerepe van a tartományi kormánynak, amelynek elnökét, alelnökeit és tagjait a saját sorából választja

³⁹ Gál, 1999: 14.

⁴⁰ Reiner, 2002: 98.

⁴¹ Uo. 99.

meg a Tanács. A tartományi kormányt feladatainak ellátásában a tartományi közigazgatás segíti.

A tartományi hatásköröket saját költségvetési forrásból finanszírozzák. A tartományban megvalósított adók és illetékek kb. 70-90%-ban helyben kerülnek felhasználásra, kisebb része a régió költségeit fedezi és csupán 10%-a kerül Olaszország központi költségvetésébe.⁴²

A dél-tiroli autonómia három féle jog biztosításán keresztül szavatolja a német és olasz (részben a ladin) közösség egyenrangúságát, ezek: a német és olasz nyelv (helyenként a ladin) egyenrangú hivatalos használata, a közszférában megvalósuló részarányos foglalkoztatás és az anyanyelvű oktatáshoz való jog.

4.3. Nyelvi egyenrangúság, részarányos foglalkoztatás, anyanyelvű oktatás

Dél-Tirol autonómiájának talán legfontosabb alapját a két nagy nyelvi csoport, a német és az olasz nyelv egyenrangúsága képezi. A Statútum értelmében Dél-Tirol területén két egyenrangú hivatalos nyelv van, az olasz és a német, míg a ladin nyelv hivatalos használata a ladinok által többségében lakott településeken biztosított. A német és az olasz egyenrangú hivatalos nyelvek és ez az egyenrangúság megjelenik: a tartomány területén működő összes közigazgatási szervben, a közszolgálatok munkája során, a bíróságok és rendvédelmi szervek munkájában, a tartomány területén állomásozó olasz katonai alakulatok kommunikációjában (a parancsnoklás nyelve azonban olasz), a feliratok, cégtáblák, okiratok, igazolványok, biztosítási kötvények kiállítása során, a volt állami közművállalatok tevékenysége alkalmával stb.⁴³ A tartományi hivatalos közlönyt olaszul és németül publikálják. A következőket hivatalos kétnyelvűségről minden Dél-Tirolba látogató külföldi is

⁴² Peterlini, 1994: 28.

⁴³ Gál, 1999: 15.

könnyen meggyőződhet, de az is, aki ellátogat a tartományi hatóságok bármelyik hivatalos honlapjára. Német következetességgel érvényesítik a két nyelv egyenrangú működését. A sikeres és példaértékű rendszer alapját a megfelelő és részletes jogi szabályozáson túl a hatóságokban dolgozók nyelvismeretének ellenőrzése biztosítja. Minden hivatalnok és tisztségviselő számára kötelező a német és olasz nyelv ismerete, ezt a kötelező nyelvvizsgák rendszere szavatolja.⁴⁴ Az anyanyelvtől függően – amit kötelezően nyilvántartanak minden közszférában foglalkoztatott esetében – a dolgozók kötelezően nyelvvizsgát tesznek a másik hivatalos nyelvből, ami a foglalkoztatás feltétele. A nyelvvizsgák szintje eltér attól függően, hogy a munkahelyi szabályzat melyik munkahely esetén milyen szintű nyelvtudást követel meg.⁴⁵ Az így felépített rendszernek köszönhetően fokozatosan megvalósult az a más többnyelvű közegekben elképzelhetetlen állapot, amely minden németnek és minden olasznak lehetővé teszi, hogy a hatóságoknál ügyeiket következetesen anyanyelvükön intézhessék, szóban és írásban egyaránt. Sőt, mi több a ladinok hivatalos nyelvhasználata is biztosított az általuk nagyobb számban lakott településeken.

A dél-tiroli autonómia működésének második, az elsővel sokban összefüggő pillérét a részarányos foglalkoztatás képezi. A Statútum rendelkezéseink értelmében a közszférában foglalkoztatottak esetében biztosítani kell a két (illetve három) nyelvi csoport lakosságarányos foglalkoztatását. Ennek alapját az képezi, hogy a foglalkoztatottak anyanyelvi hovatartozásáról pontos hatósági nyilvántartást vezetnek, amelyet a népszámláláskor frissítenek. Ez teszi lehetővé, hogy az új foglalkoztatás esetében ügyeljenek a megfelelő nemzetiségi arányok folyamatos biztosítására.⁴⁶ A részarányos foglalkoztatás rendszere sokban hozzájárul a politikai stabilitáshoz és a nyelvi csoportok közötti türelemhez, hiszen az erőszakos olaszosítás idején a közszférából úgyszólván száműzték a többségi német ajkú polgárokat. Az 1972-es rendezéskor a

44 Győri Szabó, 2006: 231.

45 Reiner, 2002: 95.

46 Peterlini, 1994: 23-24.

közigazgatásban foglalkoztatottak között a német anyanyelvűek aránya nem érte el a 10%-ot.⁴⁷ Mára gyakorlatilag minden hatóság esetében megvalósult a részarányos foglalkoztatás, az ezredforduló után ezt sikerült elérni még a csendőrség alakulatainál is.⁴⁸

Az autonómia harmadik pillére az anyanyelvű oktatás. Ennek lényege, hogy a tartomány intézményeiben a németek és olaszok is saját anyanyelvükön tanulnak az óvodától az érettségiig. Ugyanakkor a német nyelvű iskolákban az olaszt, az olasz nyelvűekben a németet tanulják a tanulók, heti néhány óra keretében. A német-olasz vegyes házasságban, vagy a kétnyelvű családokban született gyermekek szülei maguk döntenek el, melyik iskolába járatták a gyermeküket. A ladin nyelvi csoporthoz tartozók németül és olaszul tanulnak, de saját anyanyelvűket is tanulják az iskolákban. Egyetemi képzés nem folyik Dél-Tirolban. Ennek gyakorlati okai vannak. Az olasz anyanyelvűek szabályszerűen a közeli olasz egyetemeken, a német ajkúak az ausztriai Tirolban levő innsbrucki egyetemen tanulnak tovább.

4.4. Összefoglaló – tanulságok

A szakirodalom méltán emlegeti sikertörténetként a dél-tiroli autonómiát. Az autonómia megteremtését követően stabilizálódtak Olaszország és Ausztria kapcsolatai, javultak a helyi politikai és a nemzetek közötti viszonyok, továbbá a gazdaság és az életszínvonal is jelentősen emelkedett. Az autonómiát fényezi az az adat is, hogy bevezetése óta gyakorlatilag nincs asszimiláció, a népszaporulat pozitív és az olaszországi németek összlétszáma és aránya is lassú növekedést mutat. Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia területén, Közép-Európában talán nincs még egy olyan többnemzetiségű térség, ahol a nemzetiségi viszonyokat ilyen példásan sikerült volna rendezni. Mindazonáltal a

47 Reiner, 2002: 96.

48 Rautz, 2014: 64.

dél-tiroli megoldások és tapasztalatok mechanikus alkalmazása más térségekben inkább önámítás és délibáb, mintsem reális alternatíva. Számos nemzetközi-jogi tényező, a specifikus helyi viszonyok és adottságok teszik megismételhetetlenné a dél-tiroli autonómiát. Néhány fontos tapasztalat és tanulság feljegyzése azonban fontos lehet más térségek nemzetiségi vitáinak megoldása érdekében is. Ezek közül talán a legfontosabb az, hogy a területi elvű autonómai fenntarthatóságát jelentősen növeli, ha a helyi többség és a helyi kisebbség (az országos többség) viszonyát a teljes egyenragúság mércéje alapján rendezik (két-nyelvűség, részarányos foglalkoztatottság) valamint, ha a helyben hagyott források segítségével gazdasági eredményekkel is jár az autonómia biztosítása. Mindehhez pedig elengedhetetlen a megegyezés résztvevőinek őszinte szándéka, kölcsönös bizalma, a kölcsönös engedmények rendszere, hogy az államhatárok újrarajzolása nélkül keressenek megoldást a múlt rossz döntéseinek a gyógyításához.⁴⁹

5. Finnország – az Åland szigetek autonómiája

Az Åland szigetek lakossága mintegy 28.502 fő (2014), a szigetek összterülete 1552 km², nyelvi etnikai összetétel: 90% svéd, munkanélküliség: 3.5%, a születések száma meghaladja az elhalászások számát, főváros: Mariehamn (11.346).

<http://www.aland.ax/en/> és www.asub.ex

A dél-tiroli területi autonómia mellett a szakirodalom a legtöbbet, talán éppen a finnországi, svédek lakta Åland szigetek autonómiájával foglalkozik, amely a legrégebbi, jelenleg is meglévő nemzetiségi területi autonómia Európában. Tekintettel arra, hogy a finnországi svéd kisebbség mindössze tíz százaléka él az Åland szigetekeken, és élvezzi az autonómia

⁴⁹ Alber – Zwilling, 2014: 57.

biztosította védelmet, megkerülhetetlennek tartjuk azt, hogy az autonómia ismertetésén túl, röviden szóljunk Finnország kisebbségpolitikájáról is.

5.1. Bevezető – Finnország kisebbségpolitikája

Az alig több mint ötmillió lakosú Finnország csak 1918 óta független állam, a XXXIII.századtól 1809-ig a Svéd Királyság, 1809-től a függetlenségig nagyhercegségként Oroszország része. Finnországot a magyarokkal nyelvrokon finneken kívül, évszázadok óta lakják a svédek, akik a társadalom vezető rétegét képezték egészen a XX. századig, ám társadalmi-gazdasági státusuk a XXI. század elején sem marad el a többségi finnekétől. Finnország őslakói a lappok (számik) is, akik hagyományos életformában élnek Finnország északi, ritkán lakott területein. Amíg az őslakos lappoknak a finn törvények a személyi elvű autonómia egy formáját biztosítják, addig a közel háromszázezres svéd ajkú közösségnek az alkotmány és törvények széles körű nyelvi jogokat és egyenrangúságot szavatolnak. Finnország már az első, 1922-es alkotmánya értelmében is kétnyelvű ország, a finn és a svéd egyenrangú hivatalos nyelvek. A központi kormányzat mindkét nyelven működik, a helyi hatóságok esetében pedig a helyi lakosság összetétele a döntő, vannak egynyelvű finn, egynyelvű svéd és kétnyelvű helyi körzetek. Az önkormányzat területe kétnyelvű, ha a helyi kisebbség aránya, amely lehet finn és svéd egyaránt eléri a 8%-ot vagy meghaladja a 3000 főt.⁵⁰ A svéd ajkúaknak az állam biztosítja a teljes anyanyelvű oktatást az óvodától az egyetemig. Minőségi oktatása miatt sok finn is a svéd tannyelvű állami egyetemen tanul tovább (Turku). Ugyancsak kiterjedt a svéd nyelvű médiahálózat és a kulturális intézmények hálózata. A finn politikai élet hagyományos szereplője a XX. század legelején megalakult Svéd Néppárt, amely hagyományosan 10-15 képviselői helyet szerez a 199

⁵⁰ Krivokapić, 2004: 149.

tagú finn parlamentben, és íratlan alkotmányos szabályként mindig részese a kormányalakító többségnek.⁵¹ A finn állam nagyvonalúsága alapvetően két dologra vezethető vissza, egyrészt a skandináv politikai kultúrára, másrészt arra a történelmi tényre, hogy a svéd ajkúak évszázadokon keresztül lakták a finn állam területét úgy, hogy a nyelvük a közéletben, a kultúrában és az oktatásban hosszú századokon át domináns helyzetben volt, akkor is, amikor megalakult a független finn állam.⁵² A kiterjedt svéd intézményhálózatnak és a nyelvi egyenrangúságnak köszönhetően a svédek asszimilációjáról nem beszélhetünk, noha a svédek fele olyan településen él, ahol helyileg is kisebbséget alkot. A XX. század közepe óta tapasztalható csökkenő népességszámnak az oka részben az alacsony népszaporulatban, részben az aránylag jelentős kivándorlásban keresendő, ez utóbbi egyik fő célpontja éppen a szomszédos Svédország.

5.2. Az Åland-szigetek autonómiája – történelmi áttekintés

Amikor Finnország 1918-ban kivált Oroszországból, a teljesen svédek lakta Åland szigetcsoport is Finnország része lett. Svédország azonban területi követeléssel állt elő és indítványozta, hogy a sziget lakossága maga dönthesse a terület hovatartozásáról. A háborús veszéllyel fenyegető konfliktus a Népszövetség elé került, amely végül, a sziget lakosságának akarata ellenére a szigeteket Finnországnak ítélte. A Népszövetség keretében megszületett rendezésnek fontos elemét képezte a Finnország és Svédország közötti megállapodás.⁵³ A megállapodás értelmében a szigetek demilitarizált övezetet képeznek, önkormányzattal rendelkeznek, a svéd nyelv a hivatalos nyelv és korlátozzák a szigeten való letelepedést és ingatlanszerzést. Finnország meghozta az első autonómiatörvényt és elismerte, hogy az autonómia fenntartása

⁵¹ Győri Szabó, 2006: 141.

⁵² Krivokapić, 2004: 141, 178-179.

⁵³ Suksi, 2014: 39.

nemzetközi jogi kötelezettsége is egyúttal. A Népszövetség, amely garantálta a szigetek autonómiáját a második világháború után jogutód nélkül megszűnt, de Finnország továbbra is vállalta a finn-svéd megállapodásból eredő nemzetközi kötelezettségeit. Ma a megállapodás a nemzetközi szokásjog része. Az autonómatörvényt többször módosították, a szigetek önállósága pedig a második világháború után egyre nagyobb fokú lett. A hatályos, 1999-ben elfogadott finn alkotmány közvetlenül nem szabályozza az ålandi atutonómiát, de a 120. cikk kimondja, hogy az Åland-szigetek önkormányzattal rendelkeznek az autonómatörvénnyel összhangban, amelyet az alkotmánymódosítási eljárás szerint hoz meg a finn törvényhozás és a szigetek törvényhozása minősített többségi szavazással. A jelenleg hatályos autonómatörvényt 1991-ben fogadta el a finn és az ålandi törvényhozás (1144-es törvény 1991-ből), amely azóta többször lett módosítva. Ez az alkotmánytörvény jellegű jogszabály tételesen felsorolja azokat a területeket, amelyeken az Åland-szigetek parlamentje önállóan törvényeket alkot és 69. cikke értelmében nem lehet módosítani az ålandi törvényhozás egyetértése nélkül.⁵⁴ A szigetek az egyetlen hivatalos nyelv a svéd, de az oktatás nyelve is kizárólagosan a svéd, a finn tanulása nem kötelező az iskolákban. Az autonóm hatóságok kizárólag svédül kommunikálnak a finn hatóságokkal, és úgyszólván az élet minden területén kizárólag a svéd a média, a kultúra a kommunikáció egyetlen nyelve.⁵⁵

5.3. Az Åland-szigetek hatalmi szervezete és hatáskörei

Mint már említettük Finnországban két törvényhozó hatóság létezik, a finn parlament és az Åland-szigetek parlamentje (Lagtinget), amely a finnel egyenrangú törvényeket hoz azokon a területeken, amelyeket az autonómatörvény tételesen felsorol. A Landsting 30 képviselőjét

⁵⁴ Krivokapić, 2004: 168.

⁵⁵ Győri Szabó, 2006: 147-148.

négyévenként, közvetlen választással, részarányos választási rendszerben választják meg Åland választójoggal rendelkező lakói.⁵⁶ A Lagtinget önállóan alkot törvényeket a közbiztonság, a közigazgatás, a közigazgatási bírászkodás, az egészségügy, szociális védelem, oktatás, kultúra, a településrendezés, a környezetvédelem, az ipar, a mezőgazdaság, a távközlés a kereskedelem és több más területen. Választójoggal csakis azok a nagykorú szigetlakók rendelkeznek, akik a finn mellett ålandi állampolgársággal is bírnak. A helyi állampolgárság megszerzése szigorú feltételekhez kötött, de nélküle nem lehet ingatlant vásárolni és a közalkalmazotti és tisztviselői munkahelyek betöltése sem lehetséges. Az ålandi állampolgársághoz legalább ötéves jogszerű tartózkodás és munkavállalás szükséges.

A Lagtinget választja meg az autonóm terület héttagú kormányát (landskapsregeringen). A kormányfőt ugyan a választásokon győztes párt jelöli, de a kormányban részt vesz minden parlamenti párt. A kormány irányítja a mintegy száz fős tartományi közigazgatást. Az autonóm hatásköröket a szigeten befolyó adóbevételekből fedezi, de ezeket a finn költségvetés kiegészíti a mindenkori országos költségvetés 0.45%-ával (lakosságarányosan).⁵⁷

A finn hatóságok jelenléte a köztársasági elnököt képviselő tartományi elöljáró jelenlétében és a finn bíróságok működésén keresztül mutatkozik meg. Az elsőt az államfő nevezi ki a tartományi parlament elnökének javaslatára. A finn bíróságok ugyan a szigeteken svédül bíraskodnak, de az egységes igazságügyi rendszer részét képezik.

⁵⁶ Uo. 147.

⁵⁷ Györi Szabó, 2006: 147.

5.4. Összefoglaló – tanulságok

Az Åland-szigetek területi autonómiája közel egy évszázada bizonyítja, hogy az autonómia akár hosszú távon is lehet stabilizáló tényező, fenn tartható kompromisszum az elszakadási törekvések és az állam egységének megőrzése között. Ez a területi autonómia egy nemzetiségileg homogén, de alapvetően kevesebb, mint harmincezer lakosú kis sziget-csoport svéd anyanyelvű és identitású lakói számára azt biztosítja, hogy teljes egészében saját szabályaik szerint éljenek. A svéd nyelv kizárólagosságát elősegítő jogszabályok, valamint az ingatlanszerzést, munkavállalást és letelepedést korlátozó jogi garanciák együttesen teszik lehetővé, hogy Åland nyelvi, kulturálisan tartósan svéd legyen annak ellenére, hogy formálisan Finnország része. Az ålandi területi autonómia megoldásai és tapasztalatai nehezen hasznosíthatók Közép-Kelet Európa nemzetiségek lakta térségeiben, az azonban fontos és alkalmazható tanulságul szolgálhat, hogy az autonómia, tartós és fenntartható megoldás is lehet, főleg, ha az annak otthont adó állam őszintén és tartósan lemond az adott terület etnikai-kulturális és nyelvi integrációjáról és asszimilációjáról.

6. Belgium – a német nyelvi közösség autonómiája

A belgiumi német nyelvi közösség 9 településen élőket foglalja magában. Össznépesség: 76 ezer fő, összterület 854 km², székváros: Eupen, http://www.dg.be/desktopdefault.aspx/tabid-2788/5431_read-34851/

Az Európai Unió alapító tagországa Belgium nem véletlenül számít az Unió központjának, hiszen ez a terület hagyományosan a francia-német ütközőzónában, a két nagy, versengő ország érdekszférájának kereszteződésében terül el. Ugyanakkor Belgium abból a szempontból

is tanulmányozásra érdemes ország, hogy államszervezete és állambe-
rendezése páratlanul összetett és tagolt, fennmaradása és működése
elképzелhetetlen a konszocializmus sajátos belga modellje nélkül.
A vallási-ideológiai, a gazdasági-térsgéi és nyelvi-etnikai törésvona-
lak mentén kialakult érdekellentétek békés és hatékony kezelése olyan
államszervezet és politikai-jogi kultúra kiépítését tette szükségessé,
amely a külső szemlélő számára túlbonyolult, nehezen értelmezhető és
feleslegesnek tűnő lehet. Hosszú évtizedes alkotmányreformok követ-
kezményeként Belgium 1993-as alkotmányával az ország egy olyan szö-
vetségi állam lett, amelynek az államformája továbbra is monarchia, de
amely háromszorosan is szövetségi állam. Létezik, a központi állam, a
maga parlamentjével és kormányzatával, ugyanakkor létezik a három
gazdasági régió (Vallónia, Flandria és Brüsszel), a három nyelvi közös-
ség (francia, flamand és német), valamint a négy nyelvi körzet (francia,
flamand, német és a brüsszeli francia-flamand nyelvű).⁵⁸ Mindhárom
tagolódás területi alapon történik, de a hatáskörök vonatkozásában és
a képviselők terén átfedések tapasztalhatóak, ezért, ha hatalmi szervek-
ről beszélünk, akkor már nincs ilyen sok hatóság. A szövetségi szer-
veken kívül létezik a döntően franciák lakta Vallónia gazdasági körzet
parlamentje, amit Vallónia választópolgárai választanak meg. Ezek a
képviselők, kiegészülve a Brüsszel gazdasági régió francia anyanyelvű
képviselővel, alkotják a francia nyelvi közösség törvényhozását. Fland-
ria gazdasági régió és a Flamand nyelvi közösség parlamentje egy tes-
tület, amit Flandria választópolgárai választanak meg, de amikor a
nyelvi-kulturális kérdésekben törvénykezik, munkájában részt vesznek
a brüsszeli gazdasági régió parlamentjének flamand anyanyelvű kép-
viselői is. Ezen kívül működik még a német nyelvi közösség választott
parlamentje is és Brüsszel gazdasági régió parlamentje a saját közvetle-
nül megválasztott képviselőivel. Minden parlamentnek, saját kormánya
és közigazgatása van. Tanulmányunk számára külön jelentősége van a

58 Györi Szabó, 2006: 121.

német nyelvi közösség és a német nyelvi körzet helyzetének ismertetése, ezért az alábbiakban ennek ismertetésére hagyatkozunk.

6.1. A belgiumi németek történelme és az autonómia kialakulása

Belgium 1830-as megalakulásakor, az ország francia nyelvű Vallon részén éltek németek, számuk kb. 30 ezer főt tett ki. Mára ez a közösség nagyobbrészt asszimilálódott. Az első világháborút követően Belgium területe Németország kárára gyarapodott, az így szerzett német-lakta területen élnek az úgynevezett újbelga németek, akiknek a száma ma 60-70 ezer főt tesz. Az újbelga németek évtizedeken át az asszimilációs törekvések nyomása alatt éltek, de a XX. század derekán a nyelvi kérdés belgiumi felértékelődése során a németek az új rendezés igazi nyerte-seivé – haszonélvezőivé váltak. A nyelvi körzetek kialakítása során a kilenc német lakta önkormányzat önálló német nyelvű körzetté vált a vallon-francia és a flamand-holland mellett, amivel a német nyelv hivatalossá vált. A további alkotmányreformok eredményeképpen megteremtődtek a törvényes feltételek ahhoz, hogy a német nyelvű belgák megválasszák saját képviselő testületüket és a nyelvi közösségek hatáskörébe tartozó területeken önállóan törvénykezzenek, egyenrangúan úgy, ahogyan azt a flamand és francia nyelvi közösség teheti. Sőt, mi több, a belgiumi választási törvények lehetővé teszik, hogy a német nyelvi körzet lakói közvetlenül képviselőt választhatnak a Belgiumi Szenátusba.

6.2. A belgiumi német autonómia szervei és hatáskörei

A belgiumi német nyelvi közösségnek saját, 25 tagú választott képviselőháza van, amely törvényerejű dekrétumokat-rendeleteket alkot. Az ötévente sorra kerülő választásokon a kilenc önkormányzat területén lakóhellyel rendelkező polgárok szavazhatnak, amennyiben legalább

hat hónapja ott élnek. A belga alkotmány értelmében ez a kis parlament önállóan szabályozza a közoktatást, a kultúrát, a helyi médiát, az egészségügyet és számos szociális ellátást, a nyelvhasználatot stb. Ennek köszönhetően a helyi németiség németként élheti a mindennapjait, a közoktatás kilencven százalékban – néhány francia nyelvű tagozat kivételével – teljes egészében németül folyik, a helyi írott és elektronikus média német nyelven tájékoztat, a helyi hatóságokban a hivatali munka németül zajlik, német nyelvűek a közfeliratok, a közokiratokat német és francia nyelven állítják ki, a bírósági tárgyalások és a közigazgatási eljárások nyelve német, a polgárok hatósági ügyeiket németül intézik. A helyi parlamentben többnyire a Vallon politikai pártok helyi jelöltjei ülnek, de a helyi németeknek saját etnikai pártjuk is van (Partei der Deutschsprachigen Belgier), amely a helyi parlamenti választásokon rendszerint a szavazatok kb. egyötödét szerzi meg. A német nyelvi közösségnek saját, háromtagú kormánya is van, amelyet a helyi parlament választ és a közigazgatást is irányítja.

A sajátos belga föderalizmus azt is lehetővé teszi, hogy a belgiumi német hatóságoknak nemzetközi jogi szubjektivitása legyen, nemzetközi szerződéseket kössenek és nemzetközi kapcsolatokat építsenek, aminek eredményeképpen a német nyelvi közösség rendszeres külkapcsolatokat ápol a német, az osztrák és a luxemburgi kormánnyal, de egyes tartományokkal is. Összességében megállapítható, hogy a belga alkotmányreform mellékágaként, a flamand-vallon ellentét feloldásának közepette, egy olyan jogi-politikai keretet biztosított a belgiumi németek számára, amely lehetővé tette kultúrájuk, identitásuk megőrzését és egyenrangúságát a legmagasabb standardok szerint.

6.3. Összefoglaló – tanulságok

Miközben a Belgiumot alkotó két nagy nemzet, a flamand és a francia választ kerestek és keresnek a fenntartható államformára, menet közben példás módon szabályozták a kislétszámú, de őshonos német

nyelvi közösség jogait. Sportnyelven szólva, a belgiumi németek így jutottak tovább szerencsés vesztesként, azaz a történelmi vereségek után így lettek győztesek. Az autonómiának köszönhetően a kilenc, német többségi település német nyelven éli mindennapjait, saját választott képviselőiken keresztül szabályozza és irányítja oktatási és kulturális életét. Fontos tanulság, hogy nem kell egy közösségnek feltétlenül milliósnak lennie ahhoz, hogy területi autonómiát működtessen, hogy jogszabályokat alkosson és azokat végrehajtsa. Sőt, mi több az is bebizonyosodott Belgium példáján, hogy nem csupán a centralizált, egyszerű felépítésű államszervezet lehet működőképes, hiszen Belgium minden összetettsége ellenére sikeres és gazdag jogállam, sok-sok centralizált, homogenitásra törekvő kelet-európai állammal szemben.

7. Nagy Britannia – Skócia autonómiája

Skócia lakossága 5.3 millió (2011), területe 78772 km², hivatalos nyelvek: angol, gael, scots, lakosság nyelvismeret szerint: angol 94%, scots: 1.5 millió, gael: 59 ezer, főváros: Edinburgh legnagyobb város Glasgow, <http://www.scotlandscensus.gov.uk>

Skócia, Nagy-Britannia gazdag és hosszú államiságra visszatekintő területe, amelyet hagyományosan laknak az angolokkal nem rokon, eredetileg gael nyelvet beszélő skót nép tagjai. Skócia történelme a XIII. század óta a skót-angol viszályok és szövetségek váltakozó időszakain keresztül rajzolódik ki. Skócia államisága fokozatosan szűnt meg azzal, hogy a skót Stuart-dinasztia került az angol trónra. 1707-ben szerződéssel létrejött az unió Anglia és Skócia között, amivel a skót parlament is beszüntette a munkáját. Ugyanakkor Skócia oktatási rendszere és egyháza tekintetében (Skót Presbiteriánus – kálvinista, protestáns – Egyház) mindvégig autonóm maradt. A Brit Birodalom erősödése és fénykora folyamán a skótok integrációja és nyelvi asszimilációja magas

fokú volt, de a terület és lakóinak különállósága, sajátos identitása mindvégig létezett. A skótok különállósága abban is megnyilvánult, hogy a brit kormányzat Skóciát 1885-óta egy külön hivatalon keresztül irányította: „Skót Hivatal” vagy a „Skót Ügyek Minisztériuma”. Számos kérdésben a Skót Hivatal önállóan döntött (oktatás, egészségügy, mezőgazdaság, infrastruktúra, közbiztonság, lakásügyek) és a hivatal 1939-től Edinburghban székel. ⁵⁹ A skót nacionalizmus a XX. század elején erősödött meg, nemzeti pártjuk 1934-ben jött létre, de a skót törvényhozás újraválasztása csak a XX. század második felében vált aktuálissá. Ennek a folyamatnak nem is a skót nacionalisták, hanem az országos Munkáspárt volt a fő mozgatója. Egy, az alacsony részvétel miatt sikertelen 1979-es népszavazás után 1997-ben a skótok nagy többséggel döntöttek az autonómia szükségességéről, aminek következtében 1998 novemberében megszületett az a brit törvény, amely visszállította az skót törvényhozást és Skócia autonómiáját. ⁶⁰

7.1. Skócia autonómiája: hatalmi szervek, hatáskörök, pénzelés

A skót autonómia legfelsőbb hatalmi szerve az egykamarás törvényhozás, amelyet 129 parlamenti képviselő alkot. A képviselőket kombinált választási rendszerben választják meg négyéves megbizatással, a Skóciában lakóhellyel rendelkező választópolgárok. 73 képviselőt egyéni választókerületben választanak meg, egykörös választási rendszerben, 56-ot pedig pártlistákról (nyolc választási körzetben, 7-7 képviselőt). ⁶¹ Ez utóbbinak kompenzációs jellege van, azaz az egyéni választókerületekben alulmaradt pártok leginkább a listás választáson keresztül szereznek mandátumokat. A Holyrood, ahogyan a Skót Parlamentet, népszerűen nevezik, törvényeket alkothat mindazokon a területeken, amelyek nem tartoznak a Westminster, azaz a brit parlament

⁵⁹ The Scottish Parliament- Past and Present, 2013: 16.

⁶⁰ Győri Szabó, 2006: 156.

⁶¹ How the Scottish Parliament works, 2014: 6.

kizárólagos hatáskörébe (külkapcsolatok, honvédelem, társadalombiztosítás, bevándorlás, monetáris politika stb.). A skót törvényeket a brit uralkodó, a királynő hirdeti ki, miután letelik az a négyhetes időszak, amelyben felvethető annak a kérdése, hogy a törvények esetleg túlléptek a Skóciára átruházott hatáskörökön. A Skót Parlament nemcsak törvényeket alkot, de megválasztja a képviselők sorából az Első Minisztert, azaz a skót kormány elnökét. Az Első Miniszter, a skót parlament jóváhagyásával kinevezi a minisztereket és az államtitkárokat. A skót kormány határozza meg a kormánypolitikát az átruházott területeken és irányítja Skócia közigazgatását.

Az első skóciai választásokat 1999-ben tartották meg, és több választási ciklusban az országos Munkáspárt skóciai tagozatának jelöltjei kapták a legtöbb szavazatot, de az utóbbi két választáson már a függetlenségpárti Skót Nemzeti Párt nyerte meg a választásokat.⁶² Ennek eredményeképpen 2014 szeptemberében, a brit kormánnyal egyeztetve népszavazást tartottak Skócia függetlenségéről. A skótok többsége az Egyesült Királyságban maradás mellett voksolt. Mindazonáltal Skócia státusa újra politikai kérdéssé válhat azután, hogy 2016. június 23-én a britek többsége az Európai Unióból való kiválásról döntött (úgy, hogy Skóciában a többség az Unióban való maradásra szavazott). Mint már említettük, a törvényhozási hatáskörök átruházásáról (devolúcióról) szóló brit törvény nem nevesíti azokat a területeket, amelyeken Skócia önállóan hozhat törvényeket, hanem csupán azokat, amelyek a brit törvényhozás kizárólagos hatáskörébe tartoznak. A többi terület mindegyikén törvényeket alkothat a Skót Parlament, amivel gyakorlatilag, az adott társadalmi területen a brit törvények alkalmazása megszűnik, a brit törvényhozás esetleges új törvényei Skóciában már nem lesznek alkalmazva. Figyelembe véve a valamikor Skót Ügyek Minisztériumának hatásköreit, amelyek a devolúcióval skót hatáskörbe kerültek, valamint a Skót Parlament eddigi 17 éves törvényhozási gyakorlatát, elmondható, hogy Skócia alapvetően a következő területeken rendel-

62 Election Analyses, 2016: Table 1.

kezik önállósággal: mezőgazdaság, polgári- és büntetőjog, oktatás, környezetvédelem, egészségügy, lakásügyek, helyi önkormányzatok, város-tervezés, közbiztonság és tűzoltóság, szociális védelem, sport és kultúra, fuvarozás.⁶³ 2013-ban a skót parlament meghozta a 200-ik törvényét.⁶⁴

Ami Skócia autonómiájának a finanszírozását illeti, az alapvetően a brit költségvetésből átutalt támogatáson alapul. 1999-től Skócia rendelkezett azzal az évi 15 milliárd fonttal, amivel a Skót ügyek Minisztériuma rendelkezett a devolúciós törvény elfogadása előtt⁶⁵. Ezen kívül, a Skót Parlamentnek joga van, a skót gazdaságpolitikával összhangban 3%-al megemelni, vagy csökkenteni a személyi jövedelemadó mértékét. A megemelt adóból származó eszközökkel Skócia önállóan rendelkezik. A brit parlament 2012-es skót törvénye értelmében tovább bővül Skócia önállósága, de ezek a rendelkezések csak 2016 től alkalmazandók.

7.2. Összefoglaló – tanulságok

Skócia területi autonómiája, annak 18 éves működése nehezen értelmezhető a sajátos angol politikai és jogrendszer megfelelő ismerete nélkül. Az Egyesült Királyságban, amely alkotmány nélkül is a modern alkotmányosság bölcsőjének számít, az írott törvények mellett fontos szerepe van az alkotmányos szokásjognak. A skót autonómia alapja egy „közönséges” törvény, amelyet 1998-ban fogadott el a brit parlament. Formális jogi értelemben ezt a törvényt a parlament bármikor visszavonhatja, illetve új törvényekkel magához ragadhatja az 1998-ban átruházott hatásköröket. Ez mégsem így van, mert a szokásjog értelmében Skócia jogosítványait nem lehet visszavonni Skócia beleegyezése nélkül, így szól az a politikai megállapodás, amelynek alkotmányerőt tanúsítanak. Az Egyesült Királyságban ezeket a szabályokat senki sem

⁶³ How the Scottish Parliament works, 2014: 3.

⁶⁴ The Scottish Parliament – Past and Present, 2013: 24.

⁶⁵ Győri Szabó, 2006: 160.

rúghatja fel, főleg nem egyoldalúan. A brit specifikumok mellett is megállapíthatjuk, hogy az autonómia kialakításában és működésében fontos szerep jutott a hosszas politikai egyeztetéseknek és a népszavazásoknak. Ma még nehezen lehetne megválaszolni azt a kérdést, hogy a skótok tartósan döntöttek-e 2014-ben az autonómia mellett és az önállósulás ellen, az bizonyosra tehető, hogy a brit államberendezkedés, noha erősen hagyományközpontú, kellően demokratikus és elasztikus is ahhoz, hogy demokratikus keretek között keresse a választ az etnikai, gazdasági, nyelvi és kulturális sokszínűség adta kihívásokra.

8. Szerbia – a Magyar Nemzeti Tanács, a vajdasági magyarok személyi elvű autonómiája

A Szerbiában élő magyarok száma: 253 ezer, A Magyar Nemzeti Tanács: első megválasztása 2002, a legutóbbi választások: 2014 október 26., a megválasztott tagok száma: 35, Elnökök: 2002-2010 Józsa László, 2010-2014- Dr.Korhecz Tamás, 2014- Mgr.Hajnal Jenő. Székhely: Szabadka, Ago Mamuzić utca 11.

https://hu.wikipedia.org/wiki/Magyar_Nemzeti_Tan%C3%A1cs_%28Vajdas%C3%A1g%29

A bevezető részben már szóltunk róla, hogy a nemzetiségi autonómia-követelések, a volt keleti blokk többnemzetiségű országaiban rendszerint az etnikai többség teljes elutasítására találtak. Néhány kivételre azonban a volt szocialista országokban is rátalálunk, de ezekben az esetekben is a személyi elvű autonómiák törvényesítése a jellemző. A területi autonómia-követelések Moldávián és részint Ukrajnán kívül mindenhol merev elutasításban részesültek. A kifejezetten többnemzetiségű délszláv állam, leghosszabb ideig „Jugoszláviának” nevezték, kevesebb mint 87 évig létezett (1919-től 2006-ig). Az ország fennmaradása – amelynek területe, államformája és államberendezése is sokszor

változott a XX. század során – leginkább a nemzeti kérdés megoldásának a túsza volt. A többnyire sikertelen próbálkozások után a közös állam 2006-ban végleg a történelemlétkönyvek oldalaira került. Montenegró békés önállósulása után Szerbia közel kilencven esztendő követően, akarata ellenére újból független nemzetállam lett. A nemzetiségi kérdés azonban Szerbiát az önállósulás után is kíséri és kísérti, hiszen a Szerb Köztársaság, még Koszovó⁶⁶ nélkül is többnemzetiségű ország, amelyben a lakosság 15%-a valamely nemzeti kisebbséghez tartozik. Az utolsó, 2011-es népszámlálás adatai szerint az ország legnépesebb nemzeti kisebbsége a magyar, 253 ezer fővel, őket követik a románok (147 ezer), a bosnyákok (145 ezer) az albánok (61 ezer), a horvátok (57 ezer), a szlovákok (52 ezer), a montenegróiak (38 ezer) és a vlachok (35 ezer).⁶⁷ A magyarok 99%-a a Vajdaság területén él, őshonos nemzetiiséggként, 2/3-uk egy tömbben, a Bácskában, közel Magyarország határához. A trianoni békediktátummal kisebbségi sorba került magyarok önszerveződése és autonómiakövetelései már az impériumváltástól nyomon követhetőek, de hivatalosan és részletes politikai dokumentumok formájában az autonómia-követelések a XX. század utolsó éveinek elején kerülnek nyilvánosságra. A területi és személyi elvű magyar autonómia-elképzelések változatos formáit fogadták el a vajdasági magyar politikai szervezetek, de a területi autonómia-követeléseket a jugoszláv és szerbiai politikai élet szereplői tartósan elutasítják. A háborúzó és nemzetközileg elszigetelt milosevicsi rendszer bukását követően (2000. október 5.), az új hatalom nyitottnak mutatkozott a személyi elvű autonómia egy korlátozott formájának a törvényesítésére. Az akkor, az országot irányító hatalmi többség részesévé váló Vajdasági Magyar Szövetség, szakértőin keresztül áttörést ért el az autonómia-elképzelések törvényesítésében. 2002-ben, az új jugoszláv kisebbségvédelmi tör-

66 Szerbia alkotmánya értelmében Koszovó és Metóhia Szerbia autonóm tartománya, de Vajdaság Autonóm Tartománytól eltérően az alkotmány értelmében ideiglenesen nemzetközi igazgatás alatt van és jövődő státusát alkotmánytörvény fogja szabályozni. Ezzel szemben az ENSZ tagállamainak többsége elismerte Koszovót, mint független államot.

67 Korhecz, 2015-2: 69.

vény 19. szakasza elismerte a nemzeti kisebbségek kollektív jogát arra, hogy a nemzeti tanácsaikon keresztül önkormányozzonak az oktatás, a kultúra, a tömegtájékoztatás és a hivatalos nyelvhasználat területén.⁶⁸ A magyarok és több más kisebbség már 2002 végén, 2003 elején, választók útján közvetetten megválasztja a nemzeti tanácsokat.⁶⁹ A nemzeti tanácsokon keresztül megvalósuló önkormányzás joga 2006-ban bekerül az új szerb alkotmányba, de a részletes törvényes szabályozásra 2009-ig kellett még várni, amikor a Szerbiai Népképviselőház, minősített többséggel meghozta a Nemzeti Tanácsokról szóló törvényt⁷⁰. Ennek köszönhetően 2010 júniusában lehetővé vált a Magyar Nemzeti Tanács közvetlen választásokon történő megválasztása, de demokratikus választásokon még 18 nemzeti kisebbség választott nemzeti tanácsost magának. Ezzel gyakorlatilag felállt az a közjogilag szabályozott rendszer, amelyben a nemzeti tanácsok ma is működnek Szerbiában. Noha mindez egy eredeti magyar politikai elképzelés törvényesítése, a vajdasági magyarok korántsem lehetnek maradéktalanul elégedettek a jelenlegi állapotokkal, hiszen a kollektív jogok érvényesítése folyamatos ellenállásba ütközik 2010 óta, sőt a szerbiai alkotmánybíróság egy politikai színezetű döntésében jelentősen megcsönkította a nemzeti tanácsok hatásköreit.⁷¹

8.1. A Magyar Nemzeti Tanács megválasztása, szervei, hatáskörei és pénzelése

A Magyar Nemzeti Tanács (a továbbiakban MNT) 35 tagját, négyévenként azok a magyar nemzetiségű szerbiai állampolgárok választhatják meg, akik előzőleg feliratkoztak a magyar nemzeti kisebbség külön választói névjegyzékére. A névjegyzék egységes, állandó nyilvántartás,

68 Korhec, 2009: 67-68.

69 Beretka, 2014: 263.

70 Korhec, 2015-2: 71.

71 Korhec, 2014: 3, 30.

amelynek vezetése a kisebbségi kérdésekkel megbízott szerbiai minisztérium feladata. A névjegyzékre történő feliratkozást, vagy az onnan történő törlést személyesen kérheti a lakóhelye szerinti helyi önkormányzat hivatalában minden magát magyarnak valló szavazópolgár.⁷² A törvény értelmében a külön választói névjegyzék frissítése közigazgatási feladat, hivatalból történik (az elhunytak törlése, lakóhelyváltozás stb.). A felnőtt magyar népesség megközelítőleg 2/3-a élt a feliratkozás lehetőségével, aminek köszönhetően a 2010-es választásokkor 138 ezer, 2014-ben 136 ezer választó szerepelt a külön névjegyzéken. A választási részvétel 2010-ben 55%, 2014 alig 40%-os volt. A választások listás, részarányos rendszerben bonyolódnak, választási küszöb nincs, a választások megszervezésével a Köztársasági Választási Bizottság van megbízva. 2002-es megalakulása óta, minden nemzeti tanácsi választást a VMSZ által támogatott listák nyertek. Legutóbb, 2014-ben a VMSZ által indított Magyar Összefogás lista 31 mandátumot szerzett, míg a VMDK 2, a Magyar Liga és a Másként Magyarságunkért lista 1-1 mandátumot.⁷³ Az MNT gyűlésének van elnöke, végrehajtó bizottsága, hivatala és szakági bizottságai, amelyek előkészítik és végrehajtják az MNT döntéseit.

Az MNT hatásköreinek nagy része konzultatív jellegű, azaz véleményét, álláspontját kötelezően kikéri az a hatóság, amely a magyar kultúra, oktatás, nyelvhasználat és média területén határozatokat és döntéseket hoz. A véleménynyilvánításon túl, az MNT-nek bizonyos esetekben vannak javaslattevési és önálló döntéshozói jogosítványai is. Így az MNT egyes iskolák esetében kizárólagos javaslattevői joggal rendelkezik az igazgatási szervek tagjainak a kinevezésekor, vagy maga határozza meg a települések hivatalos magyar elnevezését. Ennél is jelentősebb az MNT-nek az a joga, hogy a négy területen intézményeket alapítson, sőt átvegyen közintézményeket az addigi állami fenntartóktól.⁷⁴ Az MNT 2016-ban közel húsz magyar középiskola, könyvtár,

⁷² Beretka, 2014: 265.

⁷³ <http://www.mnt.org.rs/rolunk/tanacs> (utolsó elérés: 2016. október 20.)

⁷⁴ Beretka, 2014: 267.

színház, médiaház, könyvkiadó, múzeum és kulturális intézet alapítója illetve társalapítója. A törvény értelmében az MNT pénzelésében kötelezően részt vesz a szerbiai állam, Vajdaság Autonóm Tartomány és a jelentős számban magyarok lakta helyi önkormányzatok. Ezekből a forrásokból az MNT működésére évente megközelítőleg nyolcvan millió dinár, azaz közel 600.000 euró jut.⁷⁵ Ebben az összegben nincsenek benne azok a költségvetési támogatások, amelyeket az MNT által társalapított oktatási, tájékoztatási és kulturális intézmények, amelyek működésére az állam az említett összeg sokszorosát fordítja⁷⁶ Az MNT költségvetésének nagyobb részét 2011 óta magyarországi támogatások teszik ki, amelyekkel a Magyar Kormány az MNT identitásmegőrző stratégiai programjait támogatja.⁷⁷

8.2. Összefoglaló – tanulságok

Az MNT, a személyi elvű autonómia építésén keresztül, a kárpát-medencei magyarság tekintetében úttörő tevékenységet folytat. A lassan másfél évtizedes tapasztalatok birtokában fontos tanulságok fogalmazhatók meg. Egyrészt vitathatatlan, hogy az autonómiának ezzel a formájával erősödött a vajdasági magyarok érdekérvényesítési képessége, jogvédelme és saját identitásmegőrző intézményrendszere, sőt a közösségi célokra fordítható különböző pénzügyi támogatások nagysága és koncentrációja is növekedett. Demokratikusan legitimált, reprezentatív csúcshintézménye lett a negyedmillió délvidéki magyarnak. Mindazonáltal, az elmúlt időszakban az is beigazolódott, hogy a szerbiai vezető politikai körök egyre nagyobb ellenállást fejtenek ki az autonómia iránt, aminek ékes példája a jogosítványok folyamatos visszanyesése és a meglévő jogosítványok közigazgatási ellehetetlenítése 2012 óta.

75 Várkonyi – Kókai, 2014: 169-170.

76 Csak az MNT által alapított Magyar Szó Lapkiadó Kft., évente nagyobb támogatást kap a költségvetésből, mint maga az MNT.

77 Várkonyi – Kókai, 2014: 171-174.

A külső nyomást közösségen belüli feszültségek is erősítik, hiszen egyre többször merül fel, hogy a legnagyobb szerbiai magyar párt, a VMSZ az MNT-n keresztül teljesen kisajátítja a magyar nyelvű médiát és az autonómia jogosítványainak a segítségével diszkriminálja a kritikusan gondolkodó magyarokat, a vele szembehelyezkedő magyar szervezeteket.⁷⁸ A vajdasági magyarok esete is bizonyítja, hogy az autonómia nem varázsszessző, legfeljebb egy potenciálisan hatékony eszköz, lehetőség arra, hogy a kisebbségi sorba került közösség enyhítse az abból eredő hátrányokat.

9. Irodalomjegyzék

1. Alber Elisabet – Zwilling Caroling (2014): Continuity and Change in South Tyrol's Ethnic Governance. In: Salat Levente – Constantin Sergiu – Osipov Alexander – Székely István Gergő (szerk.) *Autonomy Arrangements Arround the World*, Cluj-Napoca, Institutului pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Nationale.
2. Beretka Katinka (2014): Fragile Autonomy Arrangements in the Republic of Serbia. In: Salat Levente – Constantin Sergiu – Osipov Alexander – Székely István Gergő (szerk.) *Autonomy Arrangements Arround the World*, Cluj-Napoca, Institutului pentru Studierea Problemelor Minoritatilor Nationale.
3. Bognár Zoltán (2007): Autonómia nem kisiskolás fokon. *Regió*, Vol. 18, no.1, 1-
4. Brunner Georg – Küpper Herbert (2005): Európai autonómia-megoldások: a kisebbségi önkormányzatok autonómia modelljeinek tipológiája. In: Kántor Zoltán – Majtényi Balázs (szerk.) *Szöveggyűjtemény a nemzeti kisebbségekről*. Budapest, Rejtjel.

⁷⁸ Korhecz, 2015-1: 133-134.

5. Eide Asbjørn (2009): The Council of Europe Framework Convention for the Protection of National Minorities. In: Kristin Henrard – Robert Dunbar (szerk.) Synergies in Minority Protection – European and International Law Perspective. Cambridge University Press.
6. Gál Gyula (1999): Az autonómia felépítése – A dél-tiroli eset. Európai Utas. Vol. 10, no. 4, 12-17.
7. Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Budapest, Osiris.
8. Kántor Zoltán (2013): Nemzetpolitikai ismeretek, Budapest, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt.
9. Korhecz Tamás (1999): A kisebbségi autonómiáról címszavakban. Európai Utas. Vol. 10, no.4, 24-28.
10. Korhecz, Tamas (2009): Saveti nacionalnih manjina kao instrumenti ostvarivanja kolektivnih prava manjina. In: Jovanović Miodrag (szerk.): Kolektivna prava i pozitivna diskriminacija u ustavnopravnom sistemu Republike Srbije. Beograd, Službeni glasnik.
11. Korhecz Tamás (2014): Nemzetiségi autonómia az Alkotmánybíróság szorításában – A szerbiai Alkotmánybíróság a nemzeti tanácsokat szabályozó törvénnyel kapcsolatos döntésének kritikus elemzése. Jog – Állam – Politika. Vol. 6, no 3, 3-32.
12. Korhecz Tamás (2015-1): Nemzetiségi autonómatörekvések az igazság, az igazságosság és a szabadság lencséjén keresztül. In: Rochlitz Bernadett (szerk.) Igazság Igazságosság és Szabadság, Budapest, Keresztény Értelmiségiek Szövetsége.
13. Korhecz Tamás (2015-2): National Minority Councils in Serbia. In: Malloy H. Tove – Osipov Alexander – Vízi Balázs (szerk.) Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies and Risks, Oxford University Press.
14. Kovács Péter (1996): Nemzetközi jog és kisebbségvédelem. Osiris, Budapest.

15. Kovács Péter (2000): *International Law and Minority Protection – Rights of Minorities or Law of Minorities?* Akadémiai Kiadó, Budapest.
16. Krivokapić Boris (2004): *Službena upotreba jezika* (Hivatalos nyelvhasználat szerz. megj.), Centar za antirratnu akciju, Beograd.
17. Kymlicka Will (1995): *Multicultural Citizenship*, Oxford University Publisher Clarendon Press, London.
18. Majtényi Balázs (2003): *Korlátozható-e az identitásválasztás szabadsága?* In Halász Iván – Majtényi Balázs (szerk.) *Regisztrálható-e az identitás?* Gondolat, Budapest.
19. Peterlini Oskar (1994): *Autonomy Statute of the Region Trentino – South Tyrol – short Overview of Historical, Political, Historical and Legal Aspects*. Regional Council of Trentino South Tyrol, Bozen.
20. Rautz Günter (2014): *South Tyrolean Autonomy as a Model for Coexistence between Ethnic Groups*. In Kántor Zoltán (szerk.) *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*, L'Harmattan, Budapest, 59-68.
21. Reiner Karl (2002): *The Autonomous Province of Bozen/Bolzano South Tyrol*. In Gál Kinga (szerk.) *Minority Governance in Europe*, Open Society Institute, Budapest, 89-103.
22. Smith J. David (2014): *Minority Territorial and Non-Territorial Autonomy in Europe: Theoretical Perspectives and Practical Challenges*. In Kántor Zoltán (szerk.) *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*, L'Harmattan, Budapest, 15-23.
23. Suksi Markku (2014): *The Aland Island in Comparison with other Sub-state Entities*. In Kántor Zoltán (szerk.) *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*, L'Harmattan, Budapest, 37-58.
24. Szalayné Sándor Erzsébet (2003): *A kisebbségvédelem nemzetközi-jogi intézményrendszere a 20. században*, MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
25. Várkonyi Zsolt – Kókai Péter (szerk.) (2014): *A Magyar Nemzeti Tanács Négy Éve – 2010 június 30 – 2014 június*, Magyar Nemzeti Tanács, Szabadka. 1-204.

26. Vízi Balázs (2013): Európai kaleidoszkóp – Az Európai Unió és a kisebbségek. L'Harmattan, Budapest
27. Vízi Balázs (2015): Minority Self-Governments in Hungary – a Special Model of NTA? In Malloy H. Tove – Osipov Alexander – Vízi Balázs (szerk.) Managing Diversity through Non-Territorial Autonomy: Assessing Advantages, Deficiencies and Risks, Oxford University Press.
28. Weller Marc (2004): Critical evaluation of the first results of the monitoring of the Framework Convention on the issue of effective participation of persons belonging to national minorities (1998-2003). In: Filling the Frame – Five years of monitoring the Framework Convention for the the Protection of National Minorities. Council of Europe Publishing, Strassbourg

10. Jogszabályok – egyéb dokumentumok

1. Framework Convention for the Protection of National Minorities (FCNM), Status of Monitoring table – 1st, 2nd, 3rd and 4th Cycles, Updated – 20 September 2016, <http://www.coe.int/en/web/minorities> (Utolsó elérés: 2016. október 30.)
2. Statistisches Jahrbuch 2015, Bevölkerung, Kapitel 3, 1-134.
3. <http://www.provincia.bz.it/astat/de/statistisches-jahrbuch.asp> (Utolsó elérés: 2016. október 30.)
4. How the Scottish Parliament works, The Schottish Parliamentary Corporate Body, 2014: 3
5. Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben & Értelmező Jegyzék, 1999. szeptember. Nemzeti Kisebbségi Főbiztos Hivatala, <http://www.osce.org/hu/hcnm/32248?download=true>. (Utolsó elérés: 2016. október 30.)
6. Election Analyses, <http://www.parliament.scot/msps/98259.aspx>, (Utolsó elérés: 2016. október 30.)

7. Ethnicity, Identity, Language and Religion
8. http://www.scotlandscensus.gov.uk/ethnicity-identity-language-and-religion_(Utolsó elérés: 2016. október 30.)
9. The Scottish Parliament- Past and Present, Scottish Parliament Corporate Body, Edingourgh, 2013.

Löffler Tibor: A magyar nemzet és nemzet-tudat az európai fejlődésben

Az 1989-90-es rendszerváltás során fontos kérdésként vetődött fel az éppen aktuális magyar nemzettudat *korszerű* volta, melynek eldöntése egyfajta normát, viszonyítási pontot vagy követendő mintát és példát kívánt.

Az önmagát eleve *magasabb rendű* politikai és társadalmi berendezkedésnek tekintő szocialista rendszerben a szocializmus keretein belül és a szocializmus vagy kommunizmus értékrendje szerint értelmezték a nemzetet és nemzettudatot. Megalkották a „*szocialista nemzet*” és a „*szocialista hazafiság*” fogalmát, hogy szakítsanak a megelőző korokra jellemző, tehát már – szerintük – *anakronisztikus* „burzsoá” nemzetfelfogással és a nacionalizmussal. A polgári (burzsoá) nemzetfelfogásról úgy gondolták, hogy az lényegében nem más, mint a burzsoá uralkodó osztály osztályideológiája, amely azt szolgálja, hogy az elnyomott és kizsákmányolt osztályok (proletariátus, parasztság) *közösséget érezzenek* elnyomóikkal és kizsákmányolóikkal (az uralkodó osztállyal), és a *nemzeti közösségnek* ez az érzése feledtesse velük az elnyomást és kizsákmányolást. A burzsoá nemzetfelfogásból levezetett nacionalizmusban azt a veszélyt látták, hogy a burzsoá uralkodó osztályoknak érdekükben áll az általuk uralt nemzetek egymás ellen fordítása és a nemzetek közötti háború. A szocialista nemzetről viszont azt hirdették ezzel szemben, mivel a szocializmust építő országokban megszabadultak a korábbi uralkodó osztályoktól, és ezért már nem fenyegetnek a nemzetek közötti konfliktusok és háborúk, a szocializmust építő és

egyenrangú szocialista nemzetek között örök béke és testvéri együttműködés jön létre. A szocialista nemzetek békés egymás mellett élése és együttműködése adta a burzsoá nacionalizmussal szembe állított proletár *internacionalizmus* (nemzetköziség) lényegét. A burzsoá nemzetfelfogással és nacionalizmussal egy kalap alá vették a társadalom nagy részében még a szocializmus idején is élő *hagyományos nemzeti érzést és nemzettudatot*, amely az 1956-os *nemzeti forradalomban* is nagy szerepet játszott. Ennek a hagyományos nemzeti érzésnek és nemzettudatnak a középpontjában állt a honfoglalás, az államalapítás, az ezeréves magyar múlt, a (nemzeti) függetlenség és szuverenitás gondolata, és természetesen Trianon, a határon túli magyarok sorsa és az 1956-os nemzeti forradalom, amelyekkel a rendszer nem, vagy alig tudott mit kezdeni. Trianont lényegében tabusították és a határon túli magyarok sorsával együtt a nacionalizmus melegágyának tekintették. A proletár internacionalizmus keretein belül értelmezett „szocialista nemzet” ezért is bizonyult ideológiai és politikai homokvárnak. A rendszer végóráiban, a nyolcvanas évek legvégén nem lehetett mozgósítani vele az embereket a rendszer védelmében, miközben a hagyományos nemzeti érzés és nemzettudat képes volt tömegeket vezérelni a „*nemzetellenesnek*” és „*nemzetidegennek*” tekintett rendszer és uralkodópárt ellenében.

A szocialista rendszer összeomlásával a „szocialista nemzet” eszméje és az annak „*korszertű*” vagy „*modern*” jellegéről szóló ideológia történelmi sülyesztőbe került. Helyét olyan nemzetfelfogások foglalták el Magyarországon, melyeket a társadalom nagy része a szocialista korszakban is magáénak érzett, ámde azokat a szocialista rendszer a meghaladni kívánt múlt maradványai közé sorolta. A rendszerváltás utáni új helyzetben a nemzettudat *korszertűségéről, fejlettségéről, haladó* vagy éppen *kíváncatos* jellegéről szóló viták már az *alternatív nemzettudatok* és nemzetfelfogások körül folytak és a politikai és *pártpolitikai* törésvo-nalak szerint alakultak. A vitákban új iránytűvé lépett elő az „*európaiság*”: az Európához való csatlakozást célul kitűző Magyarországnak az *európaiság mércéje* szerint kellene megújítania nemzeti identitását. Ez

egy sajátos *nemzetépítést* is feltételezett az internacionalista (nemzetellenes) szocializmus négy évtizede után, középpontban azzal a kérdéssel, milyen nemzetfelfogást támogasson *intézményesen* a rendszerváltással megszülető új politikai berendezkedés, az újjászülető magyar állam. Az eltérő nemzettudatot és nemzetfelfogást képviselő politikai elitcsoporthoz szembenállását kitűnően példázza az 1989. október 23-án kikiáltott Magyar Köztársaság hivatalos címeréről kirobbant vita az első szabadon választott Országgyűlés megalakulása után 1990-ben. A kormányra került és parlamenti többséget birtokló *jobboldali-konzervatív* pártok az 1867-es kiegyezés után bevezetett ún. koronás kiscímert szavazták meg Magyarország címerének. Ellenben a *baloldali és liberális* ellenzék a korona nélküli ún. Kossuth-címer mellett tört lándzsát, amely állami jelképe volt az 1918-ban megalapított Magyar Népköztársaságnak és az 1946-ban kikiáltott Magyar Köztársaságnak, és általánosan elterjedt volt az 1956-os forradalomban.

A *koronás* címer választása mögött a Szent István-i államalapításig visszanyúló *ezeréves államiságra* alapozott nemzetfelfogás húzódott meg, míg a korona nélküli címer a *modern, polgári* nemzetet volt hivatott szimbolizálni. A Kossuth-címer melletti érvek között szerepelt az is, hogy a koronás címer a monarchiára utal, ami eleve idegen a köztársasági berendezkedéstől, az 1989-ben kikiáltott Magyar Köztársaságtól, és lényegében *premodern*, a *polgárosodást megelőző* és tagadó társadalmi viszonyokat jelképez. Főleg azért, mert a honfoglaló és államot alapító *magyarságig* visszavezetés *etnicista, etnocentrikus* (magyarságközpontú) vagy kifejezetten *etnokratikus* (a magyarokat uralkodóvá tevő) jelleget ad a nemzeti és állami szimbólumoknak egy valójában soknemzetiségű országban s nemzetben.

A politikai harc következő nagyobb stációja volt az, hogy a jobboldali-konzervatív pártok újabb kormányzása idején, 2000-ben az *államalapítás ezeréves évfordulója alkalmából a Szent Koronát „a nemzet múzeumából a nemzetet képviselő Országgyűlés oltalma alá”¹* helyezték,

1 2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékééről és a Szent Koronáról

s az Országházba szállították át. A Szent Korona közjogilag szimbolikus szerepe *elvi* alapul szolgált később a *nemzet közjogi egyesítését* vagy – más megfogalmazásban – *határok feletti egyesítését* célzó politikának, melynek első eredménye a magyar állam és a határon túli magyarok között a magyarigazolvánnyal *közjogi kapcsolatot* teremtő *státustörvény* megalkotása volt 2001-ben. Az egy évvel későbbi kormányváltás után ellenzékbe szorult konzervatív jobboldali erők a *nemzet – Trianon meghaladását szolgáló – közjogi egyesítésének* szellemében 2004-ben támogatták a „*kettős állampolgárságról*” szóló népszavazás kezdeményezését, hogy áttelepedés nélkül juthassanak magyar állampolgársághoz a határon túli magyarok. A sikertelen népszavazás után a 2010-es kormányváltással újból hatalomra került konzervatív jobboldal végül a népszavazás szellemében módosíthatta az állampolgársági törvényt, és a „*kettős állampolgárság*” révén *közjogi köteleket* teremtett a magyar nemzet Magyarországon belül és kívül élő részei között.²

A „*kettős állampolgárság*” megítélése végletekig kiélezte a konzervatív-jobboldali és a baloldali-liberális nemzetfelfogások közötti ellentétet. A maga módján a konzervatív jobboldal is az *európai társadalmi és politikai fejlődéssel* összhangban magyarázhatta az állampolgársági törvényt: a *határok feletti* nemzetegyesítés megfelel a *határok légiesítése* programjának és a *határok nélküli* Európa víziójának. A baloldal és a liberálisok kifejezetten egy sajátos nemzetfelfogásra, a „*politikai nemzet*” felfogására apellálva utasították el a nemzet közjogi egyesítésének gondolatát és a magyar állampolgárság megszerzését a magyar állam területére áttelepedés nélkül lehetővé tevő törvénymódosítást: *egy államnak a területén élő állampolgárai politikai nemzetet alkotnak, ergo a magyar politikai nemzetet csak a Magyarország területén élő magyar állampolgárok alkothatják.*

² 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról

1. Az nemzetfelfogás meghatározó típusai Európában

A „*politikai nemzet*” vagy „*államnemzet*” 18-19. században kialakult francia modelljében mindenki a francia nemzethez tartozik, aki francia állampolgár, illetve a francia nemzethez az állampolgárság jogán lehet tartozni, függetlenül az egyén faji, nemzetiségi vagy vallási-felekezeti hovatartozásától. A Franciaország területén élő és francia állampolgársággal rendelkező (kelta) bretonok, a baszkok, az elzászi németek vagy a provanszálók a francia nemzet részei, ámde Belgium vagy Svájc francia nyelvű közösségei már nem. A nemzet politikai vagy államnemzeti megszervezése a *nemzetállami* felfogással egészül ki: a nemzetnek saját állama van (a francia nemzetnek a francia állam), amely oszthatatlan abban az értelemben is, hogy az állam területén élő nemzetiségek nem kaphatnak autonómiát. Az államnemzetet alkotó állampolgároknak egyéni jogaik vannak, bár lehet kisebbségi identitásuk („breton vagyok”) és kisebbségi identitást szolgáló kisebbségi szervezeteket és intézményeket is létrehozhatnak, viszont az állam nem tekinti feladatának azok támogatását. A történelmi valóságban ahhoz, hogy a kisebbségekhez tartozó állampolgárokat is áthassa a francia nemzettudat és -érzés, az állam kisebbségeket *asszimiláló* politikát is folytatott.

A „*kultúrnemzet*” német modellje a német nemzetállam 1871-ben történt megteremtése, azaz a kisállami (német egyesítés előtti) állapotokat tükrözi. A sok, kisebb-nagyobb német államban élő németekben kialakult a *nemzeti közösség érzése és tudata*: az államhatárok és az állampolgárságunk szétválasztanak bennünket, de nyelvünk, kultúránk, hagyományaink, szokásaink, sorsunk eredetünk összeköt minket, ezért egy nemzetet alkotunk, a német nemzetet. A „*kultúrnemzeti*” felfogásban tehát az állampolgárság lényegtelen: a nemzethez tartozásnak egyáltalán nem feltétele az, hogy az egyén állampolgár legyen. A német modell és példa ugyanakkor nem ellentmondás-mentes. A kultúra mindaddig szinte kizárólagos nemzetképző erő volt, amíg a *németek lakta* független államokból (Poroszország, Bajorország, Szászország stb.) nem jött létre egy *német állam*, még pontosabban a *német nemzetállam* a Német

Birodalom (Német Császárság) területén. A német nemzetállam létrejötte két irányt adott a német nemzettudat fejlődésének. Egyrészt ösztönzőleg hatott arra a felfogásra, hogy a német nemzetet Németország lakosai vagy állampolgárai alkotják, és a német állam határain kívül élő németek legfeljebb a német *néphez* (Volk) tartoznak, ami tehát a német nemzettudatnak a „politikai nemzet” logikája szerinti alakulását jelenti. Ezzel szemben egy másik felfogás a német egyesítésből kimaradt, de németek lakta ország (a Habsburg Birodalom később Ausztria néven önállóvá vált örökös tartományai) lakosságát továbbra is a német nemzethez sorolta be. Németország és Ausztria 1938-ban végbe ment egyesítése (Anschluss) éppen azon az alapon ment végbe, hogy a németországi és az ausztriai németek egyaránt úgy gondolták, hogy az egységes német nemzethez tartoznak, és ezért közös nemzetállamban kell egyesülniük.

2. A magyar nemzettudat a 19. századtól az 1989/90-es rendszerváltásig

A trianoni békeszerződés (1920) előtti történelmi Magyarországon a magyar nemzettudat és nemzeti identitás a magyarok számára nem volt problematikus. A Kárpátokon belül minden etnikai magyar a *soknemzetiségű* Magyar Királyság alattvalója, azaz állampolgára volt, és mivel a magyar volt az államhatalmat birtokló, *domináns náció*, az uralkodó nemzetfelfogás kifejezetten a „politikai nemzet” felfogása volt: Magyarországon egyetlen *politikai nemzet* létezik, a *magyar* politikai nemzet, amelybe az etnikai magyarok mellett más nemzetiségű lakosok is beletartoznak, akik a törvény adta kereteken belül ápolhatják nyelvüket, kultúrájukat stb. A nemzet ezen értelmezése, tehát az, hogy a *nemzetet* az uralkodó magyarok *politikai* nemzetként, s ráadásul *magyar* politikai nemzetként értelmezik, komoly kihívás volt a *nemzeti ébredésen* áteső, a *nemzetté válás* útjára lépő kisebbségek, illetve a *kisebbségi*

nacionalisták számára. Azok a magyarországi románok vagy szerbek például, akik a román államban vagy a szerb államban élő románokkal vagy szerbekkel éreztek kölcsönös *nemzeti közösséget*, úgy gondolták, hogy ők a román nemzet vagy a szerb nemzet, nem pedig a magyar nemzet részei. Számukra a magyar politikai nemzethez tartozás egyelőre volt a magyar nemzethez tartozással: az állampolgárságra utaló „politikai” jelző ezen értemben nem változtatott. Ráadásul a „politikai nemzet” koncepciójában a „politikai” és a „magyar” jelző az *egységes nemzetállamra* is utalt: a magyar állam a magyarok állama, ezért az nem föderalizálható abban az értelemben, hogy az egyes nemzeti kisebbségek valamiféle állami önállóságra tegyenek szert és a magyarokkal egyenrangú tényezőként alkossanak közös államot a magyarokkal, de még csak az sem engedhető meg, hogy a nemzeti kisebbségek korlátozott önkormányzást lehetővé tevő *területi autonómiát* kaphassanak. Kivételt jelentett a horvát-magyar kiegyezés 1868-ban, amely a Magyar Királyság keretein belül elismerte a *horvát politikai nemzet* létét: Horvát-Szlavónországnak saját országgyűlése (törvényhozása!) és kormánya lehet, és a belügy, az igazságügy, a vallásügy és közoktatásügy területein belül önállóan kormányozhatta magát. A többi náción (szerbek, románok, szlovákok, németek) számára azonban nem adatott meg a *politikai nemzetté* válás lehetősége.

A trianoni békediktátum miatt drámai változás ment végbe a magyar nemzetfelfogásban. Az ország területi megcsonkításával több millió etnikai magyar vált más országok állampolgárává, és fosztották meg egyben őket magyar állampolgársáuktól, ezért a „magyar politikai nemzet” elméleti és politikai-ideológiai koncepciója már nem felelt meg a megváltozott *valósághoz* igazodó *empirikus* nemzettudatnak és -felfogásnak. Ha ugyanis a magyar nemzetet továbbra is a magyar politikai nemzettel azonosították volna, és a nemzethez tartozás kritériuma az állampolgárság maradt volna, akkor a *határon túlra* került magyarok kirekesztődtek volna, mert kirekesztették volna őket a magyar nemzetből. A valóságban azonban mind a határon túli (elcsatolt), mind a határon inneni (magyarországi) magyarok az *egységes magyar nemzet*

részének tekintették magukat. A magyar nemzettudat ezért értelem-szerűen a politikai nemzet francia modelljéről a kultúrnemzet német modelljére váltott át: a magyar nemzet eltérő állampolgárságú tagjait a magyar identitás, a magyar anyanyelv, a magyar kultúra, hagyományok és szokások fűzik egybe.

A szocializmus időszakában, 1949 és 1989 között, Trianon nemzeti traumája tabunak számított a politikai- és közbeszédben. A szocialista nemzet és a szocialista internacionalizmus elvi alapján álló rendszer azért sem tudott s nem akart érdemben foglalkozni Trianonnal és a határon túli magyarok sorsával, mert az 1956-os forradalomnak erőteljes *nemzeti* jellege is volt: a nemzeti szuverenitás visszaszerzése, a nemzeti hagyományokhoz és szimbólumokhoz visszatérés a politikai követelések között szerepelt. 1956 után a Kádár-rendszer lényegében szőnyeg alá söpörte a határon túli magyarság problémáit, és az azzal való foglalkozást hajlamos volt nacionalizmusnak tekinteni. Ilyen körülmények közepette a hetvenes években a nemzettudatban drámai változások indultak meg. Egyre inkább elterjedt az a jelenség, hogy a romániai magyarokat „*lerománozták*”, a jugoszláviai magyarokat „*lejugózták*” stb., azaz megkérdőjelezték vagy egyenesen tagadták azok magyarságát, ezáltal pedig a magyar nemzethez tartozásukat. Ez, a rendszerváltás után is tovább élő, nemzetből *kirekesztő* attitűd sajátos alapját s hátterét adta a rendszerváltás után a „politikai nemzet” koncepciójára alapuló nemzetfelfogásnak, amelyben burkoltan vagy akaratlanul *megkérdőjeleződött* a határon túli magyaroknak a magyar nemzethez tartozása.

3. A magyar nemzettudat napjainkban

Történelmi okok, mint Trianon és a többmilliós határon túli magyarság, valamint Magyarország soknemzetiségű jellege miatt a mai magyar nemzettudat rétegzett.

1. Ahogy más nációkra, úgy a magyarok egy részére is jellemző, hogy nincs nemzettudata, mert a nemzet mint olyan nem jelent számára élő köteléket. Közöttük vannak olyanok, akik szerint a nemzet *avítt, korszerűtlen, történelmileg letűnt* közösségforma, s mint ilyen a társadalmi *fejlődés gátja*. Ennek megfelelően nem nemzeti, hanem *nemzetek feletti* (transznacionalista) vagy *világpolgári* (koz-mopolita) identitással rendelkeznek, és úgy gondolják, hogy a *jövő* a transznacionalista és kozmopolita szerveződéseké.
2. A magyar nemzeti identitással rendelkezők egy másik része a magyar nemzetet két dimenzióban fogja fel: a magyar nemzet elsősorban egy kulturális és nyelvi közösség, amelybe a magyar állampolgársággal nem rendelkező határon túli magyarok is beletartoznak, de azon *belül* a magyar állampolgársággal rendelkező és Magyarországon lakó tagjai egy sajátos közösséget, „politikai nemzetet” is alkotnak. Ebben a felfogásban *veszélyes történelmi visszalépés* az európai fejlődés útján az állampolgárságnak, azaz a politikai nemzet határainak a kiterjesztése a magyar állampolgársággal nem rendelkező határon túli magyarokra.
3. Egy harmadik nemzetfelfogásban nemzetiségi és etnikai hovatartozásától függetlenül a magyar nemzethez tartozik Magyarország minden lakosa (állampolgára), tehát a magyarországi kisebbségek is, valamint minden etnikai magyar, köztük a határon túli magyarok, bárhol is éljenek a világban. A határon innen s túl élő etnikai magyarok tehát a határon belül (Magyarországon) élő nem magyarokkal alkotnak közös nemzetet, melybe beleértik, érthetik, a magyar nyelvet és kultúrát őrző, megtartó, külföldön (főleg Izraelben) élő, Magyarországról elszármazott zsidókat és azok leszármazottait is.
4. A negyedik, *etnikai* vagy *eticista* nemzetfelfogásban az etnikai magyarok a nemzetalkotók, határon innen és túl, míg a magyarok államának határain belül élő (magyarországi) nemzetiségek legfeljebb integrálódnak a magyar nemzetbe, amelyhez lojalitással tartoznak.

4. Nemzet, nemzetizmus, nacionalizmus

A globalizáció, a transznacionalizmus és a kozmopolitizmus *nemzetek feletti* társadalmi és politikai folyamataiban a *nemzeti és nemzetállami* érdekek és álláspontok képviselője ugyanúgy könnyen minősülhet nacionalizmusnak, mint az *internacionalizmus* elvét követő szocializmusban.

A nacionalizmus egyike az eszmerendszerként vagy ideológiaként értelmezett „izmusoknak” (liberalizmus, konzervativizmus, szocializmus, kommunizmus, kommunitarizmus, anarchizmus, fasizmus, nemzetiszocializmus stb.), ámde a felsoroltak közül a nacionalizmus a fasizmussal és a nemzetiszocializmussal együtt *történelmileg vesztesnek* tekinthető. Úgy tekintenek rá korunkban, mint olyan *szélsőségsé* vált eszmére, amelynek egykor *haladó* szerepe volt, de megalapozója és forrása a sovinizmusnak, a fasizmusnak, a náciizmusnak és az antiszemitizmusnak, ezért legyőzendő és megszüntetendő. Ahogy manapság egyáltalán nem magától értetődő, hogy valaki fasisztának vagy nácinak vallja magát nyilvánosan, ellenben teljesen normális lehet, ha liberális, konzervatív, szocialista stb., úgy nacionalistának lenni is vállalhatatlan. A *nemzeti és nemzetállami érdekek és álláspontok* képviselője és a *nacionalizmus* között ezért sajátos szemantikai ellentmondás feszül. A nacionalizmus szó töve a nemzet. (Az angolban nation=nemzet, national=nemzeti) Némileg erőltetett fordításban a nacionalizmus jelentése: *nemzetizmus*. A „nemzetizmus” egy *nemzetközpontú* gondolkodásmódot és társadalomképet fejezhetne ki, ezért kézenfekvő lenne, hogy nacionalistának nevezzék magukat nyilvánosan azok, akik gondolkodásának középpontjában a nemzet áll, de az előbb említett politikai-ideológiai okok miatt ez lehetetlen. Azt, hogy a *nemzetközpontú identitást* kifejező önelnevezés politikailag mennyire problematikus lehet, jól érzékelteti az a próbálkozás, hogy a nacionalizmus rendkívül rossz csengése miatt angolul különbséget tesznek a nacionalizmust jelentő „*nationalism*” és a magyarra szó szerint nemzetizmusnak fordítható „*nationism*” között, de ez a megoldás a köznyelvben nem terjedt el.

Az érem másik oldala ugyanakkor az, hogy a valóságban nacionalistának *bélyegezhetik* a szimplán nemzetközypontú gondolkodásmódot és társadalomképet. Az Európai Unión belül az *Európai Unió jövőjéről* és működéséről szóló vitákban is nacionalistának minősítik a transznacionalisták, az Európai Egyesült Államok hívei azokat, akik óvnak attól, hogy az „*integráció mélyítése*” során az Unió tagországai újabb s újabb *nemzetállami szuverenitásokat* adjanak fel, vagy ragaszkodnak ahhoz, hogy az Unió az eredeti elképzeléseknek megfelelően *nemzetek Európája* maradjon.

A „nemzetistásnak” mondható gondolkodásban a nemzet abszolút és végső vonatkozási pontnak számít, létjogosultsága van, és kollektív identitást nyújtó szerves közösség. Az államnak nemzeti jellege van, nemzetinek kell lennie s maradnia (Magyarország magyar ország), és a nemzetet, a nemzet megmaradását kell szolgálnia. A nemzetnek az állam által támogatott újratermelése során az állam vegyen részt a nemzeti identitás, a nemzeti érzés, a nemzeti elkötelezettség és a nemzettudat fenntartásában és fejlesztésében. A nemzeti (nemzetista), de – a szokványos értelemben – nem nacionalista gondolkodásmód politikai-ideológiai lecsapódása a *nemzeti liberális*, a *nemzeti baloldali* vagy a *nemzeti demokrata* politikai irányzat kialakulása.

A „nacionalista és a nemzeti érzésűek” között Illyés Gyula a következők szerint tett különbséget 1970-ben: „*Nemzeti, aki jogot véd; nacionalista, aki jogot sért... (más népekét, önző előnyért); a patrióta jogot véd (voltaképp nem is a maga népéét, hanem az Emberét, az Emberiségét)*”.³ A politikai valóságnak azonban része az is, hogy napjainkban a szélsőséges, szélsőjobboldali pártok és mozgalmak taktikai okból szívesen takaróznak a nemzeti jelzővel. Nemzetinek, nemzeti radikálisnak vagy nemzeti demokratának nevezik magukat: a Nemzeti Front Franciaországban, a Brit Nemzeti Párt Nagy Britanniában, a Német Nemzeti Demokrata Párt Németországban stb.

3 Illyés Gyula, 1970 májusában, a Herder-díj átvétele alkalmából írt „Szakvizsgán – nacionalizmusból” című esszéjéből. A teljes szöveg elérhető a Digitális Akadémia honlapjáról: <https://pim.hu/hu/dia> (Utolsó elérés: 2016. október 11.)

5. Nemzet, nacionalizmus, patriotizmus

A napjainkban anakronisztikusnak, avittnak és veszélyesnek tekintett nacionalizmussal szemben a *patriotizmust* (hazafiságot) kínálják alternatívának. Ebben az összefüggésben a patriotizmus a nacionalizmus tagadása, ezért a nacionalizmussal szemben kap értelmet úgy, hogy benne *maga a nemzet* is megkérdőjeleződik. A patriotizmus közép-pontjában az *országgal* azonos *haza*, illetve az állampolgárral azonosítható *hazafi* áll. A hazafi a haza fia, aki a hazához mint *szülőföldhöz* viszonyul elsősorban. Viszonyulása erősen érzelmi, ahogy egy gyermek szereti szüleit, s kötődik hozzájuk, és a haza (szülőföld) iránti olyan erős kötelességérzet és -tudat vezérli, amely párhuzamba állítható az állampolgári kötelességtudattal. A patriotizmus azért is lehet alternatívája a nacionalizmusnak és – rajta keresztül – a nemzetnek, mert a hazához (szülőföldhöz) való érzelmi kötődés ugyanolyan erős lehet, mint a nemzethez kötődés, viszont az egyénnek nem kell a nemzetnek a hazához vagy szülőföldhöz képest absztraktabb szintjére emelkednie: a haza és a szülőföld könnyebben élhető meg s át, mint a nemzet. További előnye, hogy bármely *ország lakos* lehet hazafi, patrióta, függetlenül az etnikai vagy nemzetiségi hovatartozásától. A patriotizmusnál a *különböző* etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozó egyéneket a közös haza vagy szülőföld fűzi egybe, az etnikai vagy a nemzeti-nemzetiségi kötelékek másodlagosak, ezért a haza nem is lehet egy domináns nemzet(iség) birtoka, mint ahogy egy nemzetállam egy nemzet(iség)é.

6. Európai nemzet és multikulturalizmus

Az Európai Unió belüli integráció elmélyítése felvetette azt az alapvető kérdést, hogy a *nemzetállami* szuverenitások csökkenése vagy megszűnése és az Unió belüli (tagországok közötti) tömeges migráció maga után vonja-e a *nemzetek* megszűnését, illetve kialakul-e valamiféle

európai nemzet a jövőben. Egy esetleges európai nemzet hordozói azonban nem a ma ismeret nemzetállamok, hanem az egyének (európai polgárok) lehetnek, akikben kialakul az európai nemzeti identitás, tudat, érzés az annak megfelelő történelem- és múlttudattal. Egy ilyen európai nemzeti identitás a most még élő és ismert nemzeti identitás logikája szerint alakulna ki, de benne a jelenlegi nemzeti identitások úgy oldódának fel vagy szorulnának háttérbe, ahogy például Magyarországon a reneszánszát élő jász identitás betagozódik a magyar nemzeti identitásba. Vagy megszűnnének tehát a jelenlegi nemzeti identitások, így a magyar nemzeti identitás is, vagy egy egzotikus regionális-kulturális identitássá egyszerűsödnek az európai nemzeti identitáson belül.

Az európai nemzet és nemzeti identitás létrejöttének egy másik akadálya az Európán kívüli, Ázsiából és Afrikából történő tömeges bevándorlás, amely az olyan ún. „bevándorló országok” (*Einwanderungsland*) vagy „bevándorló államok” (*Einwanderungsstaat*, immigration state) nemzeti identitása számára is komoly kihívás már, amelyekben a harmadik világból hosszú évtizedek óta tartó bevándorlás miatt a lakosság 10-20 százaléka Európán kívülről telepedett le, vagy ilyen bevándorló leszármazottja. Az „öslakos” és az Európán kívülről jött európaiak közös nemzettudatának kialakulásához mindkét félnek nagy mértékben kellene feladnia a kultúrájából, hagyományaiból, szokásaiból, történelem- és múltszemléletéből és eredettudatából, amely napjainkban viszont rendkívül sok konfliktus forrása főleg azért, mert az Európán kívülről jött bevándorlók hajlamosak az „öslakosoktól” elkülönült, zárt közösségeket alkotni, és lehetőleg teljes mértékben megőrizni, kultúrájukat, hagyományaikat, szokásaikat – és *nem európai* identitásukat. A bevándorló közösségek által megőrzött identitások és kultúrák miatt a *bevándorló államok* társadalmait *multikulturális társadalmaknak* nevezik. A nemzeti identitások hagyományos szerveződése szerint viszont a nemzet hordozói, alkotó tényezői az „öslakosok”, akikhez a bevándorlóknak *asszimilálódniuk* kell vagy kellene, illetve akik befogadják és hozzájuk tartozónak (a nemzet részének) ismerik el a bevándorlókat. Mivel ebben a képletben mind a bevándorlóknak az „öslakosok”

nemzetébe való asszimilálódásával és asszimilációs hajlandóságával, mind a bevándorlóknak az „őslakosok” általi nemzetbe befogadásával komoly problémák vannak, sokan *a hagyományos nemzeti identitásoknak a multikulturalizmus jegyében történő feladásában* látják hosszabb távon a probléma megoldását.

A multikulturalizmus valósága, eszméje és elmélete a harmadik világból (Európán kívülről) való tömeges bevándorlás terméke. A bevándorló államokká vált hagyományos nemzetek, például a brit vagy a francia nemzet, addig is soknemzetiségűek (angolok, velsziek, skótok, írek stb. Nagy-Britanniában, illetve bretonok, baszkok, elzászi németek, provanszálók stb. Franciaországban) és ezért kulturálisan is sokszínűek voltak, de nem nevezték őket multikulturálisnak. Ezt a fogalmat kifejezetten azért vezették be, hogy az Európán kívüli bevándorló közösségek miatti kulturális sokszínűséget értelmezhessek.

A multikulturalizmus kiindulópontja a valóság: a bevándorló közösségek nem akarnak kulturálisan asszimilálódni, tehát nem akarják feladni kultúrájukat, másrészt az ő kulturális asszimilálásuk is kudarcra van ítélve. A megoldás a kultúrák békés egymás mellett élése, egymás létének, létjogosultságának kölcsönös elismerése és tisztelete, ami a befogadó államra és nemzetre is feladatokat ró: az államnak kulturálisan semlegesnek kell lennie! A multikulturalizmus ideológiája szerint az állam többé már nem a „befogadó” többség állama, tehát már nem az őslakos briteké, nem az őslakos franciáké, nem az őslakos németeké, és ezért már nem is lehet domináns vagy hegemón kultúra (az őslakos britek, németek, franciák kultúrája nem lehet domináns vagy hegemón) sem a továbbiakban: az országon belül minden kultúra egyenrangú és egyenértékű, és senkitől nem várható el kultúrájának feladása. Ha nemzet mint közösség megmarad, akkor a francia nemzet már nem fogható fel a(z őslakos) franciák nemzetének, melyben az őslakos franciák hagyományai, szokásai, múlt- és történelemszemlélete dominálna: a franciának már csak *nevezett* nemzet a multikulturális valóság szerint létezhet.

7. Nemzet és alkotmányos patriotizmus

Az Európai Unió multikulturális valóságában a nemzetet egyre kevésbé tartják olyan közösségformának, amely összetartó erőt nyújthatna az egyes országok vagy akár az egész Európai Unió lakosai számára. A nemzet alternatívájaként a *nemzettel szemben* definiált patriotizmus egy sajátos válfaját, az *alkotmányos patriotizmust* is kínálják megoldásnak. Az alkotmányos patriotizmus már nem a nemzet egy alternatív (sajátos) értelmezését foglalja magában, mint például a „politikai nemzet”, a „kulturális nemzet” vagy az „etnikai” nemzetfelfogás: küldetése éppen az, hogy leváltsa a hagyományos nemzetet, elfordítsa a polgárokat a nemzettől, kiiktassa belőlük a nemzettudatot, a nemzeti érzést és identitást. Az alkotmányos patriotizmus egyfajta *funkcionális helyettesítője* a nemzeti-etnikai identitásnak: ha a nemzeti létnek és identitásnak funkciója az egyének közötti integráció, kohézió (összetartó erő), lojalitás és szolidaritás, valamint a politikai elkötelezettség biztosítása, akkor ezt a funkciót az állampolgárok alkotmányos patriotizmusa is elláthatja. Az állampolgárok az országgal azonosított haza lakói, akik hazafiként (patriótaként) az országuk alkotmányos-közjogi berendezkedését értékelik elsősorban: a hazájuk iránt hűségük igazából közjogi lojalitás, egy sajátos *alkotmányhűség*, mely mögött elvontabb *morális és jogi elvekkel* (emberi jogok, állampolgári jogok, jogállamiság stb.) és *eljárásokkal* való azonosulás áll. Ezért is nevezik az alkotmányos patriotizmust *posztnemzeti* identitásnak, azaz nemzeti identitás utáni vagy nemzeti identitást meghaladó identitásnak.

Az alkotmányos patriotizmust elsősorban *német* teoretikusok képviselik, ezért a koncepció mögött valójában a történelmi német nacionalizmusnak és a hagyományos német nemzettudatnak a bírálata húzódik meg.⁴ A hagyományos német nemzettudatot először is felelőssé teszik a nemzeti szocialista (náci) rémuralom kialakulásáért és működéséért. A kritikák szerint a német *nemzeti büszkeség* is oka annak, hogy a

4 A teljesség igénye nélkül: Sternberger (1979/1990), Habermas (1998), Jaspers (2001)

németség olyan sajátos külön utat és hivatást választott magának, amely elvezetett a más népek és nemzetek meghódításának és a felettük való uralomnak az igényéhez. A minden nemzeti közösségben ott rejlő, a nemzet etnikai gyökereit magában foglaló *etnikus-etnicista* magról (a német nemzetet alkotó német nép ősei a germán törzsek, a skandináv népeké a vikingek, a magyaroké a honfoglaló magyarság stb.) úgy gondolják, hogy a németek esetében *rasszista* veszélyeket is rejt magában. A nemzet rasszista értelmezését: a német nemzetet csak az etnikai németek alkotják, és különösen nem tagjai a nem germán vagy kifejezetten harmadik világbeli bevándorlók. Egy ilyen nemzetfelfogást valóban mély szakadék választaná el Németország multikulturális valóságától. Az alkotmányos patriotizmus hívei azonban nem a német nemzet egyfajta helyes, minden bevándorlót a német nemzetbe *befogadó* értelmezését akarják elfogadtatni, hanem magának a *nemzeti identitásnak a kiiktatására* törekednek. Az etnikai gyökereivel együtt értelmezett nemzettel és nemzetállammal az is a bajuk, hogy az etnikus-nemzeti szolidaritás olyan erős lehet, olyan érzelmeket kelthet, hogy az egyén képes lehet felmondani a demokrácia és a jogállam iránti lojalitását és elkötelezettségét, ahogy az a nemzetiszocialista hatalomátvétel idején a weimari demokráciával is megtörtént. Az alkotmányos patriotizmusban tehát a német államról, még pontosabban Németország államáról leválasztják a néemtséget (Németország állama nem a németek állama, nem német állam a szó nemzeti jellegre utaló értelmében), a lakosság többségét alkotó etnikai németeket pedig a nemzeti-etnikus identitásról. Azonban az, hogy az etnikai német *többségnek nem lehet nemzeti-etnikus identitása*, komoly feszültség forrása, hiszen a valóságban Németország egyszerre etnikai és kulturális kisebbségei (arabok, törökök, albánok stb.) vagy nem adják fel a maguk etnikus identitását vagy akár nacionalizmusukat, vagy a tolerancia és a multikulturalizmus jegyében nem is lehet azt elvárni tőlük. Az alkotmányos patriotizmus német felfogását jobban megérthetjük annak ismeretében, hogy Németországban a náci uralom okozta trauma és büntudat miatt a múlt században erősen jelen volt a „*Soha többé Németországot!*” (Nie wieder

Deutschland!) gondolata, melynek jegyében aztán sokan utasították el a két államra (NSZK, NDK) szakadt német nemzet szerintük nacionalista egyesítését, és mondták azt, hogy az újraegyesítés visszalépés a múltba. Ugyancsak elterjedt álláspont volt az, hogy az egyén önmagában nem lehet büszke arra a tényre, hogy német, és még az ezredforduló után is nagyon vitatott volt, hogy sportrendezvényeken szabad-e német nemzeti szimbólumokat használni, német zászlót lobogtatni...

Az országokon belüli alkotmányos patriotizmus elméletének továbbfejlesztett változata az *európai alkotmányos patriotizmus*⁵, amely a következők szerint kap értelmet: a tagországok elfogadják egy egységes uniós alkotmányt, amelynek alárendelődnek a tagállami alkotmányok; az Európai Unió tagországainak állampolgárai számára az uniós politikai és közjogi berendezkedés fontosabb, mint a saját országuké, és inkább érzik magukat az EU polgárának vagy állampolgárának; a tagországok állampolgárai elveszítik nemzeti identitásukat, azt egy átfogó, *euro-patriotizmusnak* is nevezett európai identitás váltja fel. Az európai alkotmányos patriotizmus mellett felsorakoztatott pragmatikus érv az, hogy az uniós tagországok gazdasági, társadalmi és szociális problémáit már képtelenség nemzetállami kereteken belül kezelni, megoldást európai szinten lehet csak találni, ezért a tagországok állampolgárainak az EU iránti *posztnemzeti lojalitása* egyszerre lehet tény s kívánatos.

8. A nemzet és az etnikus nemzeti identitás antinacionalista bírálata

Az, hogy egy társadalomban a nemzetfelfogások hogyan alakulnak, nem csak spontán társadalmi folyamatok eredménye. Mint láttuk, a „nemzetista” és a nacionalista nemzetfelfogásban egyaránt fontos

⁵ Müller, 2008. Elérhető: <http://ketezer.hu/2008/05/alkotmanyos-patriotizmus/> (Utolsó elérés: 2016. október 15.)

feladat hárul az államra, a nemzetállamra, hogy vegye ki részét a nemzeti identitás fenntartásában, fejlesztésében, és általában a nemzet mint közösség újratermelődésében. Ámde a *transznacionalisták* és általában a *posztnemzeti* struktúrákban gondolkodók sem bízzák a véletlenre a nemzeti identitások vagy általában a kollektív identitások alakulását. A „nemzetisták” és a nacionalisták, illetve a „posztnemzetiek” és a transznacionalisták között komoly *ideológiai harc* is folyik az állampolgárok kollektív identitásának befolyásolására. Magyarországon a határon túli magyarok számára áttelepedés nélkül megadandó állampolgárság („kettős állampolgárság”) politikai programja, majd az állampolgársági törvény eszerinti módosítása a végletekig feszítette az ideológiai ellentétet.

A „politikai nemzet” már ismertetett koncepciójára támaszkodó radikális kritikák szerint a határon túli *etnikai magyarok* kedvezményes honosításban részesítése (áttelepedés nélküli állampolgárság lehetősége) önmagában az *etnikai elv* miatt lényegében megegyezik a német nemzeti szocialisták által hangoztatott „*Völkisch*” gondolattal.

A német „*Völkisch*” szó jelentése „*népi*” (Volk=nép), és ebben az összefüggésben nem az ország lakosságát jelenti, nem is az alsóbb társadalmi osztályokat (köznép), hanem egy olyan *vérségi leszármazási közösséget*, amit a magyarban inkább az *etnikum* vagy az *etnikai kisebbség* fogalmaival ragadunk meg inkább. A „*Völkisch*” gondolat a nemzeti szocialistáktól függetlenül, a nemzeti szocialistákat megelőzően is létezett azok számára, akik *németségben* (Deutschtum), azaz az etnikai németek határokon átnyúló közösségében gondolkodtak. A nemzeti szocialisták átvették a „*Völkisch*” gondolatot, és saját rasszista ideológiájuknak megfelelően abszolutizálták a vérségi leszármazást, miáltal a „*Völkisch*” fogalmát ma már csak mint nemzeti szocialista kifejezést tartják számon. Ugyanakkor a német nyelvben a német nyelvterületen a határon túli, azaz a Németországon és Ausztrián kívüli német nemzeti kisebbségek (nationale Minderheit), így például a magyarországi svábok vagy erdélyi szászok megjelölésére továbbra is használják a „*Volksgruppe*” (népcsoport) fogalmát.

A vérségi leszármazási közösséget 1945 után, a nemzetiszocializmus vereségével komoly félreértések övezik. Az etnikai és nemzeti kisebbségek mint közösségek ugyanis még egy jogállami demokráciában is valamilyen mértékben vérségi leszármazási közösségek, amennyiben tagjai törekednek arra, hogy egymás közötti házasodjanak. Etnikai és nemzeti kisebbségekhez tartozni nem egyszerűen szabad választás kérdése: egy etnikum vagy nemzetiség tagjává a közösségbe való *beleszületéssel* vagy *beleházasodással* válhat az ember. A kisebbségeket fenyegető asszimiláció (többségbe olvadás) egyik okának éppen a *vegyesházasságot* tartják. Az etnikai vagy nemzetiségi kisebbség kultúráját s nyelvét a kisebbségbe származás szerint tartozók ápolják. Ugyanez érvényes valamilyen mértékben a többségi etnikumokra is, amennyiben egy többségi etnikum tagjai is számon tartják egymás között a származást. Etnikai többségek esetében azonban a többség kultúrája és a származás már kettéválhat. A kulturális asszimiláció során ugyanis az etnikai-nemzetiségi többség, például a magyarországi etnikai magyarok kultúráját és nyelvét anélkül is átvehetik a kisebbségi identitásukat feladó kisebbségi asszimilánsok, illetve a bevándorlók és leszármazottaik, hogy házasságra lépnének az etnikai magyar többség tagjaival. Mivel a vegyesházasságok az etnikai kisebbségeket sújtják, mert valószínű, hogy a gyermeknek többségi identitása lesz, és az etnikai többséget színesítik, az etnikai többségek részben már *fiktív* vérségi-leszármazási közösségek: Magyarországon a többségi magyarok között olyanok is vannak nagy számban, akiknek a honfoglaló magyaroktól származása kétséges. A nemzetiszocialista „Völkisch” gondolattal operáló kritikák tehát arra a tényre alapozódnak, hogy Magyarországon belül a magyar nemzet *etnikailag plurális*, mert a magyar többség mellett léteznek etnikai-nemzeti kisebbségek, és a magyar többség is részben *etnikailag kevert*. Ezért azt, hogy az áttelepülés nélküli állampolgárság megszerzésének bevallott kedvezményezettjei a határon túli *etnikai magyarok*, csak *etnonacionalista* megoldásként tudják értelmezni: *faji* alapon álló kirekesztő (rasszista) gondolkodás modern megjelenési formája! A kritikák úgy tagadják azt is, hogy létezne „magyarság” (és németiség), mint politikai határokon

átívelő kulturális és etnikai egység, hogy a valóságban a magyarországi románok, cigányok, zsidók, szerbek stb. magától értetődően használják a románság, a cigányság, a zsidóság, szerbség stb. kifejezését, noha őket nyilvánvalóan akkor sem jellemzi ezért a *faji* alapon álló kirekesztő (rasszista) gondolkodás, ha románok, cigányok, zsidók, szerbek politikai határokon átívelő kulturális és etnikai egységében mint nemzetben gondolkodnak. Az antinacionalista kritikák alapján tehát azzal s azóta, hogy a magyar állam a határon túli magyarok számára lehetővé teszi az áttelepülés nélküli állampolgárság megszerzését, a magyar nemzet egy olyan *etnofasiszta vérközösséggé* vált, amely németül a nemzeti szocialisták által használt „Volksgemeinschaft” (népközösség), illetve az angol „national-racial community” (nemzeti-faji közösség) fogalmával írható le. Ez a politikailag rendkívül súlyos értelmezés ugyanakkor szemben áll azzal a ténnyel, hogy áttelepülés nélküli állampolgárságot nemcsak etnikai magyarok igényelhetik, hanem más nemzetiségűek is, akik korábban magyar állampolgárok voltak, vagy felmenőjük volt magyar állampolgár, és – ennyi a szigorítás – bizonyíthatóan beszélik a magyar nyelvet...

A helyzetre jellemző, hogy a mai magyar nemzetszerveződés antinacionalista bírálói között is ideológiai zavarok húzódnak. Míg az előbbiekben azt láttuk, hogy a „magyarság” fogalmát a *fajelméletre* vezetik vissza, tehát elvetendőnek tartják, addig más antinacionalisták a „*nemzetpolitika*” fogalmát utasítják el azon az alapon, hogy az a *horthysta irredentizmust* idézi, és helyette éppen a „*magyarságpolitika*” fogalmának használatát javasolják. A terminológiai újítás mögött az a megfontolás áll, hogy a határon túli magyarok a magyarsághoz tartoznak, de nem részei a magyar politikai nemzetnek, ezért a rájuk irányuló, velük foglalkozó politikát nem helyes nemzetpolitikának nevezni, hanem legfeljebb csak magyarságpolitikának.

A nemzetnek a „politikai nemzet” felfogására alapozott antinacionalista koncepcióiban tehát a mai magyar nemzetszerveződést a nemzetiszocialista párhuzamok miatt totálisan szembe állítják az európai fejlődéssel. Jogelméletileg ezt azzal igazolják, hogy az állampolgárság

megadásának vagy megszerzésének két jogelvét különböztetik meg: *jus soli* és *jus sanguinis*. A „*jus soli*” szó szerint a *föld jogát* jelenti, vagyis azt, hogy aki az állam területén *születik*, megkapja az állampolgárságot. A „*jus sanguinis*” szó szerint a *vér jogát* jelenti, vagyis azt, hogy állampolgársághoz az adott állampolgársággal rendelkező szülő *leszármazottjaként* lehet hozzájutni. A nemzetről szóló mai magyar politikai vitákban ezt a két elvet úgy értelmezik át ideológiailag, hogy a „*jus soli*” szerint állampolgársághoz az juthat, aki az állam területén él (tehát határon túli magyarok nem), a „*jus sanguinis*” szerint pedig az juthat, aki egy vérségi-leszármazási közösséghez tartozik (tehát etnikai magyarok igen). Csak ilyen értelmezés szerint tudják a „*jus soli*” elve szerint állampolgárságot *európainak* nyilvánítani, míg „*jus sanguinis*” elvének alkalmazását a *nemzeti szocialista* „*Blut und Boden*” (vér és föld) eszméjéhez kötni, miközben – mint láttuk – éppen hogy a „*jus sanguinis*” elve alapján juthatnak nem csak etnikai magyarok a magyar állampolgársághoz...

9. Nemzetépítés, bukott nemzetek és politikailag korrekt nacionalizmus

Európa modernkori történelméből ismert a nemzeti ébredés jelensége, a nemzetek születése, a nemzetegyesítés, az egységes nemzetállamok megteremtése (olasz egység, német egység), a népek és nemzetek önrendelkezési joga stb. A kép azonban azzal teljes, hogy soknemzetiségű államoknak szembe kellett nézniük a nemzetépítés problémájával ahhoz, hogy az állam egységes és stabil maradjon. Ezek a próbálkozások, melyek során nemzetek és népek feletti nemzetet próbáltak kiépíteni annak reményében, hogy a nemzeti identitás ad majd igazi kötőerőt az államnak, elbuktak.

A szovjet kommunisták a soknemzetiségű, és elvileg egyenrangú nemzetek szövetségét jelentő Szovjetunióban próbálkoztak valamiféle

szovjet nemzet megteremtésével – sikertelenül. A kudarc oka a kommunisták nemzetellenes internacionalizmusa és a „tagköztársaságokban” tovább élő hagyományos nemzeti identitás és nacionalizmus volt. A nemzet csak az – cári Oroszországból ismert – elnyomó *nagyorosz nacionalizmus* felhasználásával tudott a kommunisták kezére játszani, aminek egyenes következménye volt, hogy a Szovjetunió megrendülésével elemi erővel tört fel s vezetett el a Szovjetunió felbomlásához a tagországok *nemzeti függetlenségre* törekvése és az egyszerre *szovjet- és oroszellenes nacionalizmus* a tagországokon belül.

Csehszlovákia a csehek és a szlovákok egyesüléséből jött létre, noha a két nép korábban soha nem élt közös állami kereteken belül, viszont megvolt a maga önálló nemzettudata és nacionalizmusa, amely lehetséges veszélyt jelentett Csehszlovákia stabilitására. Az ellenszerként alkalmazott *csehszlovák nemzet* ideológiája is hatástalan maradt: Csehszlovákia felbomlásáig a szlovákokban mindvégig jelen voltak a szlovák nemzeti identitás és a csehek miatti nemzeti sérelmek, de a csehek sem ragaszkodtak foggal-körömmel egy szlovákokkal közös nemzethez.

Hasonló sorsa volt Jugoszláviának, amelynek első elnevezése a sokat mondó Szerb–Horvát–Szlovén Királyság volt. A később föderációként, szövetségi köztársaságként működő Jugoszláviában volt törekvés *jugoszláv nemzet* és *jugoszláv identitás* megteremtésére, és kialakult és elterjedt a *jugoszlavizmus* érzése és identitása, és sokan voltak, akik nem szerbnek, horvátnak, szlovénnek vagy magyarnak stb. vallották magukat, hanem jugoszlávnak. A kommunista rendszer összeomlása után az inkább a szerbek által dominált jugoszláv állam rövid úton felmorzsolódott, mert az elvileg egyenrangú tagországokban sokkalta erősebbnek bizonyultak a nemzeti függetlenségre törekvések és a nacionalizmusok.

A második világháború után a Németország kettészakításával két német állam jött létre: a Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) és a Német Demokratikus Köztársaság (NDK). Az NDK-t a szovjet megszállási zónából hozták létre kommunista berendezkedéssel a szovjetek uralma alatt. Az NSZK lett a korábban egységes Németország utódja, jogutódja, amit az önelnevezéssel is kifejezett: nem „Német”,

hanem „Németországi” Szövetségi Köztársaság (Bundesrepublik *Deutschland*). Németország örököséként ragaszkodtak ahhoz, hogy *egy nemzet*, egyetlen német nemzet létezik, s ennek megfelelően az NDK lakói is német állampolgárnak, Németország állampolgárának tekintették. Idővel legfeljebb az „*egy nemzet, két állam*” gondolatát fogadták el, az NDK szuverenitásának elismerésével. Az NDK-ban viszont nehezen tudtak mit kezdeni a soha nem volt államisággal, ezért sikertelennek bizonyult kísérletet tettek arra, hogy az NDK lakosaival elfogadtassák azt, hogy az NDK-ban önálló nemzet jött létre. Vagy a „*két nemzet, két állam*” gondolatát próbálták elhinteni, vagy egynesen „*szocialista német nemzetről*” beszéltek.

Az Osztrák-Magyar Monarchia széthullásával önállóvá lett Ausztria máig küszködik a nemzeti identitással. Az Osztrák Köztársaság kikiáltása után egyáltalán nem született meg az osztrák nemzet! A lakosság túlnyomó többségét kitevő németajkúak túlnyomó többsége németnek és a német nemzet részének tekintette magát. Ez az úgynevezett *pán-germán* (államhatárokon átnyúló német) identitás miatt fogadták az ausztriai németek (osztrákok) nagy örömmel Németország és Ausztria Hitler vezetésével történt egyesítését 1938-ban.

A Szovjetunió széthullását és a volt szovjet tagköztársaságok önállósá válását, *nemzeti függetlenségét* Európa demokratikus országaiban nem tekintették nacionalista fordulatnak. Csehszlovákia szlovák nemzetállami törekvések miatti kettéválását is normális fejleménynek tartották, és nem a nacionalizmusnak tudták be. Ha voltak is komoly politikai, leginkább biztonságpolitikai fenntartások a két német állam egyesülése és Jugoszlávia szétesése miatt, az események értékelését nem a német, a horvát, a szlovén stb. nacionalizmus ostromozása uralta. Ellentmondásosabb és ezért tanulságosabb Koszovó esete. Koszovó Szerbia túlnyomórészt albánok lakta tartománya volt, de az albánok az Egyesült Államok és az Európai Unió támogatásával kikiáltották a függetlenséget. Szerbia természetesen nem ismeri el Koszovó függetlenségét, és többek között az albán *nacionalizmust teszi felelőssé* a történelemért. Szerbia mellett többek között Oroszország, Görögország, Szlovákia és Románia

is elutasította a függetlenség elismerését. Utóbbi két ország azért, mert félnek a magyar többség által lakott területeik (Székelyföld, Dél-Szlovákia) elszakadásától.

A nemzeteket és nemzetállamokat az Európai Unión belül is kihívások érik az Unió által amúgy támogatott, *szubnacionálisnak* mondható *regionalizmus* miatt. Spanyolországban napirenden van az egyébként *autonómiával* rendelkező Katalónia függetlensége. A függetlenségpárti katalánok felfogásában létezik a spanyoltól eltérő, attól független *katalán nemzet*, amelynek – s ez klasszikus 19. századi nacionalista érvelés – joga van az önálló nemzetállamra. Katalónia esetleges békés elszakadása, amely az Európai Unión belül menne végbe, nagy valószínűséggel nem minősülne nacionalista fordulatnak, ezért nem ütközne nemzetközi ellenállásba. Skóciában a skót *nacionalisták* pártja, a Skót Nemzeti Párt *legitim* népszavazást kezdeményezett az Európai Unión belül kivándó skót *nemzeti függetlenség* érdekében, amit a szavazók többsége elutasított. Az Egyesült Királyságnak az Európai Unióból való kilépéséről (Brexit) történő népszavazás azonban fordulatot hozott. Mivel a britek, s közülük főleg az angolok többsége a kilépés mellett szavazott, a skótoknak a függetlenséghez való viszonyulása fordulatot vett: az *Unión belüli nemzeti függetlenség* felértékelődött amiatt, hogy az Egyesült Királyság tagjaként országuk kikerülne az Unióból. Skócia nemzeti függetlensége, ami szintén nagyon régi nacionalista törekvés, az Unión belüli önállósodás miatt szintén nem minősül nacionalizmusnak.

Rendkívül ellentmondásos „*regionális nacionalizmus*” ütötte fel fejét évtizedekkel ezelőtt a 19. század második felében létrehozott olasz nemzetállamban. A gazdaságilag sokkal fejlettebb és gazdagabb Észak-Olaszországban egyre többen kérdőjelezték meg az egységes olasz nemzetet, és tagadták meg a közép- és – főleg – a dél-olaszokkal a nemzeti közösséget a történelmi múlt és a lakosság *etnikai* háttere vagy eredete alapján. A radikálisabbak eljutottak addig a pontig is, hogy meghirdessék Észak-Olaszország elszakadását az olasz államtól, és *Padánia* néven önálló állammá szervezését. Észak-Olaszországnak ugyan nem volt olyan *nemzeti múltja*, mint Katalóniának, s ennyiben

óvatosan kell használnunk a nacionalizmus fogalmát, ámde az elszakadás hívei a közép- és dél-olaszoktól eltérő *etnicitásukra* hivatkoznak, mely etnicitás a nemzettudat magja lehet. Padánia önállóságát a „ligáknak” nevezett észak-olasz pártok legitim módon képviselhetik az olasz és az európai parlamentben egyaránt.

Azt, hogy a nemzeti szuverenítésre vagy egységes nemzetállam megteremtésére törekvés nacionalistának minősül-e vagy sem, mindenekelőtt külpolitikai, geopolitikai és biztonságpolitikai érdekek döntenek el. Noha a nacionalizmus általában történelmileg vesztesnek mondható, mert ideológiailag és politikailag folyamatosan rendkívül súlyos támadások érik, a „nemzetizmus” vagy akár a nacionalizmus „politikailag korrekt” lehet, azaz elfogadható, támogatható, ha politikai érdekek úgy kívánják.

10. Magyar társnemzetek a szomszéd országokban?

A határon inneni s túli magyarokat egyaránt magában foglaló *magyar nemzet politikailag tagoltabb lehetne*, ha a határon túli magyarok nemzetközi és főleg Európai Unión belüli *politikai támogatást* kapnának kollektív jogaik érvényesítéséhez. A határon túli magyar pártok és szervezetek azonban a magyar kormányzati támogatás ellenére sem tudják elérni, hogy olyan *területi autonómiákat* élvezhessenek, amelyek politikailag magától értetődően léteznek Európában, az Európai Unión belül: Åland Finnországban (svédeknek), Dél-Tirol Olaszországban (németeknek), Korzika Franciaországban. A nemzetközi politikai támogatás hiánya azt jelenti, hogy a magyar területi autonómia törekvéseket politikailag inkorrektnek, tehát elismerésre és támogatásra érdemtelennek tekintik, ami összhangban van a területi autonómia szomszéd államok általi értékelésével, miszerint a területi autonómiára törekvés valójában a határrevíziót célzó *magyar nacionalizmus és irredentizmus* kifejeződése.

A területi autonómia alternatívája a „*társnemzet*” státuszának igénye, amit már a múlt század kilencvenes éveinek elején megfogalmaztak a határon túli magyarok. Nem fogadták el azt, hogy Szlovákiában vagy Romániában *egyetlen nemzet* létezne, a szlovák vagy a román nemzet, amelybe az ott élő magyarok etnikai vagy nemzeti *kisebbségként*, de mindenképpen a szlovák vagy a román nemzet *részeként* tagolódnának be. Ez a hozzáállás teljesen logikusan adta magát amiatt, hogy a *nemzettudattal rendelkező* határon túli magyarok az *egységes magyar nemzetben* gondolkodnak és a *magyar nemzet részének* tekintik magukat: a magyar nemzet részeként politikai skizofrénia lenne számukra egyben a szlovák vagy román nemzet részének is tudni magukat. Éppen ezért nem is tudnak mit kezdeni a „*politikai nemzet*” magyarországi magyarok körében elterjedt felfogásával, melynek értelmében ők kulturálisan a magyar nemzethez, politikailag viszont a szlovák vagy a román nemzethez tartoznának: ez egyfajta *nemzeti tudathasadást* jelentene számukra. A „*társnemzet*” státuszának igénye tehát megfelelt az empirikus nemzettudatuknak, mint annak logikus következménye. Ugyanakkor túl ezen, a „*társnemzet*” koncepciója tartalmazta a *politikai önkormányzatiság* igényét is, amit a történelmi előképek is eleve sugalltak. A 15. századi Erdélyben létrejött az „*unio trium nationum*”, azaz három rendi nemzet, a magyar, a székely és a szász szövetsége. A 19. században a horvát-magyar kiegyezés eredményeképpen Horvátország „*politikai nemzeté*” vált, és elnyerte az önkormányzatisággal együtt járó „*társnemzet*” státuszát a magyar államon belül. Az első világháború végén, amikor a magyarországi nemzetiségek szeparatizmusa reálisan fenyegetett az ország szétszakadásával, Jászi Oszkár a „*Keleti Svájc*” koncepciójával próbálta elejét venni az erdélyi románok elszakadásának: Erdély közigazgatását svájci mintára szervezték volna át a *nemzetiségeknek önrendelkezést biztosító nemzetiségi kantonok* kialakításával.⁶

A magyar „*társnemzetek*” alkotmányos elismerése ma nincs politikai napirenden a szomszéd országokban. Az bizonyos, hogy mind a

6 Jászi, 1988. (1918)

területi autonómia, mint a társnemzet megfelel az európai uniós jogi és politikai normáknak, ám a „társnemzet” politikai követelések közé iktatásakor aggodalmak is megfogalmazódtak: a szlovákiai és romániai magyarok szlovákiai és romániai társnemzetté válásával eltávolodnának az egységes és egyetemes magyar nemzetből...

11 Irodalomjegyzék:

1. 2000. évi I. törvény Szent István államalapításának emlékéről és a Szent Koronáról
2. 2010. évi XLIV. törvény a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV. törvény módosításáról
3. Illyés Gyula (1976): Szakvizsgán – nacionalizmusból. In: Itt élned kell. II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest: 568. http://dia.jadox.pim.hu/jetspeed/displayXhtml?docId=0000000244&secId=0000022776&mode=html#Illyes_Gyula-Itt_elned_kell-ilylyes02170 (Utolsó elérés: 2016. október 11.)
4. Karl Jaspers (2001): The Question of German Guilt. 55–76.
5. Jürgen Habermas (1998): Citizenship and National Identity. Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Cambridge 7.
6. Adolf Sternberger: Verfassungspatriotizmus. In: Schriften X: 3-16. Eredetileg megjelent: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 1979. május 23.
7. Thomas Mertens: Constitutional Patriotism and the European Constitutional Debate. = Primoratz, Igor and Pavkovic, Aleksandar (eds.): Patriotism, Philosophical and Political Perspectives. 113–129.
8. Jan-Werner Müller: Alkotmányos patriotizmus. In: 2000 Irodalmi és társadalmi havi Lap. 2008. 5. szám Fordította: Dudik Annamária Éva. Elérhető: <http://ketezer.hu/2008/05/alkotmanyos-patriotizmus/> (Utolsó elérés: 2016. október 15.)

9. Jászi Oszkár (1988): A Monarchia jövője. A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok. ÁKV-Maecenas, Budapest, ISBN: 9632920546

Tóth Norbert: A magyar nemzetpolitika fejlődéstörténete, mozgástere, eredményei és dilemmái – rövid szemelvények

1. Bevezető megjegyzések

Magyar nemzetpolitika alatt a nem Magyarország politikai-közigazgatási határain belül élő, a magyar nemzethez/államhoz valamilyen módon, például nemzetiségi/nyelvi hovatartozás vagy általában kultúra alapján, esetleg az állampolgársági kötelék révén kapcsolódó emberek összességére (összefoglalóan: külhoni magyarok) koncentráló állami politika keretében meghozott intézkedések összességét érthetjük. Ebben az értelemben a magyar nemzetpolitika a XIX. század harmadik harmadában jelent meg és kezdetben az állam területét jellemzően a jobb megélhetés reményében elhagyó természetes személyekre vonatkozott. Ennek oka egyszerű: egészen az első világháború végéig a „hungarus” tudatú emberek zöme a magyar állam területén élt, ez alól jórészt csak a moldvai csángók és a korábban kivándoroltak (pl. az 1848-as menekültek csoportjai) képeztek kivételt. Ennek alapján a magyar nemzetpolitika négy nagy korszaka különböztethető meg. Elsőként az 1867-től 1918-ig terjedő időszak, majd az 1920 és 1944 közötti éra, ezt követően

az 1945 és 1990 közötti,¹ végül az 1990-es rendszerváltást követő korszak. Írásomban kizárólag az első és az utolsó időszakok néhány jellemző kérdésére szeretnék koncentrálni. A kiegyezéstől 1918-ig terjedő érában a kivándorlás és a kivándorlók képezték a nemzetpolitikai viták egyik legfontosabb elemét, míg a rendszerváltás utáni korszakban talán az anyaországnak a külföldi magyar közösségek – köztük elsősorban a székelyföldiek – autonómiatörekvéseihez fűződő viszonya emelhető ki.

2. A legfőbb magyar népképviselési szerv viszonya a kivándorláshoz 1867 és 1918 között

Az egyik első jogszabály, amelyben a magyar parlament a kivándorlás ügyével foglalkozott, „a kivándorlási ügynökségekről szóló 1881. évi XXXVIII. törvénycikk” volt. A kivándorlás – elsősorban az amerikai kontinenst célozva – ebben az időben ténykérdés volt Magyarországon. Magyarország azt nem ellenezte – részben valószínűleg amiatt is, mert a kivándorlók zöme nem magyar nemzetiségű volt –, de megpróbálta oly módon korlátok közé szorítani, hogy a „toborzást” és a kivándorlás szervezését nem végezhetette bárki, hanem csak akit a belügyminiszter erre a feladatra nyilvántartásba vett. Ők voltak az ún. kivándorlási ügynökök, akik, ha tevékenységüket engedély nélkül folytatták, kihágást követtek el és pénzbüntetésre vagy elzárásra számíthattak. Kivándorlási ügynökként csak magyar állampolgárságú, cselekvőképes, lényegében büntetlen előéletű és a regisztráció alkalmával ötezer forint kauciót letevő természetes személyek működhettek. A miniszteri engedély iránti kérelmet a lakóhely szerint illetékes törvényhatóság közigazgatási bizottságánál kellett benyújtani, de fontos megemlíteni, hogy a belügyminiszter diszkrecionális jogkörében eljárva a kérelmet

¹ Persze kétséges, hogy ebben az időszakban beszélhetünk-e egyáltalán magyar nemzetpolitikáról.

akkor is elutasíthatta, ha a kérelmező amúgy a törvényi feltételeknek megfelelt. A jogszerűen működő kivándorlási ügynök szintén csak a belügyminiszter engedélyével léphetett kapcsolatba külföldi ügynökekkel vagy ügynökséggel. Természetesen a tárcavezető ezeket az engedélyeket bármikor indokolás nélkül visszavonhatta. Az állam szoros hatósági felügyelet alá vonta a kivándorlási „üzletágot”, a kivándorlási ügynököknek minden olyan magyar állampolgárt be kellett jelenteniük szinte haladéktalanul, akivel kivándorlási szerződést kötöttek. A kivándorlási szerződést emellett bármelyik fél, bármikor felmondhatta és a másik fél csak meghatározott költségeit követelhette az üzlettől visszalépő féltől. Fontos kihangsúlyozni, hogy katonakötelezettségét még nem teljesített magyar állampolgárral jogszerűen kivándorlási szerződés nem volt köthető. A kérdés szabályozása azért vált fontossá, mert a főleg külföldi – németországi hajózási cégek megbízottjainként tevékenykedő – kivándorlási ügynökök munkája eredményeképpen Magyarországon munkaerőpici nehézségek jelentkeztek (főleg a mezőgazdaságban) és a fiatal férfiak tömeges távozásával a Monarchia katonai sebezhetősége emelkedett.² A kivándorlás kérdése ezt követően egészen sokáig az idézett törvénycikk keretei között kiadott miniszteri rendeletek segítségével nyert szabályozást. Csak valamivel több, mint két évtizeddel később alkotta meg az Országgyűlés a kivándorlásról szóló 1903. évi IV. törvénycikket. (Kivtv. vagy kivándorlási törvény). Ennek kapcsán meg kell még említeni, hogy a magyar törvényhozás a Kivtv. elfogadását követően nem sokkal a kivándorlás során elszármazott személyek honosításáról jogszabályt fogadott el. A tömegesen visszatelepülők honosításáról szóló 1886. évi IV. törvénycikk rendkívül nagyvonalúan illeték- és díjmentessé tette a Magyarországra visszatelepülni kívánók állampolgárságának helyreállítását. Községi illetőségüket a belügyminiszter állapította meg.

2 Pálvölgyi Balázs: A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881-1903) – Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás, *Jogtörténeti Szemle* Vol 12. (2010) No. 4. 28. és Pálvölgyi Balázs: La question de la criminalisation dans la politique de migration en Hongrie (1881-1903), *Jog, állam, politika*, Vol. 6 (2014). No. 3. 82.

Az előterjesztő belügyminiszterről³ „Tisza-féle kivándorlási törvénynek” is nevezett Kivtv. jelentősége, hogy első ízben a magyar jogalkotás történetében, meghatározta a „kivándorló” fogalmát. Eszerint azt a magyar állampolgárságú természetes személyt tekintették kivándorlónak, aki tartós munkavállalás céljából bizonytalan időre külföldre távozott. Természetesen nem vándorolhatott ki „akárki”. Így, aki honvédelmi kötelezettségét még nem teljesítette, csak külön engedéllyel hagyhatta el az országot. Egyáltalán nem vándorolhatott ki, aki ellen szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény elkövetése miatt büntetőeljárás volt folyamatban, illetve az az elítélt, aki büntetését még nem töltötte le. Kiskorú csak apja vagy gyámja írásbeli és a hatóság által hitelesített jóváhagyásával vándorolhatott ki, tizenöt évnél fiatalabb kiskorú esetében kötelezően előírták a kötelező felnőttkíséretet. Gyermekes felnőttek nem vándorolhattak ki, amennyiben tizenöt évnél fiatalabb gyermekük hazai gondozásáról megfelelően nem gondoskodtak. Hasonlóképpen nem vándorolhattak ki azok sem, akik nem tudták felmutatni az útiköltség fedezetét, vagy nem feleltek meg a célországban hatályos beutazási és tartózkodási feltételek valamelyikének. A kivándorolni igyekvőknek előzetesen be kellett szerezniük az adott országba való beutazáshoz szükséges útlevelet. Érdekes és az állam fokozódó, talán aggódó érdeklődését is jól jelzi, hogy a kivándorlók kérésére a belügyminiszter (praktikusan természetesen a BM) tájékoztatta az érintetteket a célország „összes itt tekintetbe jöhető viszonyairól”. Ezenkívül a belügyminiszter ideiglenesen megtilthatta a kivándorlást olyan államokba, ahol „a kivándorlók élete, egészsége, erkölcsé vagy vagyona komoly veszélynek volt kitéve”, továbbá biztonsági és elővigyázatossági okokból meghatározhatta a kivándorlás kötelező útvonalait. Újdonság volt a korábbi szabályozáshoz képest, hogy már nem kizárólag a kivándorlás megszervezésére, hanem a kivándorlók szállítására is alakulhattak vállalkozások. Ilyen tevékenységet mind a magyar, mind pedig a külföldi állampolgárok, illetve a honos jogi személyek folytathattak

3 Az 1903 és 1905 közötti magyar kormány elnöke és belügyminisztere is Tisza István volt.

feltéve, hogy megfeleltek a törvényi előírásoknak. A kivándorlók szállítását a belügyminiszter engedélyezhette, a jóváhagyás birtokában pedig a vállalkozó és az érintett között kötött írásbeli szerződés képezte alapját az ügyletnek. A Kivtv. meghatározta a kivándorlási-szállítási szerződés kötelező tartalmi elemeit, biztosítva ezáltal az érintett természetes személyek érdekeinek állam általi védelmét. Amennyiben valamelyik fél megsértette a Kivtv. szerződésre vonatkozó rendelkezéseit az kihágásnak minősült, de a jogalkotó egyéb következményeket is kapcsolt az ilyen normasértésekhez.

Nemzetpolitikai vagy „proto-nemzetpolitikai” értelemben kiemelt jelentősége volt, hogy a Kivtv. létrehozott egy kivándorlási alapot, amelynek elsődleges célja az volt, hogy fedezze a Magyarországra visszavándorolni szándékozott kivándoroltak hazatérését – részben vagy egészben –, amennyiben nem rendelkeztek a szükséges anyagi lehetőségekkel. A kivándorlási alapból emellett lehetőség volt „klaszszikus” nemzetpolitikai feladatok ellátását is finanszírozni, így például a kivándoroltak vallási és szellemi „szükségeit” fedezni, vagy részükre menedéket biztosítani. Érdekesség, hogy az alap „bevételei” több forrásból, így a kivándorlókat szállító vállalatok igazgatási típusú befizetéseiből, a kivándorlásból, mint üzletből részesedő pénzintézetek jutalékából, az útlevélkiadási díj egy részéből, valamint az állami költségvetés kiegészítéseiből tevődtek össze. Az 1903-as első esztendőben 80 ezer koronában állapították meg az alap összegét. A Kivtv. ezenkívül lehetővé tette, hogy a belügyminiszter önálló, kivándorlásügyi miniszteri biztost, később biztosokat nevezzen ki. Ugyancsak az intézményi feltételek megerősítését célozta a Kivándorlási Tanács létrehozása, amely egyfajta tárcaközi bizottságként volt hivatva a belügyminiszter munkáját segíteni. A Kivándorlási Tanács elnöke a belügyminiszter, tagjai a belügyminiszter további kettő, a pénzügy-, az igazságügy-, a vallás- és közoktatási-, a kereskedelemügyi-, a földművelési-, és a honvédelmi miniszterek 1-1 képviselője, továbbá a belügyminiszter által a kereskedelmi és iparkamarák, gazdasági egyesületek, valamint a

földműveléssel, ipar- és kereskedelemmel foglalkozók sorából kinevezett további 10 tag.

A Kivtv. mindössze öt-hat évig volt hatályban, azt a kivándorlásról szóló 1909. évi II. törvény (ÚjKivtv) váltotta fel. Az ún. Andrassy-féle kivándorlási törvény⁴ törvény módosította a kivándorló fogalmát. Eszerint a kivándorló továbbra is olyan magyar állampolgárságú természetes személy, aki „kereset céljából külföldre távozik”, de a meghatározásból kikerült a „bizonytalan időre” fordulat, továbbá a jogalkotó általában nem tekintette kivándorlóknak azokat, akik európai államba és „egy évnél rövidebb időre, meghatározott munkák teljesítése érdekében távoztak.” A belügyminisztert ugyanakkor a törvénycikk felhatalmazta arra, hogy rendelettel a tc. meghatározott rendelkezéseit erre a személyi körre is kiterjessze. Tovább szigorodtak a kivándorlás feltételei. A parlament ettől fogva a hadköteles férfiak részére csak akkor tette lehetővé az engedély megadását, ha az illető előbb egy meghatározott összegű óvadékot tett le. Az óvadékot az állam jogosult volt abban az esetben „bevonni”, ha a kérelmező önhibájából az útlevele érvényessége előtt nem tért haza. A hadköteles férfiak kivándorlását a belügyminiszter átmenetileg megtilthatta. A Kivtv. vonatkozó rendelkezéseihez képest további változás volt, hogy nagykorú gondozására kötelezett személyek csak akkor vándorolhattak ki, ha előbb gondoskodtak a gondozotról. Ezenkívül, akit korábban már az állam pénzén szállítottak haza, csak akkor távozhattak ilyen célból újból külföldre, ha visszafizették hazaszállításuk költségét a kincstárnak. Fontos változás volt a kivándorlato vállalkozásokkal kapcsolatban, hogy a megadott engedélyeket a belügyminiszter be kellett, hogy jelentse a parlamentnek és immáron a miniszter is köthetett szerződést a vállalkozóval. A vállalkozónak valamely településen kivándorlási irodát kellett létesítenie és a kivándorlási szerződést kizárólag ilyen irodában lehetett érvényesen megkötni. A szerződést három példányban kellett megkötni, amelyből egyet az illetékes állami hatóságnak kellett megküldeni. A kivándorlási alapot

4 A második Wekerle-kormány belügyminisztere ifj. Andrassy Gyula volt.

az ÚjKivtv. megtartotta, sőt, új forrásokat is megállapított, így például a belügyminiszter kiegészítéseit, a bevont óvadékokat, vagy a kivándorlási vállalkozókra kiszabott bírságokat is ide sorolva. Az ÚjKivtv. legnagyobb újítása talán a Kivándorlási Tanács „újrafazonírozása” volt. A Tanács összetétele radikálisan megváltozott, mivel abból szinte teljesen kiszorultak a kormány képviselői, ellenben bekerültek a parlament és a gazdaság fontos szereplői és érdekképviselői szerveinek küldöttei. A Kivándorlási Tanács mandátuma ráadásul határozott időre, mindössze két évre szólt. Az ÚjKivtv. ráadásul számos új bűncselekményt hozott létre a kivándorlást a lehetőségekhez mérten korlátozandó.

3. Székely autonómiatörekvések a magyar állam nézőpontjából⁵

Közismert, hogy nem létezik általánosan elismert területi autonómia-modell. Ahány ház annyi szokás, és így ahány probléma, annyi megoldás. Ez a megállapítás bizony a területi autonómiára is igaz. Egy szóval nem létezik megoldás-modell, csak modellértékű megoldások vannak. Arra az egyszerű kérdésre, mégis miért van ez így, csak egy összetett válasz adható, és ezt kívánom az alábbiakban részletesen is kibontani. A fennálló megoldások közül természetesen vannak olyanok, amelyek „minden” igényt kielégítenek – ilyen például a finnországi Åland-szigetek, a Dániához tartozó Feröer-szigetek vagy az olaszországi Dél-Tirol helyzete –, és vannak olyanok, amelyek hagynak – vagy az autonómiát övező garanciákat, vagy a társadalmi együttélés szabályait illetően – némi kívánnivalót maguk után. Végezetül olyan megoldásokat is ismerünk, amelyek a belső kondíciók hiánya miatt

⁵ Ez a fejezet egy korábbi írásom felülvizsgált, átdolgozott és újraértelmezett változata. A korábbi szövegváltozatot lásd: Tóth Norbert (2007): Nemzeti vagy (magyar) állami érdek-e a területi autonómia? Gondolatok a székelyföldi autonómia-törekvések kapcsán, Székelyföld Vol. 11., No. 4. 117-125.

praktice nem működnek megfelelően (ilyen például a Moldáv Köztársaságban Gagaúzia esete). Az elmondottakból leszűrhető tanulság az, hogy habár a fennálló megoldások mindegyikét érdemes tanulmányozni, *segítségül hívni – mutatis mutandis – a viszonylag régóta fennálló és relatíve jól működő példák valamelyikét kell*. Kapcsolódva az előzőekhez, sajnos meg kell állapítanunk, hogy a nemzetközi jog csak meglehetősen szerény eszközöket tud felmutatni témánkkal kapcsolatosan. Ennek oka az – és ez részben magyarázza is a fent elmondottakat –, hogy a második világhégest követően a győztes hatalmak úgy döntöttek, hogy a Nemzetek Szövetsége által kimunkált kisebbségi jogi rendszer, amely részben elismerte a kollektív kisebbségi jogokat, nagyban hozzájárult a második világháborúhoz, mivel az az anyaországok irreidentisztikus törekvéseinek biztosított teret. A „párizsi nagyhatalmak” számára ebből nemcsak az következett, hogy a két világháború közötti kisebbségvédelmi rendszert meg kell szüntetni (és magát a kisebbségvédelmi mechanizmust az emberi jogok területére kell „száműzni”), hanem – kimondatlanul ugyan, de – az is, hogy a nemzeti, etnikai, vallási stb. kisebbségek csendes és lassú asszimilációja, esetleg elvándorlása volna a kívánatos. Többek között emiatt sem gördítettek akadályt a különböző kétoldalú lakosságcsere és egyéb – a korábbi etnikai viszonyokat megváltoztató – megegyezések elé. Az 1945 utáni új világrend és a kisebbségi jogok új, individualista szemlélete a két konkuráló nemzetkoncepció közül a Nagy Francia Forradalomban gyökerező politikai nemzetfelfogás győzelmét hozta. *A kollektív kisebbségi jogok, amelynek elméletileg a területi autonómiához való jog is a része, az ún. nemzetközi soft law térrénumán éltek, illetve élnek tovább*. A „puha” nemzetközi joggal azonban az a nagy baj, hogy a „szakmabeliek” jelentős része szerint nem tekinthető jognak, mivel nem kötelező, hivatkozni lehet ugyan rá, de nem kényszeríthető ki, csupán erkölcsi és politikai súlya van, és érvényesülése a politikai és jogi kultúra egy bizonyos fokú szintje alatt elképzelhetetlen. Sokan állítják, hogy autonóm entitás nem működhet máshol, kizárólag demokratikus berendezkedésű államokban. Azaz a területi autonómia egyik alapfeltétele az, hogy az ún. területi államban

a hatalomgyakorlás mikéntje demokratikus legyen. Ez a vélekedés nem adekvát a valósággal, így nem tartható tovább. Nem kell messzire mennünk, itt van például a már citált Moldáv Köztársaság és az annak részeként létező autonóm Gagaúzia. Jóllehet a demokratikus intézmények kiépültek, Moldávia – véleményem szerint – nem tekinthető a liberális demokrácia etalonjának, már csak azért sem, mert ez többek között (és többek szerint) az emberi jogok biztosítását és érvényesülését is feltételezi, márpedig Moldáviát feltűnően gyakran idézik a strasbourgi Emberi Jogi Bíróság „színe” elé. Természetesen egy-egy kontinenssel arrébb is találunk a fenti állítást igazoló példákat. Talán kevésbé ismert a távolról sem demokratikus Üzbegisztán esete, ahol az autonóm Karakalpakisztán működik, vagy a közép-amerikai Nicaragua, ahol az Atlanti Partvidéknek nevezett régió élvez autonóm státust. Álláspontom szerint tehát, *a demokratikus államberendezkedés nem feltétele az autonóm entitás létrehozásának, jóllehet nagyban elősegítheti azt, és a továbbiakban egyfajta garanciaként is szolgálhat a sikerességet illetően.* Az etnikai alapú területi autonómia-megoldásokat két csoportba sorolhatjuk aszerint, hogy az autonómia entitásalkotó csoportja, azaz az adott régióban többségben, ám a területi államot tekintve kisebbségi sorban élő közösség rendelkezik-e anyaországgal, avagy sem. Ha a válaszunk igen, akkor joggal merülhet fel a kérdés, hogy az autonóm státus megszerzése felé vezető úton az anyaállamnak lehet-e szerepe, és ha igen, akkor az miben nyilvánulhat meg? Ha a rendelkezésünkre álló példákat megvizsgáljuk, akkor azt láthatjuk, hogy azokban az esetekben, amikor egy nemzet más államban élő nemzetrészei körében a területi autonómia iránti igény felmerült, az anyaország komoly segítséget nyújtott törekvéseikhez. Így elég utalni az Åland-szigetekre, vagy a földrajzilag hozzánk közelebb lévő Dél-Tirol példájára. Az előbbi esetében a svéd anyaállam tevékeny részt vállalt a Finnországhoz tartozó szigetcsoport svéd nemzetiségű lakóinak autonómia-törekvéseiben, diplomáciája komoly pressziót gyakorolt Helsinkire az első világháborút követően. Ennek eredményeként a Nemzetek Szövetsége – vagy köznapi nevén: a Népszövetség – közreműködésével az újonnan alakult finn állam komoly

garanciáktól övezett területi autonómiát biztosított, illetve biztosít a 90%-ban svédajkúak által lakott Ålandon. Dél-Tirol esete az imént elmondottakkal sok hasonlóságot mutat. A korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területet az első világhégest követően csatolták el az anyaországtól. A vidék új birtokosa, az olasz állam a fasiszták hatalomra jutását követően szisztematikus olaszosításba fogott az Etsch-völgyében. 1945 után a rossz történelmi tapasztalatból kiindulva a helyi németajkú többség területi autonómiát követelt régiója számára, amelyet az Olasz Köztársaság határozottan elutasított. Ennek következtében a német kisebbség egy része erőszakos eszközökkel próbálta nyomtatékosítani kérését. Miután Ausztria szuverenitása helyreállt, Bécs egyre határozottabban állt ki a dél-tiroliak követelései mellett, míg végül 1960-ban az ENSZ Közgyűlése elé vitte a szóban forgó közösség ügyét. Mindez azt eredményezte, hogy Olaszország végül engedett, és megszületett az ún. Gruber–De Gasperi-megállapodás, amely a dél-tiroli autonómia nemzetközi jogi alapja lett. Az általam írtakból tehát egyértelműen következik, hogy *az autonóm Székelyföld megteremtése nehezen képzelhető el anyaországi, jelen esetben budapesti támogatás nélkül*. Ehhez képest a jelenlegi külpolitikai adminisztráció nem, vagy csak homályos fordulatokkal élve támogatja a székelység ügyét. Állítom tehát, hogy bár a székelyföldi területi autonómia anyaországi közreműködés nélkül is lehetséges, Magyarország határozott kiállása nagyot lendíthetne a székelység sekerén. A határon túli magyarok helyzetét rózsásabb színben látók körében sokáig tartotta magát az az álláspont, hogy az érintett országok Európai Unióhoz csatlakozása gyógyírt hoz majd a XX. század ütötte sebekre. Meggyőződésüket általában kétféle érveléssel igyekeztek alátámasztani. Egyfelől úgy vélték, hogy az egyesült Európában a kisebbségek jogainak negligálása elképzelhetetlen, lévén az Európai Unió tagjai közös értékekkel – úgymint: a demokrácia iránti elkötelezettség, az emberi jogok piedesztálra helyezése stb. – rendelkező országok. Eltekintve attól, hogy elég nehéz – különösen napjainkban – meghatározni a demokrácia mibenlétét, és hogy a demokratikus hagyományokat tekintve meglehetősen különböző országokról van szó,

az Európai Unió alapvető félreértése, *horribile scriptu*, félremagyarázása volt az európai integráció illetén való interpretálása. Miről is van tehát szó? Az Európai Unió, bár szupranacionális szerveződés, azért csak relatíve kevés – a kisebbségek szempontjából relevánsnak mondható – területen veszi át tagállamai hatáskörét. Ugyanis az Unió abból az előfeltevésből indul ki, hogy tagjai jogállamok, és ezért a kisebbségekhez tartozók jogfosztása elképzelhetetlen ezekben az országokban. Másrészt – és ez a probléma lényege – az Európai Unió nem rendelkezik saját – a tagállamokban mindenütt egyformán kötelező – kisebbségi joganyaggal. A vonatkozó nemzetközi – tehát hangsúlyozottan nem „uniós” – joganyag természetesen az Európai Unióba történt belépés után is köti az egyes államokat, már ha azok egyáltalán részesei a relevanciával rendelkező jogszabályoknak. A másik – az uniós csatlakozás mellett felhozott – témánkkal kapcsolatos érv az volt, hogy az európai integráció magával hozza majd az általános életszínvonal emelkedését, és ebből automatikusan következik az is, hogy a különféle interkulturális konfliktusok megszűnnek. Magyarán: a nemzetiségi problémák kizárólag a relatíve szegényebb országokra jellemzők, a fejlett jóléti államok pedig már régen maguk mögött tudják ezeket a jelenségeket. Nos, az utóbbi argumentációnak csupán egyetlen fogyatékosága van, mégpedig az, hogy nem igaz. Ehelyütt elég utalni Észak-Írország, Baszkföld, Katalónia vagy a Feröer-szigetek helyzetére. Mindegyikük esetében közös az, hogy lakosságuk nem feltétlenül elégedett a központi kormányzat kisebbségvédelmi intézkedéseivel, és ennek – esetenként erőszakos úton – hangot is ad. Még egyszer hangsúlyozva a lényegét: az Európai Unió nem rendelkezik saját fejlesztésű kisebbségi normákkal, jóllehet ennek csírái, nemritkán magyar EP-képviselők erőfeszítéseinek is köszönhetően, mintha megjelenni látszanának. A fentiekből továbbá az is következik, hogy *önmagában az Európai Unió és az ahhoz való csatlakozás nem oldja meg a határon túli magyarság problémáit.*

A következő kérdés, amelynél érdemes néhány gondolat erejéig elidőznünk, a hivatalos magyar nemzetpolitika szerepe. A kérdést úgy is feltehetnénk, miért fontos, vagy miért volna fontos Magyarországnak

az, hogy határon túli nemzetrészei az elvándorlás és az asszimiláció helyett a nehezebbik utat, vagyis a megmaradást válasszák? Az előző mondatban megbúvó állítás mellett felhozható érveket – kissé leegyszerűsítve a problémát – de két csoportba sorolhatjuk. Ezek közül nevezzük az egyiket az *emocionális érvek*, a másikat a *racionális érvek* csoportjának. Ami az előbbit illeti, úgy vélem, ehhez nem szükségeltetik különösebb magyarázat. A Kárpát-medencében élő magyarok ősei, nem is olyan régen, magyar állampolgárok voltak, és csak nagyhatalmi döntések következtében kerültek az „utódállamokba”. Másrészt, dacára a trianoni döntés óta eltelt nehéz évtizedeknek, a határon túli magyarok döntő többsége meg tudta őrizni magyarságát, sőt a vészterhes időkben nemzettudata még erősödött is. Egyszerűen a mindenkori magyar kormánynak erejéhez mérten, de esetenként még azon is túl, erkölcsi kötelessége a határon túl élő nemzetrészek támogatása. Ha egy nemzetpolitika alapja nem ez, akkor nem is beszélhetünk igazából nemzetpolitikáról. A határon túli magyarok anyagi támogatása ellen a magyar közbeszédben legtöbbször hangoztatott érv egyrészt az, hogy ez indokolatlan terheket ró a magyar állampolgárokra, és ráadásul olyan embereket támogatunk így, akik semmilyen – forintban kifejezhető – hasznot nem hoznak Magyarországnak. Való igaz, az érintettek túlnyomó része nem Magyarországon fizet személyi jövedelemadót, lévén egy másik ország állampolgára. A kérdés most már csak az, hogy csak és kizárólag az adófizetők hoznak-e Magyarország konyhájára? Nyilvánvalóan nem, hiszen magyar állampolgárok tömegei nem adófizetők a Magyar Köztársaságnak, mégsem fordul meg senki fejében, még csak véletlenül sem, hogy ennél fogva kevésbé lennének értékesek, mint azok, aki adót fizetnek. Emellett gyakran hallani arról is, hogy a magyar nemzetpolitika akkor lenne igazán sikeres, ha a határon túli magyarság a szülőföldjén boldogulhatna. Nos, nem kétséges, hogy egy gazdasági-pénzügyi autonómiával (is) rendelkező Székelyföld hatékonyabban tenne eleget ennek a célnak, és nagy valószínűséggel gátat vetne az ottani magyarság további asszimilációjának is. Az autonómia a megtermelt források helyi elosztásával és – természetesen – a központi költségvetés kiegészítő

hozzájárulásával lehetővé tenné, hogy a Székelyföld a saját lábára álljon, hosszú távra megalapozva ezzel a terület fejlődését és az ott élők jövőjét. Természetesen Magyarországnak nemcsak a fentebb leírtak miatt érdeke, hogy a határon túli magyarok – lehetőség szerint – a szülőföldjükön boldoguljanak. Az érzelmi okok mellett nem szabad elfeledkezni a lehetséges gazdasági okokról sem. Egyre gyakrabban hallhatunk, olvashatunk arról, hogy magyarországi vállalkozások a szomszédos, magyarlakta országokban kívánnak befektetni. Könnyen belátható, hogy az érintett cégek helyzetét nagyban megkönnyítheti az, ha magyar nyelvű munkaerőt találnak a környező országokban. A szóban forgó vállalkozások expanzióját így az Európai Unió mellett a határon túl élő magyarság is segítheti, és ez végső soron Magyarország közép-európai megerősödését hozná magával. A leszűrhető konklúzió így az, hogy *a határon túl élő magyar nemzetrészek Magyarország aranytartalékait jelentik, ezt azonban nem szabad elfecseirelni vagy felélni.*

A fentebb elmondottakból leszűrhető legfontosabb következtetés az, hogy *autonóm Székelyföldre igenis szükség van.* Egyrészt ezt diktálja a nemzet és az állam (ti. Magyarország) érdeke is. Nemzeti érdek a területi autonómia, mert ez lenne a legfontosabb garancia arra, hogy a székelyföldi magyarság szülőföldjén boldogulhasson. Másfelől: nagy valószínűséggel biztosítaná a jelenlegi etnikai arányok megőrzését is, a gazdasági-pénzügyi autonómia pedig elősegíthetné a térség prosperitását. Végül magyar állami érdek is, ugyanis az autonóm Székelyföld az anyaország további gazdasági-politikai erősödését hozná magával.

4. Konklúziók

A magyar nemzetpolitika eseménydús történetéből két egymástól jelentősen eltérő külső és belső meghatározottságú korszakából volt most lehetőségem felvillantani néhány általam jellemzőnek gondolt kérdést. Az első világháború előtti időszak alapvető és végső soron

nemzetpolitikai jelentőségű ügye a mind nagyobb volumenűvé váló kivándorlás kérdése volt. A kivándorlók zöme nem a magyar többségű megyékből, hanem inkább Észak-Magyarország szlovákok és ruszinok lakta, illetve Horvát-Szlavónország vármegyéiből került ki. Feltehetően a kivándorlók körülbelül egynegyede lehetett magyar anyanyelvű.⁶ Emiatt meghatározott magyar politikai erők úgy is gondolhatták, hogy a kivándorlás hosszútávon a magyar nemzetiségűek belső arányának emelkedésével szolgálhat bizonyos homogenizációs elképzeléseket. Talán még ennél is fontosabb lehetett az ún. szociális aspektus, vagyis az, hogy jellemzően nehéz sorsú emberek hagyták hátra az országot, amellyel az állami gondoskodásra szoruló és politikai értelemben „forradalmi” kockázatot jelentő réteg vándorolt ki. Ugyanakkor a kivándorlás hátrányos következményei már rövidtávon is jelentkeztek. Ez alatt például a munkaerőpiaci nehézségeket és más kapcsolódó kihívásokat kell érteni. Érdekes, hogy az állam viszonylag sokáig nem foglalkozott hivatalosan ezzel a problémával. Ehelyett kezdetben a különféle piaci szereplők rendelték tudományos kutatásokat, illetve elemzéseket ezzel kapcsolatban. Részben a vállalati szektor nyomásának, részben pedig a nemzetközi környezet fokozatos romlásának köszönhetően a XX. század elején a magyar törvényalkotónak is kezdenie kellett valamit az üggyel. Jórészt arról volt szó, hogy – ahogyan az kivándorlási hullámok esetén lenni szokott – jellemzően fiatal férfiak hagyták el az országot, akikre a hadseregnek is mind nagyobb szüksége volt. Ezenkívül a magyar közigazgatást is egyre nehezebb helyzetbe hozta a tömeges kivándorlás.⁷

Ami pedig a székelyföldi autonómia kérdését illeti, az jellemzően az 1990 utáni új nemzetpolitika egyik támogatott ügyévé vált. A mind-ezidáig sikertelen próbálkozások kapcsán áttörést kizárólag Bukarest szemléletmódjában bekövetkező változás hozhatná meg, amely a nemzetközi környezettől nem teljesen függetlenül formálódik.

6 Terebessy Sáros Aranka: Középső-Zemplén migrációs folyamata a dualizmus korában. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00007/terebessy.htm/> (utolsó elérés: 2016. október 31.)

7 Gróh József (1908): A kivándorlás és a magyar közigazgatás. Vol. 43. No. 21. 185-186.

5. Irodalomjegyzék

1. Pálvölgyi Balázs (2010): A magyar kivándorlási politika kezdetei (1881-1903) – Kivándorlási törvények és az amerikai kivándorlás, Jogtörténeti Szemle Vol 12. No. 4. pp. 27-34.
2. Pálvölgyi Balázs (2014): La question de la criminalisation dans la politique de migration en Hongrie (1881-1903), Jog, állam, politika, Vol. 6. No. 3. pp. 79-92.
3. Tóth Norbert (2007): Nemzeti vagy (magyar) állami érdek-e a területi autonómia? Gondolatok a székelyföldi autonómia-törekvések kapcsán, Székelyföld Vol. 11., No. 4. pp. 117-125.
4. Terebessy Sáros Aranka: Középső-Zemplén migrációs folyamata a dualizmus korában. <http://epa.oszk.hu/00000/00033/00007/tere-bessy.htm/> (utolsó elérés: 2016. október 31.)
5. Gróh József (1908): A kivándorlás és a magyar közigazgatás. Jogtudományi Közlöny. Vol. 43. No. 21. pp. 185-186.

A szövegben hivatkozott jogszabályok:

1. A kivándorlási ügynökségekről szóló 1881. évi XXXVIII. törvénycikk
2. 1903. évi IV. törvénycikk
3. 1886. évi IV. törvénycikk
4. 1909. évi II. törvény

Trócsányi László: Az Alaptörvény, a nemzet fogalma és a nemzeti identitás

2011-ben Alaptörvényünk új fundamentumra helyezte nemzetpolitikánk erkölcsi és jogi alapjait, amikor is kimondta, hogy Magyarország felelősséget visel minden magyarért. Ezzel az alkotmányozó Országgyűlés kinyilvánította, hogy közjogi struktúránk csakis együtt, közös összefogással lehetséges, amely csak akkor elképzelhető, ha új alkotmányunk a nemzet minden tagjának szól. Az Alaptörvény D) cikkelye mondja ki a magyar nemzet összetartozásáról és a határon kívül élő magyarok sorsáért való felelősségviselésről szóló részt, amely értelmében:

„Magyarország az egységes magyar nemzet összetartozását szem előtt tartva felelősséget visel a határain kívül élő magyarok sorsáért, elősegíti közösségeik fennmaradását és fejlődését, támogatja magyarságuk megőrzésére irányuló törekvéseiket, egyéni és közösségi jogaik érvényesítését, közösségi önkormányzataik létrehozását, a szülőföldön való boldogulásukat, valamint előmozdítja együttműködésüket egymással és Magyarországgal.”¹

1 Magyarország Alaptörvénye. Magyar Közlöny, 43. szám. 2011. április 25.

1. A nemzet szó történetéről

A reformkort megelőzően elképzelhetetlen lett volna, hogy egy egyszerű jobbágy, sőt, évszázadokig még egy városi polgár nemzetünkhöz tartozzon. A magyar *natio*-hoz az tartozott, aki valamely rend tagjaként a legtöbb esetben születésénél fogva, vagy más kiemelt státusánál fogva szerezte ezen kiváltságát. Ahhoz a korábbi társadalmi berendezkedést felrúgó változáshoz, mely a nemzet egyenjogú tagjának tekintett minden országunkban élő, magát magyarnak tartó személyt, rögzös út vezetett. Ezen út kezdetének tekinthetjük a felvilágosodás korát, majd az azt követő nagy francia forradalmat, mely elsőként élt azzal a forradalmi változtatással, mely kimondta: minden *citoyen* francia, beszéljen akár burgundi, akár provence-i nyelvjárást, lakjon Normandiában, vagy akár a Pireneusok hegyein tekintet nélkül arra, hogy paraszti, vagy akár arisztokrata származású. Ez a felfogás igen hamar gyökeret vert hazánkban, igaz csak szűk körben, a Kazinczy Ferenc és Hajnóczy József által fémjelzett mozgalomnak köszönhetően. Sok évtizednek kellett eltelnie, míg a jakobinus kirakatpert követően ismét fel tudtak törni a felszín alól a felvilágosodás egyenjogúsító eszméi, melyek sok vita és harc árán elvezettek az 1848-as reformokig, melyek máig államunk alkotmányos alapjainak alappillérei.

A nemzet szó közvetlenül a *natio* latin szóból ered, mely a *nascere*, azaz születni latin igéből származik. A *natio*, mint nemzetség, nemzetiség szó visszanyúlik a kora középkorba, ahol a közös vérségi kötelékbe tartozók voltak a *natio* részei, ezért is alakulhatott ki az az értelmezés, mely szerint a nemzet tagjai csupán a legrégebbi családok, tehát a nemesek lehettek. A szó első komolyabb jelentésváltozására a XVII. században került sor, ahol az egy országon belül élők megjelenésére kezdték használni a polgár és a nép szavak szinonimájaként. Innen már csak egy lépés volt eljutni a XVIII. század végén, XIX. század elején kialakult, máig bevett jelentéstartalomhoz – a politikai és a kulturális nemzet fogalmához. A reformkor kiemelkedő alakjai Kosuthtól Pulszkyig át egészen Eötvösig a „nemzeten” csupán a politikai

nemzetet értették. Ennek egészen tiszta, a francia eszmeiséggel átítított okai voltak. Magyarország nem volt etnikailag homogén ország, hazánkban évszázadok óta együtt éltek magyarok, németek, románok, szlovákok, rutének és sok-sok más nemzet kisebb-nagyobb csoportjai. Nagy gondolkodóink álláspontja szerint akkor léphettünk volna tovább az európai civilizáció következő lépcsőfokán, ha minden ország lakosa függetlenül származásától a magyar nemzet egyenjogú tagjává válik. Ahogy Eötvös József fogalmazott:

*„E hon külön ajkú lakói nyolcz századon át egy ország polgárainak érezték magokat, kik nyelvökre nézve slávok, oláhok, németek maradtak, de soha egy perczig nem szüntek meg magyarok lenni (...)”*²

Mindannyian tudjuk, hogy a nemzetiségekben is éledő nacionalizmus miatt e reformkori felfogás nem állta ki a szabadságharc próbáját. Bármennyire is nagy ívű változást jelentett a magyar nemzethez tartozás kiterjesztése, ez már nem volt elegendő a nemzetiségek számára. Az Eötvös által fémjelzett, európai mértékkel is kiemelkedő 1868-as nemzetiségi törvény sokat változtatott ugyan nemzetiségeink jogi helyzetén, a közgondolkodás mégsem változott meg a nemzet fogalmát illetően. A törvényt alkalmazók sokszor nem tartották be az abban megfogalmazott rendelkezéseket: sem az oktatás, sem a hivatali ügyekben nem történt meg a jogszabály által megkívánt változtatás. Deák Ferenc, Kemény Zsigmond, de még Jókai Mór is úgy vélte a magyar nemzet

*„(...) ugyanazon határok, ugyanazon históriai múlt ugyanazon érdekjövendő, egy közös alkotmány, egynemű intézmények által összeforrasztott különajkú népek szövetsége.”*³

2 Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Budapest, (Kiadja: Ráth Mór) 1865.
<http://www.mek.oszk.hu/06800/06839/06839.htm#4> (utolsó elérés: 2016. október 30.)
3 Jókai, 1862.

Ez a szövetség az I. világháború borzalmai következtében felbomlott. Ahogy megszűnt létezni az az addig ismert sokszínű, soknemzetiségű államalakulat is, melyet addig Magyar Királyságként ismertek. Ahogyan Egyed István is kiemeli, Trianon után a magyar nemzet fogalmának teljesen új, német eredetű értelmezése jelent meg még pedig a *Kulturnation*, azaz kulturális nemzet értelmében. Területének kétharmadát elvesztő hazánk szinte egyik napról a másikra egyike lett a közép-európai kicsiny nemzetállamoknak, mely teljesen új helyzet elé állította országunkat.⁴ Az új határaink mentén megjelenő, újonnan alakult államok sosem tapasztalt kihívást jelentettek nemzetpolitikánk számára. A feladat nem volt egyszerű: megoldást kellett találni, miként is tarthatjuk meg a nemzet tagjaiként a trianoni országhatáron kívül ragadt honfitársainkat, úgy a gyakorlatban, mint az elméletben. A kulturális nemzet fogalmának bevezetése volt az az elméleti forrás, mellyel közjogunk választ igyekezett nyújtani az előzőekben felvázoltakra. Jól szemlélteti alkotmányos gondolkodásunk megváltozását egy, a szegedi jogi kar dékáni tisztségét betöltő Csekey István által írt tankönyvrészlet is:

*„Ha a népet nem az állammal kapcsolatban szemléljük, akkor azon olyan embercsoportot értünk, amelyet jellegzetes sajátosságai: a közös származás, kultúra, és történelem folytán kifejlesztett sorsközösség, amelynek leglényegesebb kifejezője a közös nyelv, nem jogi, hanem **érzelmi közösségé** avatnak.”⁵*

Csekey írásának középpontjában az érzelmi közösség kifejezés helyezkedik el. Igen találóan, hiszen mindmáig ez az érzelmi-kulturális kötődés az, amely összetartja nemzetünket, legyen szó akár a Kárpát-medence, akár a diaszpóra magyarságáról. Ezen érzelmi közösséget teszi alapértékké az immáron ötéves Alaptörvényünk is. Azonban

⁴ Egyed, 1939: 19–21.

⁵ Csekey, 1943.

történelmi tapasztalat, hogy ezen érzelmi közösség fenntartása igen nehéz és törekeny feladat. Amennyiben csupán közjogi dokumentumainkat vizsgáljuk, láthatjuk, a nemzet szó és a nemzetről való gondolkodás nem mindig volt a XX. századi alkotmányos gondolkodás része. A második világháború után hatalomra jutó kommunista rezsim a nemzet fogalmát, meghaladott, burzsoá fogalomnak minősítette. A diktatúra meggyőződése szerint a nemzetek szükségtelen tényezők, hiszen feloldódnak a proletár internacionalizmusban. Ezzel is magyarázható az, hogy a Rákosi-féle Magyar Népköztársaság Alkotmánya nem tartalmaz egyetlen utalást sem a magyar nemzetre. A nemzet szó csupán a nemzetközi viszonyokra való utalásban, vagy a nemzetiségek védelmének vonatkozásában szerepel. Érzékelhető volt, hogy a kádári konszolidáció időszakában ugyan lassan és bizonytalanul, de egyre inkább kerültek felszínre a nemzethez tartozás szimbólumai. Ezt a lassú változást fejezte ki az 1972-es alkotmánymódosítás⁶, mely az Alkotmány preambulumba felvette a következő mondatot: „A magyar nép nemzeti egységbe tömörülve, a szocializmus teljes felépítésén munkálkodik.” Igazi változásra azonban egészen 1989-ig kellett várni. Sokan gondolhatnák, nincs jelentősége egy jelzős kapcsolat kihagyásának egy alaptörvény textúrájából, hiszen a nemzet, mint érzelmi közösség mindig is nemzet marad, történjen bármi is. Ez a gondolatmenet azonban alapvetően téves, hiszen ahogy azt Kukorelli István a 1989-es alkotmányozásról írva kifejti, a jogfolytonosság visszaállítása csak a nemzeti hagyományokhoz és a történeti alkotmányhoz való visszatérés útján volt lehetséges. Jogrendszerünk szerves része tehát a nemzethez való tartozásunk meghatározása. Ezt látták be az 1989-es alkotmány megalkotói, amikor bátorítanul ugyan, de visszahelyezték a nemzet szót Alkotmányunkba. Olyan helyeken szerepeltették, mint például a „köztársasági elnök a nemzet egységének kifejezője”, a „nemzeti vagyon”, „Magyar Nemzeti Bank”, „nemzeti önazonosságunk”, „nemzeti hovatartozásunk”, „nemzeti és etnikai kisebbségek”, valamint a „nemzeti jelképek”. 1989-es

6 Trócsányi, 2014: 18.

alkotmányunk visszaállította ugyan hazánkat az 1940-es évek végén elvesztett jogfolytonosság útjára, azonban saját maga által meghatározott ideiglenessége miatt mindig érződött: egyszer eljön az idő, amikor az alkotmányozónak lépnie kell. Ezt a lépést az Országgyűlés 2011-ben tette meg, amikor elfogadta hazánk új Alaptörvényét.

2. Alkotmányos identitás az európai alkotmányokban

Alaptörvényünk elemzését megelőzően érdemes megvizsgálnunk más nemzetek „nemzet – koncepcióját” és ennek, valamint alkotmányos identitásuk megjelenésének formáját egyéb európai országok alkotmányában, ezáltal teljesebb képet nyerve Magyarország Alaptörvényének rendelkezéseiről. A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényének érdekessége, hogy bár a kulturális és politikai nemzet eszméi egyaránt nyomon követhetők benne, mégsem használták 1949. május 23-án Bonnban a „nemzet” szót. Épp ellenkezőleg: a nemzet szó szinte kínos figyelemmel történő elkerülését érezhetjük alkotmányukban. Ennek két fő oka egyrészt a történelmi hagyományokban leledzik, másrészt Rolf Grawert német jogtudós szerint a nemzetiszocialista párt múltjára való tekintettel nem alkalmazzák, elkerülik alkotmánybíróági határozatokban és csak néhány hivatal, illetve állami szerv nevében találhatjuk meg, ugyanis a nemzetiszocialista diktatúra visszaélt a nemzet szó alkalmazásával. Németország sem a paulskirchei alkotmányban, sem az 1871-es birodalmi alkotmányban nem alkalmazta a nemzet szót, illetve a weimari alkotmányban mindössze egy alkalommal volt megtalálható. A német Alaptörvény a politikai és a kulturális nemzet gondolatát átvette, az ezekre való utalást kettő fogalom segítségével teszi: az egyik a „Deutsche” azaz német, a másik a „Volk” különböző variációkban (nép). A német nép egységét az újraegyesítéskor azzal az érveléssel tudták helyreállítani, hogy a volt NDK és NSZK lakosai ugyanazt a nyelvet beszélik, ugyanazok a kulturális alapjaik, ugyanaz

a nép, a két állam lakosainak kultúrája mindössze 1949-től fejlődött eltérő irányban a szocializmus kényszerének hatására. Ki tartozik tehát a német néphez – ki szerezhethet státusz-állampolgárságot, kik a kulturális nemzet tagjai? Az anyaországi állampolgársággal rendelkező személyeken kívül azok a személyek, akik az üldöztetést megelőzendő korábbi német területen éltek, német származásúak, németül beszélnek, német nevelésben részesültek, a német kultúrában jártasak és abban élnek. A német Alaptörvényben természetesen megjelenik maga a német alkotmányos identitás is, melynek tartalma az európaival egyszerre fejlődő szabadság és humanizmus ideáljai, a demokratikus jogállam koncepciója, az örökérvényűségi klauzula. A német kulturális identitás része továbbá a német tudomány, mint Hegel, vagy Kant, illetve az irodalom olyan kiemelkedő alakjai, mint Goethe, vagy Schiller. Érdekes tényre utal Rolf Grawert, amikor kimondja az 1870-1871-es német birodalom kikiáltásával kapcsolatban: „a német birodalom megalapítása nem egy államnemzet tettének tekinthető, hanem államnemzet alakító cselekedetként”. Az első Solange döntésben a német alkotmánybíróság az Alkotmány identitását az alapjogok garanciájaként nevezi meg. A német Alaptörvény örökérvényűségi klauzulájában (79. cikk (3) bek.) lefektetett értékek mindenk felett állnak, ilyen értékek az alapjogok, jogállamiság, szociális állam, föderatív berendezkedés. Míg Németországban a nemzet koncepciójának történelmi fejlődése azt eredményezte, hogy nem pusztán területi gondolkodásmódú, államhatárokon átívelő, kulturális nemzet eszméje alakuljon ki, Franciaország egy ezzel teljesen ellentétes modell példáját jelenti. Franciaországban a nemzeti öntudat egy államhatáron belül fejlődött ki, a politikai nemzet eszméjének egyeduralma jellemzi, a határok exkluzív és inkluzív funkciót töltenek be nemzeti hovatartozás szempontjából. A francia Alkotmány identitásának része a „szabadság, egyenlőség, testvériség” elve, illetve a laicitás elve, szolidaritás, az ország oszthatatlansága és a francia nyelv védelme. A volt alkotmánybíró, Pierre Mazéaud szerint a Köztársaság lényege és az alkotmányi rendelkezések szintén az alkotmányos identitás (identité constitutionnelle) körébe tartoznak.

3. Az Alaptörvény és a nemzet, a nemzetpolitika, valamint az alkotmányos identitás

Míg az 1989-es, rendszerváltó Alkotmányunk igen bátortalanul alkalmazta nemzet szavunkat, ezt a 2011-es Alaptörvényről korántsem mondhatjuk el. Nemzet szavunk huszonkettőször fordul elő az Alaptörvényben, de összesen hatvannégy alkalommal olvashatunk nemzetről olyan kontextusban, mint „nemzetbiztonság”, „nemzetgazdaság”, „nemzeti vagyon”, vagy akár „Magyar Nemzeti Bank”, „Nemzeti Emlékezet Bizottság”, „nemzeti és etnikai jogok”. Történeti alkotmányunk szerve része a magyar nemzethez tartozás meghatározása. Úgy vélem, ez igen egyszerű okból adódik, mely a következő: nemzetünk országunk szuverenitásának alapja és ténybeli hordozója, egyben az alkotmányos hatalom kifejezője is, melynek gyakorlati alkalmazását, tehát magát az alkotmányozást átadta választott képviselői útján az Országgyűlésnek. 2011-ben az alkotmányozó Országgyűlés tagjai úgy vélték, alkotmányunk legfőbb alapértékévé emelik az egységes magyar nemzethez való tartozásunkat. Ezt a momentumot sokan a jogirodalomban „*alkotmányos pillanatának*” tekintik. E tiszta és mindenki számára egyértelmű értékválasztás olvasható ki a Nemzeti Hitvallás első mondatából is:

„Mi, a magyar nemzet tagjai, az új évezred kezdetén, felelősséggel minden magyarért, kinyilvánítjuk az alábbiakat.”⁷

E mondatban tisztán jelenik meg mind a magyar politikai nemzethez tartozás reformkori és dualizmuskori felfogása, mind az 1920-ban szétszakadt nemzet egységesítésének kívánalma is.

A magyar nemzetpolitika újjáéledése nem is olyan régi fejleménye a magyar közéleti gondolkodásnak. Tudjuk, 1949 után egészen a rendszerváltásig nem létezett magyar nemzetpolitika, az akkori kommunista

7 Magyarország Alaptörvénye. Magyar Közlöny, 2011. április 25. 43. szám.

vezetőknek kellemetlen téma volt a határon túli magyarok kérdése. Az 1989. október 23-án módosított Alkotmányunk rögzítette, hogy:

„A Magyar Köztársaság felelősséget érez a határain kívül élő magyarok sorsáért, és előmozdítja a Magyarországgal való kapcsolatok ápolását.”⁸

Ez visszahelyezte a magyar nemzetpolitikát a rendszerváltás utáni magyar közjogi felfogásba. Már az 1998-as alkotmánytervezet is biztosította volna a határainkon kívül élők aktív választójogát, azonban a választhatóságot nem kívánta megadni nekik. Az 1989. évi alkotmány-módosítás után az első nagy továbblépést a nemzetpolitikában a 2001-es ún. kedvezménytörvény jelentette, amely a szomszédos országokban élő magyarokkal szembeni alkotmányos felelősségvállalás jegyében született meg. A törvény preambuluma kimondta, hogy többek között:

„- a szomszédos államokban élő magyarságnak a szülőföldjén való boldogulásának, Magyarországgal való kapcsolatainak fenntartásának, magyar nemzeti azonosságtudata megerősítésének, valamint a magyar kulturális örökséghez való kötődésének, mint a magyar nemzethez való tartozása kifejezésre juttatásának érdekében”⁹

alkotja meg a törvényt, hogy ez a nemzeti azonosságtudat a jogszabály kínálta eszközök segítségével is biztosítva legyen. Sajnálatos módon egészen 2010-ig a magyar nemzetpolitikában csupán visszalépést figyelhettünk meg. 2010-ben azonban az újonnan megválasztott Országgyűlés továbblépett a határon túli magyaroknak az anyaországgal való összetartozása ügyében, amikor is elfogadta az egyszerűsített honosításról szóló törvényt.

A fentiekben már említésre került Alaptörvényünk D) cikkelye alapozta meg a 2010 utáni nemzetpolitikánk sikerességét. Ezzel európai

⁸ 1989. évi XXXI. törvény 6. § (3)

⁹ 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról

és nemzetközi szinten is egyedülálló és modern példáját adta annak, hogyan tudja egy több részre szakadt nemzet a határon túl élő nemzetársakkal való összetartozását megfelelően ápolni. Alaptörvényünk tehát egyfajta szintézist teremt a politikai és a kulturális nemzet fogalma között. Elismeri, hogy minden magyar állampolgársággal rendelkező személy tagja a politikai nemzetnek, tehát a nemzetiségek, illetve az új hazájukat Magyarországon megtalálók is. Azonban nem feledkezik meg a Kárpát-medencében és a diaszpórában élő magyarokról sem, hiszen kijelenti: Alaptörvényünk minden magyaré, aki magyarnak vallja magát. E szintézis megteremtésével olyan alkotmányos identitást hoz létre, melyben kapcsolatot, hidat épít a nemzet tagjai között. Ezen alkotmányos identitás megteremtése nélkül sosem volt megvalósítható egy nemzet fennmaradása a történelemben. XVI. Benedek pápa szerint az ószövetségi zsidó nép túlélését teremtette meg, ez tette lehetővé számukra, hogy mindig állva maradhassanak a történelem viharai-ban. Úgy gondolom, ez ma sincs másként, az összetartozás megélésének hiánya nem hozhat létre közmegegyezést egyetlen országban sem, mely közmegegyezés elengedhetetlen fennmaradásunkhoz. Ahogyan a modern szakirodalom is vallja:

„A stabil és szabad politikai társulásnak és jóléti államnak egyaránt feltétele, hogy az állampolgárok szolidárisak legyenek egymással, ami pedig leginkább akkor lehetséges, ha az egyéneket közös kulturális identitás köti össze...”¹⁰

Ezen kérdésekre igyekszik választ adni Alaptörvényünk, hogy a modern világ kihívásai mellett is mindig megmaradjanak közös értékmérőink, melyek összetartják nemzetünket. Ilyen, minden magyar számára kézzel fogható alapértékeket emel ki Alaptörvényünk Nemzeti Hitvallása. Ezek közé tartozik történeti alkotmányunk, kulturális örökségünk, mindenekelőtt egyedülálló nyelvünk, nemzeti szimbólumaink,

¹⁰ Pogonyi, 2014: 93.

mint a Szent Korona, keresztény hagyományunk és közösen megélt történelmünk, melybe sajnos az U) cikkben megjelenő szörnyűségek is beletartoznak. Fontos kiemelnünk hazánk nemzetiségeit, akik évszázadok óta színesítik és építik nemzetünket. Ezt fejezi ki Alaptörvényünk is, amikor elismeri a nemzetiségeket, mint államalkotó tényezőket és kijelenti hagyományaik őrzése és ápolása alkotmányos kötelességünk. A nemzetiség szó használatával az alkotmányozó visszatért az 1868-as nemzetiségi törvény terminológiájához. Alaptörvényünk azonban nemcsak a múltba réved, hanem a régi századok értékeit átadva kíván a jövő nemzedékek iránt felelősséget vállaló, az ő számukra is fennmaradó erős és stabil államot hátrahagyni. Ezért is fontos azt kifejeznünk, hogy a nemzethez tartozásunk nem csupán spirituális kategória.

4. Az Alaptörvény alkotmányos és nemzeti identitásának viszonya az Európai Unióhoz

A globális világban minden nemzetállam olyan konstrukció, amelyet az állam, a piac és a társadalom egyensúlya jellemez.¹¹ Nemzet szavunk materiálisan is kimutatható olyan fogalmakban, mint a nemzetgazdaság, vagy akár a nemzeti vagyon. E kézzelfogható matéria nélkül aligha képzelhető el modern világunkban egy későbbi századokban is fennmaradni képes nemzetállam, mely megannyi új kihívásnak van kitéve. E kihívások miatt vélik sokan úgy, hogy a nemzetállamok kora lejárt és egyfajta poszt-nemzeti szolidaritás alakulhat ki, mely elvezet egy új struktúra létrejöttéhez.

A 2000-es évek elején elindult európai uniós alkotmányozási folyamat kezdetekor is két út között volt szükséges választani: kísérletet tenni a nemzetállamok értékrendjét és az európaiságot egyensúlyba hozó közös dokumentum, vagy valamely addig sosem volt poszt-nemzeti

¹¹ Stumpf – G. Fodor, 2007: 76-94.

felfogáson alapuló írás megfogalmazására, mely addig egy sosem volt egyesült európai identitástudatot próbált megalkotni. Tudható, az alkotmányozást sok vita szegélyezte, utóbbi felfogás melletti kiállás miatt a kezdeményezés elbukott a francia és holland népszavazáson. A nemzeti identitás az önállóan gyakorolt tagállami szuverenitás védelme érdekében az Unióval szemben felállított korlát. Az Európai Unióról szóló szerződés 4.2. cikke kimondja, hogy az Unió tiszteletben tartja a tagállamok Szerződések szerinti egyenlőségét és nemzeti identitását. A tagállamok alkotmányos identitásának tiszteletben tartása az Unió kötelezettsége, amely a tagállamok nemzeti identitását egyaránt magába foglalja. Az identitás védelme már az 1950-es években a primer jogforrások részét képezte, ezt a későbbiekben is, pl. a Maastrichti Szerződésben (F. cikk (1) bekezdés) megerősítették, ugyanis a tagállamok nemzeti identitása elválaszthatatlan része az alapvető alkotmányos és politikai berendezkedésnek. A tagállamok a hatáskör-átengedés ellenére nem mondtak le nemzeti szuverenitásukról, amelynek védelmére a az alkotmányos identitás kezdte el jelenteni, amely a nemzeti szuverenitás védelmére való hivatkozás helyett egy pozitívabban csengő fogalom. Az alkotmányos identitás és nemzeti identitás fogalmának jelentése tisztázatlan, minden ország maga határozza meg, mit tart ebbe a körbe tartozónak. Általában a preambulumban és bevezető rendelkezésekben találhatjuk meg a nemzeti és alkotmányos identításra vonatkozó részeket. Egy újbóli erős nemzeti identitás iránti vágy felkeltette a nemzetközi fórumok és alkotmányjogászok érdeklődését ezen téma iránt, amelyet Magyarország első olyan térségbeli országgént segített elő, amely az Európai Unióhoz való csatlakozását követően új alkotmányt fogadott el.

A 2010-ben elkezdett alkotmányozási folyamat során az alkotmányozó egyik fontos célja volt Magyarországon, hogy ne csak az „európaizálódás” jelenjen meg az alkotmányban (mint az 1989. évi XX. törvényben), hanem ezen kívül képes legyen nemzeti összetartozást is kifejezésre juttatni. A magyar történeti alkotmány szimbolikus, nemzetmegtartó erővel rendelkezett a történelem folyamán. Az

Alaptörvénynek tehát szintén egy nemzetet megtartó, egyesítő, önbecsülést kifejezésre juttató Alaptörvénynek kell lennie. A nemzet szellemi és lelki egysége, a keresztény hagyományok megjelenítése, a család, a házasság védelme, a magyar nyelv és kultúra jelentőségének kiemelése, a történeti alkotmány vívmányainak elismerése, a totalitárius múlt elítélése mind-mind a magyar alkotmányos identitás részeként jelennek meg az Alaptörvényben. Az Alkotmánybíróság feladata, hogy az uniós jogot érintő döntéseiben az Alaptörvénybe foglalt alkotmányos identitást vizsgálja, pontosítsa annak körét, mint ahogyan ezt a német Alkotmánybíróság is tette, amikor az örökérvényűségi klauzulák tartalmát az alkotmányos identitás részéhez tartozónak titulálja, illetve meghatározza az integráció materiális határait. Ahogyan az Európai Unió egyik atyja, Robert Schuman az európai integráció hajnalán megfogalmazta:

„Európát nem lehet egy csapásra felépíteni, sem pusztán valamely közös szerkezet kialakításával integrálni. Konkrét megvalósításokra, de mindezekelőtt a tényleges szolidaritás megteremtésére van szükség.”¹²

Láthattuk, hogy a nizzai európai uniós alkotmányozási folyamat a szolidaritás hiánya és a közös értékek elvetése miatt bukott meg. Valljuk, hogy Alaptörvényünk, mely egyszerre hangsúlyozza ki a nemzetállamiság és az Európához tartozás fontosságát, olyan harmóniát teremt, mely az Európai Unió sok évtizedes fennmaradásához nélkülözhetetlen.

12 Schuman, 1950. https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_hu (utolsó elérés: 2016. október 30.)

5. Irodalomjegyzék

1. 1989. évi XXXI. törvény az Alkotmány módosításáról
2. 2001. évi LXII. törvény a szomszédos államokban élő magyarokról. Magyar Közlöny, 2001. július 7. 77. szám.
3. Magyarország Alaptörvénye. Magyar Közlöny, 2011. április 25. 43. szám.
4. Csekey István: Magyarország alkotmánya. Renaissance Könyvkiadó, Budapest, 1943.
5. Egyed István: Politikai nemzet népi nemzet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1939. Online elérhető: http://mtdaportal.extra.hu/books/egyed_istvan_politikai_nemzet_nepi_nemzet.pdf (utolsó elérés: 2016. október 30.)
6. Eötvös József: A nemzetiségi kérdés. Budapest, (Kiadja: Ráth Mór) 1865. <http://www.mek.oszk.hu/06800/06839/06839.htm#4> (utolsó elérés: 2016. október 30.)
7. Jókai Mór: Politikai nemzetiség. Magyar Sajtó, 1862.
8. Pogonyi Szabolcs: Túl a nacionalizmuson? Századvég, Új Folyam 71. szám 2014. 1. 91-108.
9. Robert Schuman nyilatkozata: 1950. május 9. https://europa.eu/european-union/about-eu/symbols/europe-day/schuman-declaration_hu (utolsó elérés: 2016. október 30.)
10. Stumpf István – G. Fodor Gábor: A „jó kormányzás” két értelme. = Nemzeti Érdek 2007. I. évf. 3. sz. Századvég Kiadó, 76-94.
11. Trócsányi László: Magyar alkotmányfejlődés a második világháborút követően 1989-ig. In: Trócsányi László – Schanda Balázs (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba; Az Alaptörvény és Magyarország alkotmányos intézményei. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014: 17-18.

Vizi Balázs: A kisebbségek közéleti részvételhez való joga*

1. Bevezetés

A kisebbségek közéleti, politikai részvétele a kisebbségi jogok és a kisebbségekkel szembeni társadalmi attitűdök metszéspontján helyezhető el. A második világháborút követő évtizedekben az ún. kisebbségi kérdés a nemzetközi porondon csak nagyon marginálisan jelent meg. A kommunista rezsimok bukása után azonban, az 1990-es évektől egyre nagyobb nemzetközi figyelmet kapott a kisebbségek helyzete, a kisebbségek jogainak védelme is. Az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosi intézményének felállítása, az Európa Tanács Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezménye, a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának elfogadása mind ezt a fordulatot jelezte. S ennek a fordulatnak a jele volt az is, hogy az Európai Unió a tagság feltételeit meghatározó koppenhágai kritériumok közé emelte a kisebbségek védelmét is.¹ A kisebbségi jogok tartalma azonban továbbra is széleskörű viták tárgya, ahogy a „kisebbség” fogalmának sincsen nemzetközileg elfogadott definíciója. Ennek ellenére, vagy helyesebben, talán épp ezért, a kisebbségek politikai vezetői és a kormányok képviselői

* A tanulmány megírásához felhasználtam az OTKA K-120469 projektben támogatott kutatás eredményeit is.

¹ Erről részletesen lásd Vizi, 2013.

egyaránt előszeretettel hivatkoznak a „legmagasabb európai kisebbségi jogi standardokra”, bár ez a kifejezés valójában, ebben a formában nem jelent sokat. Az 1990-es években kialakult nemzetközi kisebbségvédelmi normák jelentős részben feltételekhez kötöttek és komoly mérlegelési lehetőségeket adnak az államok számára a jogalkalmazásban. A kisebbségvédelem elveiben a hátrányos megkülönböztetés tilalmán kívül, leginkább az oktatási és nyelvhasználati jogokat ismerték el. A politikai részvételhez való jogok nem jelentek meg prioritásként és igen tágra fogalmazták meg őket.

A közéleti vagy politikai részvételi jogokat két oldalról lehet megközelíteni: egyfelől kisebbségi jogként értelmezhetőek, másfelől pedig, mint a demokratikus intézmények stabilitásának politikai garanciájaként. Természetesen a két szempont szorosan összefügg egymással, ha elfogadjuk, hogy a kisebbségek identitásának védelmét szolgáló jogok meghatározásában a kisebbségek képviselőinek is részt kell venni. Azaz a kisebbségek politikai szerepvállalásának hiánya, a döntéshozatalból való kirekesztése minden más kisebbségi jogot is jelentősen leronthat.

1.1. A demokrácia stabilitása és a kisebbségek politikai részvételi lehetőségei

Mielőtt a kisebbségi jogi kérdéseket tárgyalnánk, érdemes kitérni a demokrácia stabilitásának jelentőségére. A közép- és kelet-európai országok demokratikus átalakulásának egyik fontos jellemzője volt az egymással szemben megfogalmazott kisebbségi és többségi nemzetépítési törekvések megjelenése. A szocialista országok baráti együttműködésére építő internacionalista retorikát és ennek álcája alatt gyakran megjelenő asszimilációs politikákat a diktatúrák bukása után jellemzően a nemzeti újjáépítés, az etnikai nacionalizmus diskurzusa váltotta fel a többségi politikai elitekben. Közép- és Kelet-Európában az etnikai politizálás modernkori megjelenése a kommunista diktatúrák bukásához és a demokratikus intézményrendszer kialakulásához köthető:

ahogy a többségi nemzet birtokba vette és kialakította az új politikai rendszert, úgy azt saját nemzeti-kulturális képére is igyekezett alakítani. Ennek voltak jelei a nemzeti állam megteremtésére irányuló politikai törekvésekben, amelyek pl. az államnyelv vagy az államalkotó nemzet fogalmának kirekesztő értelmezésében vagy akár nyílt vagy burkolt asszimilációs politikákban öltöttek testet.² A demokratikus átalakulás keretében némiképp a többségi politikai nacionalizmusra is reakcióként indultak el a kisebbségi politikai mozgalmak, amelyek lényegi jellemzője, hogy a közösség identitásának megőrzésére, erre építve etnikai-nemzeti képviseletet próbálnak ellátni. A demokratikus politikai rendszerben a kisebbség és a többség nemzeti alapú politikai mobilizációja egymást kizáró vagy egymással konfliktusba kerülő nemzetépítési stratégiákat jelenített meg. Az új alkotmányos rendszerben elfogadott politikai képviseleti modell, a választási eljárás nagyban befolyásolta a kisebbségek politikai képviseletének lehetőségeit. Egyes államok, mint például Bulgária vagy Albánia eleve kizárták, hogy etnikai alapon szerveződő pártok alakuljanak. Adott esetben pedig a választási rendszer – például a választókerületek egyszerű többséggel elnyerhető képviselői helyei – a szétszórt, nem egy tömbben élő kisebbségek számára lehetetlenné tehetik a parlamenti képviseletet is. Ráadásul a választókereteket a többségi nemzet számára kedvezően is alakíthatják. Ezek a jelenségek és nehézségek azonban nem csak a közép- és kelet-európai államokban fordulnak elő, nem véletlen, hogy a szakirodalomban már az 1970-es években megfogalmazódott, hogy önmagában a demokratikus választások nem biztosíthatják feltétlenül a kisebbségek képviseletét.³

Az etnikai politikai mobilizáció alapja leegyszerűsítve a kisebbségi közösség identitásának védelmére épít általában az állammal szemben vagy az olyan globalizációs hatásokkal szemben, amelyek a nagyobb

² Lásd még Bugajski, 2002.

³ Lijphart, 1977: 25-52.

migráció vagy gazdasági kiszolgáltatottság miatt a közösség megőrzésére veszélyt jelenthetnek.⁴

Azt sem szabad elfelejteni, hogy a kisebbségek kizárása a döntéshozatalból könnyen hozzájárulhat a kisebbségi közösségeknek az államtól való elidegenedéséhez is. Amennyiben a közhivatalokban, a közéletben, a helyi és országos képviselői szervezetekben nincsenek ott a kisebbségek képviselői, a közösség nem érezheti az államot sem magáénak igazán. Ez a kisebbségi érdekképviselő számára elzárja az intézményes csatornákat és azon kívül fogalmazódhatnak meg a kisebbségi érdekek, követelések az állammal szemben. Ez adott esetben párhuzamos intézmények kialakításához, elszakadási törekvések megjelenéséhez vezethet. Az, hogy az állam a kisebbségek szemében elveszítheti legitimitását, döntő mértékben függ attól, hogy a kisebbségek milyen formában és milyen tényleges ráhatással tudnak részt venni az őket és különösen az identitásuk megőrzését érintő döntésekben.

1.2. A közéleti részvétel, mint kisebbségi jog

Kisebbségi jogként, vagy még messzebbről indulva, alapvető emberi jogként a közéleti részvétel legáltalánosabb formáját hangsúlyozza az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, amikor kimondja:

„(1) Minden személynek joga van a hazája közügyeinek igazgatásában akár közvetlenül, akár szabadon választott képviselői útján való részvételhez. (2) Minden személynek egyenlő feltételek mellett joga van saját hazájában közszolgálati állásokra való alkalmazásához. (3) A közhatalom tekintélyének alapja a nép akarata; ez az akarat egyenlő szavazati jog és titkos szavazás vagy a szavazás szabadságát ezzel egyenértékűen biztosító eljárás alapján időszakonként tartandó tisztességes választáson

4 Vö.: Huri Türsan: Introduction – Ethnoregionalist parties as ethnic entrepreneurs in: Lieven De Winter – Huri Türsan (eds.): Regionalist Parties in Western Europe (London, Routledge, 1998).

kell hogy kifejezésre jusson.” (21. cikk).⁵ A hátrányos megkülönböztetés tilalmával együtt (2. cikk) értelmezve, ez a rendelkezés – a személy kisebbséghez vagy többséghez tartozására tekintet nélkül – világosan elismeri az egyének politikai egyenlőségét. A Polgári és politikai jogok nemzetközi egyezségokmánya (PPJNE) pedig kimondja, hogy:

„(...) minden állampolgárnak a 2. Cikkben említett megkülönböztetések, illetőleg ésszerűtlen korlátozások nélkül joga és lehetősége van arra, hogy:
a) a közügyek vitelében közvetlenül vagy szabadon választott képviselők útján részt vegyen;
b) szavazzon és megválaszthassák az általános és egyenlő választójog alapján, titkos szavazással tartott olyan valódi és rendszeres választásokon, amelyek biztosítják a választók akaratának szabad kifejezését;
c) az egyenlőség általános feltételei alapján hazájában közhivatali tisztiséget viselhessen.”

A diszkrimináció tilalmára vonatkozó rendelkezésekkel (a PPJNE 26. cikke) együtt értelmezve ez elég világos kötelezettséget jelent az államok számára arra, hogy a kisebbségekhez tartozó személyeket ne lehessen a közügyekből automatikusan kizárni. Ez azonban nem lép túl a kisebbségekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés tilalmán. A PPJNE 27. cikke ugyan elismeri a kisebbségekhez tartozó személyek jogait saját kultúrájuk ápolásához, vallásuk gyakorlásához, nyelvük használatához, azaz összességében kisebbségi identitásuk megőrzéséhez, de egyáltalán nem említi részvételüket a közéleti, társadalmi, gazdasági életben.

A kisebbségek sajátos részvételi jogai az 1990-es évek óta jelennek meg a nemzetközi dokumentumokban. Az ENSZ Közgyűlésében elfogadott 1992-es Nyilatkozat a nemzeti vagy etnikai, vallási és nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogairól, 2. cikk 2. bekezdésében

⁵ Hasonló megfogalmazást tartalmaz az Emberi jogok európai egyezménye (I. kiegészítő jegyzőkönyv 3. cikk) is.

kimondja, hogy a kisebbségekhez tartozó személyeknek joga van a hatékony részvételhez a gazdasági, társadalmi, kulturális életben és a közéletben. Ehhez még a 4. cikk 5. bek. hozzáteszi, hogy az államoknak megfelelő intézkedéseket kellene hozni ahhoz, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek teljes mértékben részt tudjanak venni országuk gazdasági fejlődésében és fejlesztésében. Ez egy egészen egyedi megközelítés, hogy tekintetbe veszi a hátrányos helyzetű, társadalmi kirekesztésben élő kisebbségeknek a sajátos problémáit is.

A Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezmény 15. cikke így fogalmaz:

„A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy megteremtik a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek számára azokat a feltételeket, amelyek a kulturális, a társadalmi és a gazdasági életben, valamint a közügyekben – különösképpen az őket érintőkben – való hatékony részvételhez szükségesek.”⁶

Látható, hogy a Keretegyezmény szövegezői az EBEÉ 1990-es Koppenhágai okmányához képest óvatosabb megközelítést használtak itt.⁷ Egyik rendelkezés sem határozza meg azonban, milyen feltételek is kellenek a „hatékony részvétel” biztosításához. A politikai vagy közéleti részvételhez való jogot jellemzően az államon belül lehet értelmezni: egyebek mellett pl. a kedvezményes parlamenti képviselet, a

6 A keretegyezmény hivatalos angol változatában szerepel a „hatékony” („effective”) szó, ez azonban a szerződést kihirdető magyar jogszabályban (1999. évi XXXIV. törvény) a fordításból kimaradt.

7 Az EBEÉ Emberi dimenzióval foglalkozó koppenhágai találkozójának dokumentuma (1990) 35. bek. így fogalmaz: „A résztvevő államok tiszteletben tartják a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek jogát a közügyekben való hatékony részvételhez, beleértve az ilyen kisebbségek identitásának védelmére és előmozdítására vonatkozó ügyekben való részvételt. A résztvevő államok tudomásul veszik egyes nemzeti kisebbségek etnikai, kulturális, nyelvi és vallási identitásának védelme és feltételeinek megteremtése érdekében vállalt azon erőfeszítéseket, amelyek e célok elérésének egyik lehetséges eszközeként az ilyen kisebbségek speciális történelmi és területi körülményeinek megfelelő helyi vagy autonóm közigazgatás megteremtését célozzák, az érintett állam politikájának megfelelően.”

konzultatív testületek felállítása, döntéshozatalban való részvétel, vagy akár a különféle autonómia-megoldások nyilvánvalóan az állam kormányzatában való részvételt érintik.⁸ Joseph Marko a Keretegyezményhez írt kommentárjában úgy találta, hogy a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának gyakorlata pontosította és tovább fejlesztette ezt a cikket.⁹ A Tanácsadó Bizottság elítélte azokat az országokat, mint pl. Albánia, amelyek korlátozták a kisebbségi pártok alakításának lehetőségét. Az országjelentésekről készült véleményekből kiderül az is, hogy a Tanácsadó Bizottság üdvözli azokat az intézkedéseket, amelyek segítik, megkönnyítik a kisebbségek politikai képviselethez jutását. Ugyanígy nem tekinti a TB diszkriminációnak azt, ha a kisebbségek politikai képviseletét kedvezményes kvótákkal vagy eljárási kedvezményekkel biztosítják a részes államok.

A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája igen részletesen foglalkozik a kisebbségi nyelvhasználat kérdésével a közéletben, beleértve a közigazgatási intézményeket is. Ki kell emelni ezzel kapcsolatban, hogy a Karta előírja azt is, hogy a kisebbségeket be kell vonni a nyelvpolitikai döntésekbe is. Ahogy a 7. cikk 4. bek. fogalmaz:

„(...) a Felek vállalják, hogy a regionális vagy kisebbségi nyelveket illető politikájuk kialakítása során figyelembe veszik az ezeket a nyelveket használó csoportok által jelzett szükségleteket és kívánságokat. A Feleket arra bátorítják, ha szükséges, hozzanak létre olyan szerveket, amelyek a regionális vagy kisebbségi nyelveket érintő minden kérdésben tanácsokat adhatnak a hatóságoknak.”

8 A közéleti részvétel különböző formáit elemzi két nagyon fontos kommentár: Commentary No. 2. on The Effective Participation of Persons belonging to National Minorities in Cultural, Social and Economic Life and Public Affairs. Adopted by the Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities on 27 February 2008. ACFC/31DOC(2008)001 és a Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben. Nemzeti Kisebbségi Főbiztos, Hága, 1999. <<http://www.osce.org/node/32248>> (utolsó elérés 2016. október 19.)

9 Marko, 2006: 5-8.

Az EBESZ keretében a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos fogalmazott meg részletesebb ajánlásokat az 1999-ben kiadott Lundi Ajánlásokban. Ahogy a Lundi Ajánlások bevezetője ezt megfogalmazza:

„(...) a Lundi Ajánlások célja a korábban Hágában és Oslóban megszületett ajánlásokhoz hasonlóan ösztönözni és elősegíteni olyan konkrét állami intézkedések bevezetését, amelyek oldják a nemzeti kisebbségeket érintő feszültségeket és ezáltal elősegítik a Nemzeti Kisebbségi Főbiztos által megfogalmazott legfőbb célkitűzés megvalósítását – a konfliktusok megelőzését. A Lundi Ajánlások a nemzeti kisebbségek hatékony részvételéről a közéletben megpróbálják közérthetően tisztázni a kisebbségi jogok tartalmát és értelmezni azokat az egyéb normákat, amelyek általában érvényesek azokra a helyzetekre, amelyeknek a feloldásában a Kisebbségi Főbiztos részt vesz. Az ajánlások értelmezése azt a célt szolgálta, hogy elérjék ezen normák koherens alkalmazását a nyílt és demokratikus államokban.”¹⁰

A Főbiztos részletesen foglalkozott a döntéshozatal, a helyi és regionális önkormányzatok, a részvételi garanciák kérdésével is.

Összességében azonban a nemzetközi jogi normák csak útmutatót adhatnak az államoknak, végső soron ugyanis a nemzeti jogszabályok és intézkedések valamint ezek alkalmazásának módja sokkal fontosabb a kisebbségek számára, mint a nemzetközi standardok. Természetesen vannak olyan helyzetek, ahol a nemzetközi közösség közvetlenül beavatkozott a kisebbségeket érintő belső jogi szabályozás kialakításába, elég csak Bosznia-Hercegovinára vagy Észak-Írországra utalnunk itt. Azonban a közvetlen nemzetközi beavatkozás sokkal ritkább, mint az alkotmányos fejlődés során kialakult jogszabályi környezet.

¹⁰ Lundi Ajánlások, 1999: 7.

2. A kisebbségek politikai részvételének modelljei

Az egyes államok alkotmányos struktúrája a kisebbségek politikai részvételének elismerése tekintetében négy fő modellt mutat:¹¹

Az etnikai különbségeket tagadó állam	Az etnikai különbségeket elismerő állam
I. állampolgári identitásra építő állam II. elnyomó nacionalista állam	III. pluralista nemzetállam IV. többnemzetiségű állam

Az I., az állampolgársági identitás kizárólagosságára és semlegességére építő állam – akár francia modellnek is nevezhető – gyökerei a francia forradalomig nyúlnak vissza, amely két komoly alapelvet fektetett le: a nemzeti szuverenitás elvét és az egyén nemzeti, vallási, nyelvi identitásával szembeni vakságot. Ebben a modellben az állam egyedül az állampolgárság intézményén keresztül ismeri el az egyén jogait és az állampolgári jogok megkérdőjelezhetetlen egyenlőségében nem ad teret a sajátos kisebbségi jogok számára. Az ilyen modellt követő államokban jellemzően tiltják az etnikai alapú szervezeteket, a pártalapítást és az egyéni jogok egyenlőségének és az etnikai semlegesség fikciójának ígézetében a kisebbségek erős asszimilációs hatásoknak vannak kitéve. Bár maga az állam identitáspolitikájában semlegesnek hirdeti magát, tényleges hatásaiban a többségi, államalkotó nemzet kultúráját és identitását privilegizálja.

A II. modell, az elnyomó nacionalista állam, a homogén nemzetállam ideális típusának megfelelőjeként fogalmazza meg államiságát. A nemzetet az egy nyelvet beszélő, egy történelmi gyökerekkel rendelkező, egy nemzeti identitással bíró egyének közössége alkotja és az így meghatározott, egy kizárólagos etnikai csoport tagjait felölelő nemzet tagjai alkotják az államot. Ebben az állami modellben a más nyelvet beszélő, más vallású vagy más etnikai identitású állampolgárok eleve olyan kisebbségi csoportokhoz tartoznak, amelyek léte nem

¹¹ Lásd erről részletesen: Verstichel, 2009: 377-382.

egyeztethető össze a nemzeti állam eszméjével. Ennek megfelelően az ilyen államok előszeretettel alkalmaznak diszkriminatív intézkedéseket a kisebbségekkel szemben, és nyílt céljuk a társadalom homogenizálása, a kisebbségek beolvasztása.

A kisebbségek létét elismerő két modell közül a pluralista nemzetállamban egy többségben és domináns helyzetben élő nemzet és egy vagy több kisebbségi csoport él együtt. Bár az ilyen államok demográfiai-szociológiai jellemzőiben nagyon hasonlíthatnak a homogén nemzetállamokra, a kisebbségek jogainak elismerése és alkotmányos védelme strukturális eleme a jogrendszerüknek. Elképzelhető, hogy a többségi nyelvet külön jogszabályi védelemben részesítik vagy akár hivatalos állami nyelvként ismerik el ezek az államok, de a kisebbségi nyelvhasználat feltételei valamilyen körben biztosítottak, nyílt asszimilációs politikák nincsenek. Európában kitűnő példa erre Olaszország, amely különböző formában és eltérő szintű regionális védelemben részesíti a területén élő kisebbségeket, miközben az olasz nemzet és nyelv többségi dominanciája megkérdőjelezhetetlen.

A fenti táblázatban többnemzetiségű államnak nevezett modellt, talán Belgium és Svájc példáján lehet a legjobban bemutatni. Mindkét államban az alkotmányos rendszer két vagy több nemzet együttélésére épül, az ország területi közigazgatási rendszere nemzeti alapon szerveződik és a különböző nemzeti közösségek jelentős önkormányzati, döntéshozatali jogkörökkel rendelkeznek. Ennek az állami modellnek a jellemzője, hogy különféle hatalommegosztási technikákat alkalmaznak, az arányos képviselet mellett lehetőséget adva a stratégiai vétőjog gyakorlására is olyan ügyekben, amely egyik vagy másik nemzeti közösség számára életbevágó fontosságú kérdés lehet.

Az említett modellek megoldásai azonban adott körülmények között változhatnak, vegyülhetnek is egyes országok alkotmányos struktúráiban. Ráadásul a történelmi változások vagy adott esetben a bírósági gyakorlat is hatással lehet az egyes modellek alakulására.

Mindegyik esetben azonban vannak bizonyos előfeltételek, amelyek a kisebbségek részvételi jogait alapvetően érintik. Az egyik ilyen, az

állampolgárság kérdése. Az állampolgárság a politikai jogok gyakorlásában megkerülhetetlen szerepet játszik. Annak ellenére, hogy találunk példát arra, hogy a helyi önkormányzatok megválasztásánál a tartózkodási engedéllyel rendelkezők vagy épp az EU-tagállamokban a más EU-tagállamok polgárai rendelkezhetnek választójoggal, a legfontosabb döntéshozó szervek, pl. a parlament megválasztásánál ez nem érvényesül és a passzív választójoghoz éppúgy, mint az aktív választójoghoz nélkülözhetetlen az állampolgárság. Európa több országában élnek olyan kisebbségekhez tartozó személyek, akik a lakossági nyilvántartás hiányosságai miatt, bevándorlók leszármazottaiként vagy épp politikai következmények miatt (államutódlás) nem rendelkeznek állampolgársággal abban az országban, ahol – akár születésük óta – élnek. Az egykori Jugoszlávia utódállamaiban vagy Csehszlovákia szétválása után Csehország és Szlovákia határvidékén a romák számára sokszor gondot okozott az állampolgárság megszerzése. Hasonlóképpen – más okokból természetesen – a balti államokban élő oroszok állampolgársága is hosszú ideig megoldatlan volt.

A másik, hasonlóan jelentős előfeltétel az lehet, hogy az állam hivatalosan is kisebbségként ismerje el az érintett kisebbséget. Csak az állami elismeréssel nyílik meg ugyanis az út a sajátos kisebbségi részvételi jogok előtt is. Szlovénia, az 1991-es függetlensége után elfogadott alkotmányában például egyedül a magyar és az olasz népcsoportot ismerte el kisebbségként, annak ellenére, hogy az ország területén nagyobb számban éltek szerbek, horvátok vagy romák is. Értelemszerűen így ez utóbbiak semmilyen kisebbségi jogra nem tarthattak igényt, a kisebbségeket megillető politikai részvételüket segítő kedvezményekre sem.

Szintén érdemes megemlíteni a gyülekezési szabadság és a társuláshoz való jog fontosságát. Ez utóbbi nélkül a kisebbségeknek nem lehet lehetősége az önszerveződésre, ami nélkül a politikai életben sem tudnak részt venni. Ezért a társuláshoz való jognak mindenképp ki kell terjedni a pártalapításhoz való jogra is.¹² Annak ellenére, hogy egyes

12 Frowein – Hofmann – Oeter, 1993.

államok – például a Keretegyezmény 15. cikke alkalmazásának értelmezésében¹³ – szükségtelennek tartják a kisebbségek etnikai, vallási vagy nemzeti alapon szerveződő pártjait, az Európa Tanács keretében ez nem egyeztethető össze a tagállamok emberi jogi vállalásaival.¹⁴ Ezt a vonatkozó tematikus kommentárjában a Tanácsadó Bizottság így fogalmazta meg:

„75. A nemzeti kisebbségekhez tartozó valamennyi személy joga a békés célú gyülekezés szabadságához és az egyesülés szabadságához, ahogyan azt a keretegyezmény 7. cikke megfogalmazza, magában foglalja többek között a politikai pártok és/vagy szervezetek alapításának jogát. Az etnikai vagy vallási alapon álló politikai pártok alapítását tiltó szabályozás e jog indokolatlan korlátozásához vezethet. Mindenesetre bármely korlátozásnak összhangban kell állnia a nemzetközi jog normáival és az emberi jogok európai egyezményében foglalt elvekkel.

76. A nemzeti kisebbségi szervezetek és politikai pártok bejegyzése bizonyos feltételekhez köthető. E követelményeket azonban úgy kell megállapítani, hogy azok ne korlátozzák indokolatlanul vagy aránytalanul a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek lehetőségeit ilyen szervezetek alapításában, s ezáltal a politikai életben és a döntéshozatali folyamatban való részvételük esélyeit. Ez többek között érinti a bejegyzés számszerű és földrajzi feltételeit is.”¹⁵

A Lundi Ajánlások hasonlóképpen kiemeli, hogy:

„(...) a politikai pártok alapítására és működésére vonatkozó szabályozásnak meg kell felelnie az egyesülési jog nemzetközi jogelvének. Ebbe az elvbe beletartozik a közösségi identitás alapján szerveződő politikai

¹³ Weller, 2005: 440.

¹⁴ Vö.: ET Parlamenti Közgyűlés 1201(1993) sz. ajánlása 6. cikk.

¹⁵ A Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága, Kommentár a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvételéről a kulturális, szociális és gazdasági életben valamint a közügyekben. ACFC/31DOC(2008)001 Strasbourg, 2008. február 27.

*pártok, valamint magukat nem kifejezetten egy bizonyos közösség érdekeivel azonosító politikai pártok alapításának szabadsága.*¹⁶

Ennek dacára az egyes államok gyakorlatában láthatunk példákat arra, hogy nemzetbiztonsági okokra hivatkozva megtagadják egyes kisebbségi egyesületek vagy szervezetek bejegyzését. Görögországban például ilyen indokkal tagadta meg a legfelsőbb bíróság egy muszlim egyesület bejegyzését, mivel az nevében a „török” jelzőt kívánta használni (Xanthi Török Egyesület).¹⁷ Ebben a döntésében a legfelsőbb bíróságot az sem akadályozta, hogy korábban az Emberi Jogok Európai Bírósága egy hasonló esetben megállapította a bejegyzés megtagadása miatt okozott jogsérelmet.¹⁸

Mindezek alapján egyértelmű, hogy bizonyos előfeltételek teljesülése nélkül semmilyen eljárási garancia nem biztosíthatja a kisebbségek politikai részvételi jogait.

3. A részvétel formái

A „részvétel” fogalmát igen tágan lehet értelmezni. A konzultatív eljárásoktól kezdve az együtt döntési eljárásokon keresztül a teljes döntéshozatali jogokig minden megfelel a „részvétel” követelményének. Természetesen a konzultatív jogok csak nagyon szerény mértékben teljesítik azt az elvárást, hogy a részvételnek valóban hatása is legyen a döntésekre. A kisebbségek tagjai vagy képviselőik a konzultációk során hallathatják a hangjukat a döntésekért felelős intézmények előtt, ám arra nincs garancia, hogy a véleményüket figyelembe is vegyék. Együtt-döntési mechanizmusnak tekinthetjük azt, ha a kisebbségek képviselői ott vannak a döntéshozó szervekben, különösen, ha a kormány, a parlament

16 Lundi Ajánlások 8. pont

17 Verstichel, 2009: 388.

18 Sidiropoulos kontra Görögország (1998. július 10-i ítélet)

tagjaiként vesznek részt a döntéshozatalban. Adott esetben még külön kisebbségi intézmények is lehetnek, amelyek a kisebbségek ügyeiért felelnek a döntéshozatalban, akár egy külön parlamenti bizottság, akár egy kormányhivatal formájában. Ezek a megoldások már komolyabb garanciákat jelentenek a kisebbségek számára, ugyanakkor a gyakorlat azt mutatja, hogy a kisebbségek álláspontját még így is figyelmen kívül hagyják, mivel a parlamentben vagy a kormányban is leszavazhatóak.¹⁹ A legnagyobb biztosítékot a saját döntéshozatali jogkör jelentheti a kisebbségek számára. Ebben az esetben akár egy speciális közigazgatási önkormányzati formában (területi vagy nem-területi autonómia) vagy valamely ügykörök átadásával a kisebbségek képviseletét ellátó intézmények kerülhetnek döntéshozatali helyzetbe. Akár egyes hatáskörök átruházásáról, akár valamilyen autonómia formáról van szó, a kisebbségek döntéshozatali jogköre csak korlátozott lehet, jellemzően a központi kormányhoz képest csak másodlagos és hatáskörében is területileg vagy tárgyi hatályában korlátozott. A kisebbségek számára fontos, meghatározó ügyekre tekintve az derül ki, hogy a különböző kérdésekben különböző szintű és jellegű részvételre lehet szükségük. Nagyon általánosítva, például a kormány szomszédságpolitikájában elég lehet a konzultatív jogok gyakorlása, míg a kisebbségi nyelvű oktatási kérdésekben az együtt döntés vagy önálló döntéshozatali jogkör lehet indokolt.

¹⁹ Bieber, 2008.

Bieber alapján ezt az alábbi táblázattal lehet illusztrálni:²⁰

		A kisebbségi részvétel mértéke		
A döntés célja		Konzultáció	Együttdöntés	Saját döntéshozatali jogkör
	általános jellegű kérdések	X	X	
	részen a kisebbségeket érintő döntések	X	X	
	a kisebbségeket közvetlenül és kizárólagosan érintő ügyek		X	X

A tapasztalat azt mutatja, hogy önmagában az intézményi garanciák nem biztosítják feltétlenül a kisebbségek részvételét, amennyiben a politikai együttműködés hiányzik a felek között, akkor a kisebbségek képviselőinek véleményét sokszor egyáltalán nem veszik figyelembe. Sok esetben az intézményi struktúra jól mutat ugyan papíron, de a valóságban nem működik a kisebbségek képviselete. A közép- és kelet-európai államokban különösen látványos példákat találhatunk erre.²¹ Az etnikailag megosztott társadalmakban a megfelelő politikai bizalom nélkül a többség és a kisebbség közötti politikai együttműködés nem lehet hatékony. A bizalomépítés pedig sokkal inkább társadalmi, mint intézményi kérdés, ami ennek megfelelően jelentős hatással lehet a kisebbségi érdekek képviseletének hatékonyságára is.

Az alábbiakban mindezek bemutatására sorra veszünk néhány jellemző képviseleti formát.

²⁰ Bieber, 2008: 10.

²¹ Vizi-Tóth-Dobos, 2016.

4. Kisebbségek parlamenti képviselete

A kisebbségek parlamenti képviseleténél az első kérdés, hogy vajon vannak-e olyan preferenciális eljárási szabályok, amelyek minden körülmények között biztosítják a kisebbségi képviselők bejutását a törvényhozásba, vagy nincsenek. Sok országban, főleg azokban, amelyek nem ismerik az etnikai, vallási vagy nyelvi különbségeket alkotmányos rendszerükben (ahogy említettük, például az állampolgári identitásra építő államok) a kisebbségi pártok pusztán választóik számának köszönhetően bekerülhetnek a parlamentbe. Természetesen ez csak a nagy, népes kisebbségek számára lehetséges változat. Az is előfordul ugyanakkor, hogy a többségi pártok a kisebbségi lakosság megszólítása érdekében kisebbségi jelölteket is felvesznek a listájukra vagy kisebbségi jelöltet indítanak egy adott választóközvetben. Ilyenkor a kisebbségi képviselő csak a többségi politikai párt keretein és korlátaín belül tudja képviselni a kisebbségi érdekeket (erre láthattunk példát a többségi ukrán pártok listáján a kijevi parlamentbe bejutott kárpátaljai magyar képviselők esetében). Az is megtörténhet azonban, hogy a többségi pártok csak felvesznek a jelöltjeik közé egy kisebbséghez tartozó személyt, anélkül, hogy magának a kisebbségnek a képviselete mellett elköteleznék magukat. Ausztriában például a pártok rendszeresen vesznek fel kisebbségieket is a jelöltjeik közé, anélkül, hogy különösebb elköteleződést vállalnának az adott kisebbség sajátos érdekei mellett.

Az egyes országok választási rendszere kifejezetten ösztönözheti, hogy a kisebbségek az országos pártok jelöltjeiként induljanak. Ezt szolgálhatja a választóközveteknek a kisebbségek számára hátrányos kialakítása, az, ha olyan bejutási küszöböt állapítanak meg, amely a kisebbségek számára demográfiaailag lehetetlenné teszi az önálló bejutást, vagy pedig, ha a pártok koalícióinak indulását kedvezményezi az eljárási rendszer.

A Lundi Ajánlások az alábbi megoldásokat sorolja fel:

„9) A választási rendszernek elő kell segítenie a kisebbségi képviseletet és a kisebbségi befolyás érvényesítését.

Ott, ahol a kisebbségek területi értelemben koncentráltan élnek, a választókerület határa inak ennek megfelelő kialakítása és egyetlen képviselő megválasztása biztosíthatja az elégséges kisebbségi képviseletet.

Az arányos képviseleti rendszerek, ahol egy politikai párt által megszerzett szavazatok határozzák meg a párt mandátumainak számát a törvényhozásban, segíthetnek a kisebbségek képviseletében.

A preferenciális szavazás bizonyos formái, ahol a szavazók a választás sorrendjében rangsorolják a jelölteket, szintén elősegíthetik a kisebbségi képviseletet és előmozdíthatják a közösségek közötti együttműködést.

A törvényhozásban a képviseletre vonatkozó alacsonyabb mandátum-szerzési küszöbök meghatározása fokozhatja a nemzeti kisebbségek részvételét a kormányzásban.

10) A választási körzetek földrajzi határai segítsék elő a nemzeti kisebbségek méltányos képviseletét.”²²

Az eljárásjogi kedvezmények a választásokon szintén lehetőséget adhatnak a kisebbségi pártoknak a parlamenti képviselet megszerzésére. Azok az államok, amelyek elismerik a kisebbségek létét és talán pluralista nemzetállamként tekinthetünk rájuk, a választási eljárásban vagy épp alkotmányos eszközökkel többféle módon is biztosíthatnak kedvezményeket a kisebbségi pártoknak.

Ilyen lehetőség a regisztrációs követelmények alóli teljes vagy részleges mentesítés: Dániában például a német kisebbségi párttól nem követelik meg a választói aláírások gyűjtését a választásokon való regisztrációhoz. Moldovában a politikai pártok nyilvántartásba vételénél előírt aláírások számánál kevesebbet követelnek meg a kisebbségi képviselet ellátó pártok esetében. Természetesen önmagában a választásokon

22 Lundi Ajánlások, 9-10. pont.

való indulás lehetősége nem garantálja a sikeres bejutást, ezért jellemzően a kisebbségi pártok számára a bejutási küszöböt is le kell szállítani. A legkomolyabb – és sokszor figyelmen kívül hagyott – kihívás ebben a tekintetben, hogy amennyiben egy kisebbségi párt indulásának lehetőségét támogatja a választási eljárási rendszer, akkor, hogyan biztosítható a kisebbségi közösségen belüli, sokszínű politikai nézetek képviselete egy párt listáján. Erre igazán hatékony megoldások nincsenek, bár például a kisebbségi választók között valamilyen formában előválasztások megtartása segíthet ezen.

Több országban is biztosítják a garantált parlamenti képviseletet a kisebbségek számára fenntartott képviselői helyekkel. A képviselői helyeket a parlament összlétszámához arányosan vagy a kisebbség demográfiai arányához igazítva is megállapíthatják. A garantált képviselői helyeknek igazán az egykamarás parlamentekben van jelentősége vagy akkor, ha mindkét kamarában biztosítják azokat. A román gyakorlat mutatja, hogy bár minden kisebbség számára fenntartanak egy helyet a képviselőházban, az ide bejutott képviselők politikai befolyása minimálisnak tekinthető.

A törvényhozási képviselet önmagában nem lesz alkalmas arra, hogy a kisebbségi érdekek hatékony megjelenítését, a döntéshozatalban hatékony részvételt biztosítson a kisebbségek számára. A „befolyás” mértéke függ attól, hogy milyen eljárásjogi garanciákat építenek be a parlamenti munkába. Ebből a szempontból az európai államok gyakorlatát elemezve Verstichel három megoldást emel ki: a kisebbségi képviselők számára feltételek nélkül biztosított frakció-alakítás joga, a kisebbségeket érintő döntések minősített többségi támogatáshoz kötelese, illetve a kisebbségeket az őket érintő ügyekben megillető vétójog lehetősége.²³ A koszovói parlamentben vagy a szlovéniai törvényhozásban is, a kisebbségek képviselőit, a jogaikat közvetlenül érintő ügyekben vétójog illeti meg őket. Bár a vétójog valóban a leghatékonyabb eszköz egy döntés befolyásolására, a szlovén parlamentben sokszor vitatták a

23 Verstichel, 2009: 430-431.

többségi pártok képviselői, hogy az adott, épp tárgyalt jogszabály valóban kisebbségi érdekeket érint-e vagy sem.

A parlamenti képviselethez kapcsolódóan kell megemlíteni a kisebbségek ügyeivel foglalkozó parlamenti különbizottságok működését. Az ilyen bizottságoknak a munkáját, a házszabály mellett a bizottsági összetétel is meghatározza. A magyar országgyűlésben például a Magyarországi Nemzetiségek Bizottságának csak a szavazati joggal nem rendelkező tizenhárom nemzetiségi szószóló a tagja. Így bár a bizottság fontos szerepet tölthet be a különböző nemzetiségek érdekeinek egyeztetésében, de arra alkalmatlannak látszik, hogy a törvény előkészítésben valóban befolyásoló szerepe legyen. Más esetekben, például Németországban, az összes parlamenti képviselőcsoport delegál tagot a kisebbségi ügyekkel foglalkozó rendes bizottságba. Míg például Horvátországban, az emberi jogokkal foglalkozó parlamenti bizottságon belül állítottak fel egy kisebbségi ügyekkel foglalkozó albizottságot. Sokféle megoldás elképzelhető, de a lényeg, hogy a kisebbségek ügyeivel foglalkozó parlamenti bizottságnak tényleges szerepe legyen a törvények előkészítésben.

5. A kisebbségek részvétele a kormányzatban

5.1. A kisebbségek képviselői a központi kormányzatban

A törvényhozás mellett a központi kormányzati részvétel érdemel még figyelmet. Frowein és Bank szerint nem szokatlan, hogy az európai államok kormányai semmilyen feladat-specifikus kormányzati szervet nem állítanak fel a kisebbségi ügyek kezelésére.²⁴ Igen ritka, hogy a

24 Frowein – Bank, 2001: 16.

kisebbségek ügyeivel foglalkozó önálló minisztériumot hozzanak létre. Gyakran azonban ez a tárca egy-egy kormányban a politikai alkuk eredménye és nem egy strukturális felelősségvállalás jele (lásd pl. Észtország, Csehország, Románia, stb.). Komoly nehézséget jelent, hogy egy önálló kisebbségügyi minisztérium felelősségi köre mire terjed ki. Hiszen a kisebbségek számára egyaránt fontos lehet az oktatási tárca, az agrárpolitikáért felelős minisztérium vagy a területfejlesztési portfólió. Ezért egy tárcaközi bizottság, akár egy önálló minisztériumnál is hatékonyabb lehet. Külön gondot okoz a minisztériumi felelősségi határok elkülönítése a szövetségi államokban: a szövetségi szinten és a tartományi szinten egyaránt felmerül a kisebbségi ügyekért való kormányzati felelősség. A tapasztalat azt mutatja, hogy a szövetségi kormány, például Németországban a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények végrehajtásánál, előszeretettel hivatkozik hatásköre hiányra és utal a tartományi kormányok felelősségére, anélkül, hogy a tartományi kormányok ezt a felelősségüket elismernék.²⁵

Az önálló minisztérium felállításánál sokkal gyakoribb, hogy a kormány egy külön hivatalt vagy irodát hoz létre a kisebbségi ügyek vitelére. Adott esetben az ilyen kormányhivatalok, háttérintézmények csak egy sajátos helyzetben lévő kisebbségi csoporttal foglalkoznak, mint azt Norvégiában a számikkal foglalkozó hivatal léte mutatja. Itt is nagy jelentősége van annak, hogy a kormányzati hivatal vagy háttér intézmény, a jogalkotás előkészítésében vállal-e szerepet vagy csak tanácsadó, konzultációs feladatai vannak. Kiemelten fontos, hogy az ilyen kormányzati intézmények milyen kapcsolatot tudnak vagy épp hajlandók kialakítani a kisebbségekkel.

Nemcsak parlamenti biztost, hanem kormányzati biztost, ombudsmant is kinevezhetnek a kisebbségek panaszainak kezelésére vagy egyszerűen csak a kisebbségek képviselőivel való kapcsolattartásra. Ez lehet

25 A Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény Tanácsadó Bizottságának véleményei éppúgy, mint a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartájának monitoring eljárásában a Szakértői Bizottság többször felhívták erre a problémára a német kormány figyelmét.

egy ombudsman, lehet egy elnöki tanácsadó, lehet egy miniszterelnöki bizottság vezetője is. A lényeg, hogy a kinevezett személy feladatkörében – jellemzően általános politikai felhatalmazással – foglalkozzon a kisebbségek problémáival. Szinte egy politikai közvetítő szerepet tölt be a kormányzat és a kisebbségek között. Cipruson például a Kisebbségi Elnöki Tanácsadó (*Presidential Advisor on Minorities*) feladata egyfelől a kisebbségek részéről megfogalmazott panaszok közvetítése, másfelől a kisebbségeket érintő politikák alakításának segítése.²⁶ Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy egy kormányzati ombudsman kevésbé független szerepben lesz, mint egy parlamenti ombudsman, ezért sokkal inkább csak a politikai kommunikáció csatornája lehet a kisebbségek és a kormány között, semmint egy valódi jogvédő intézmény.

5.2. Kisebbségek részvétele a közigazgatásban

A kormányzat mellett a kisebbségekhez tartozó személyek részvétele a közigazgatásban szintén a hatékony képviselet részének tekinthető. A közigazgatás különböző szintjein a kisebbségek sokszor alulreprezentáltak. Ennek okai között a hivatalos nyelv ismeretének hiánya, a kisebbségek társadalmi marginalizációja vagy épp a többségi társadalom diszkriminációja is állhat. Mindenesetre találunk példákat arra, hogy a közigazgatásban külön intézkedésekkel próbálják a biztosítani, hogy a kisebbségek részvételét. Három megoldás jöhet szóba ezen a téren: a diszkrimináció tilalmának érvényesítése, a megerősítő intézkedések és a garantált közigazgatási helyek. A diszkrimináció tilalma elvben, az európai országokban triviális elvárás lenne, hiszen, az Európai Unió tagállamaiban egyebek mellett az EU 2000/43-as irányelve pontosan rendelkezik arról, hogy a foglalkoztatásban milyen intézkedéseket vár el az államoktól az etnikai, faji diszkriminációval szembeni fellépésben. A közigazgatásban a közvetett és a közvetlen diszkrimináción

²⁶ Myntti, 2001: 63.

túl a kisebbségekhez tartozó személyek számára külön akadályt jelenthet bizonyos – az állam működése szempontjából bizalminak tartott – tisztségek betöltése, például a rendvédelmi erők tábornoki karában, az országos hatáskörű hivatalok élén, stb. Az ún. megerősítő intézkedések (az amerikai jogi irodalomban kialakult *affirmative action*) célja olyan kedvezmények bevezetése, amelyek segítségével a kisebbségekhez tartozó személyek a közigazgatásban is preferenciális elbánásban részesülhetnek. Az ilyen intézkedések célja természetszerűleg a kisebbségi identitásból eredő strukturális hátrányok ellensúlyozása, ezért ezek az intézkedések időszakosak és a leküzdeni vélt hátrányokkal arányosak lehetnek csak. A Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága ezzel kapcsolatban így fogalmazta meg elvárásait

„(...) a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, a jogalkalmazó szervek és a végrehajtó szervek a lehetőségek szerinti mértékben kell hogy tükrözzék a társadalom sokszínűségét. Tehát a közszférában elő kell mozdítani a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek felvételét. Mindazonáltal a különböző csoportok képviselőiben a merev, matematikai egyenlőséget célzó intézkedéseket el kell kerülni.”²⁷

A harmadik megoldás, a közigazgatásban garantált részvétel rendszere szerint azokban az esetekben merül fel, ahol valamilyen etnikai alapú hatalommegosztás történt. Dél-Tirolban az autonómia egyik lényeges jellemzője a különböző népcsoportokhoz tartozók arányos foglalkoztatása a közszférában. Az Ohridi Egyezmény Macedóniában szintén az albán kisebbség arányos közigazgatási részvételéről rendelkezett, akár csak Bosznia-Hercegovinában a központi állami igazgatásban a három államalkotó nemzet egyenlő képviselőinek garanciáit biztosította a Daytonban megkötött békeszerződés. A lényeg a méltányos és egyenlő

²⁷ A Nemzeti kisebbségek védelméről szóló Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága, Kommentár a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek hatékony részvételéről a kulturális, szociális és gazdasági életben valamint a közügyekben. ACFC/31DOC(2008)001 Strasbourg, 2008. február 27.

részvétel elve, amely akár a lakosság demográfiai arányai szerinti megosztást, akár az egyenlő megosztást lehetővé teheti.

Az országos politikai részvételen túl, azonban a kisebbségek a nemzetközi porondon is aktívak lehetnek.

6. A kisebbségek politikai részvételi jogai nemzetközi szinten

6.1. A nemzetközi jog és a nemzetközi szervezetek monitoring bizottságai

A nemzeti, etnikai kisebbségek nem alanyai a nemzetközi jognak és nincs lehetőségük, hogy például a kisebbségek jogainak nemzetközi kodifikációjában bármilyen módon közvetlenül részt vegyenek. A kisebbségek politikai részvételi jogait a nemzetközi okmányok is csak az állam belső, alkotmányos keretei között ismerik el. A legtöbb nemzetközi kisebbségvédelmi okmány elismeri, hogy az identitás megőrzéséhez (így különösen pl. a nyelvi és kulturális jogokhoz) nélkülözhetetlen az is, hogy a kisebbségekhez tartozó személyek mindenfajta megkülönböztetés nélkül tudjanak részt venni államuk közéletében illetve az őket érintő döntésekben is.

A kisebbségek részéről ugyanakkor igény lehet arra is, hogy nemzetközi szinten érvényesíteni vagy legalábbis megjeleníteni tudják a helyzetükre vonatkozó véleményüket. A Keretegyezmény 17. cikke – korlátozott formában ugyan, de – elismeri ezt:

„(2) A Felek kötelezettséget vállalnak arra, hogy nem akadályozzák a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyeket azon joguk gyakorlásában,

hogy részt vegyenek nemzeti és nemzetközi nem-kormányzati szervezetek tevékenységében.”

Bizonyos tekintetben az anyaországok külhoni kisebbségeiket támogató fellépését is elismerték nemzetközi szinten, bár ezt elsősorban a kulturális kapcsolatokra és nem a politikai ügyekben nyújtott támogatásra vonatkozóan értelmezik.²⁸ Azonban gyakorlati tény, hogy azok a kisebbségek, amelyek anyaállamuk hatékony és nyilvános támogatására számíthatnak, jobban tudják érdekeiket megjeleníteni a nemzetközi szintén.

Az utóbbi években megnőtt a jelentősége a kisebbségek jogait érintő két európai egyezmény monitoring eljárásának is. Mind a Keretegyezmény Tanácsadó Bizottsága, mind a Nyelvi Karta Szakértői Bizottsága támogatja, hogy a kisebbségek szervezetei, képviselői eljuttassák véleményüket hozzájuk. A kormányok rendszeres időközi beszámolóit mellett, a monitoring bizottságok az országlátogatások során törekszenek arra, hogy a kisebbségektől közvetlen információkat szerezzenek a kisebbségi jogaik tényleges helyzetéről. Fontos eszköze lehet a kisebbségeknek az árnyékjelentések elkészítése is: mind a Tanácsadó Bizottság, mind a Szakértői Bizottság szívesen fogadja az olyan civil jelentéseket, amelyek pontról pontra mutatják be az egyes szerződéses kötelezettségek alkalmazásának hiányosságait az országban.

28 Vö.: A Joggal a Demokráciáért Európai Bizottsága (Velencei Bizottság) jelentése a nemzeti kisebbségek számára az anyaállamok által biztosított kedvezményes bánásmódról Strasbourg, 2001. október 22. CDL-INF (2001) 19. <<http://kisebbssegkutato.tk.mta.hu/ketosallampolgarsag/statusz/velenceijelentes.html>> (utolsó elérés 2016. október 19.)

6.2. Az Európai Unió és a kisebbségek politikai érdekérvényesítése

Az Európai Unió szintén komoly lehetőségeket teremt a kisebbségi politikai mozgalmak érdekképviselésére. Az Európai Gazdasági Közösséggel szemben az etnikai és regionális mozgalmaknak sokáig komoly ellenérzései voltak, bonyolult, túlbürokratizált és a kisebbségi, helyi igényekre süket szervezetet láttak benne. Az 1980–1990-es években azonban ez a hozzáállás jelentősen megváltozott, és olyan intézményi keretek jöttek létre, amelyek a kisebbségi pártokat is arra ösztönözték, hogy részt vegyenek az európai politikai játszmaiban. 1979 után az Európai Parlament közvetlen választása arra indította az etnoregionális mozgalmakat, hogy európai szinten is megszervezzék magukat, így 1981-ben létrejött az Európai Szabad Szövetség (EFA), amely közvetlen kapcsolatot és képviseletet teremtett ezeknek a pártoknak, így közös fórumot biztosít az európai integrációról, az EU jövőjéről zajló vitáknak. Ezzel jelentős mértékben hozzájárul, hogy az etnoregionális pártoknak ezekben a kérdésekben közösen képviselhető álláspontja alakuljon ki.

Emellett az EU, az 1980-as évektől kezdve egyre több olyan területen is önálló politikákat alakít ki, amelyek az etnoregionális csoportokat közvetlenül érintik. A felzárkóztató regionális politikák, a Régiók Bizottságának a létrehozása, és a közösségi politikák decentralizációja a régiók felértékelődéséhez vezetett. Az EU sosem határozta meg pontosan, hogy mekkora területű, milyen alkotmányos hatáskörökkel rendelkező régiók lehetnek partnerei ebben, ilyen jellegű definíciót amúgy is bajos lenne úgy megfogalmazni, hogy abban minden regionális kisebbség, államnélküli nemzet vagy régió beleférjen. Ezért ebben a kérdésben a tagállamok alkotmányos berendezkedése a döntő: amíg pl. a német tartományok, vagy Skócia, Flandria képviselői élhetnek azzal a lehetőséggel, amelyeit az 1992-es Maastrichti Szerződés kínált, hogy a regionális fejlesztési politikák tárgyalásakor a központi kormányzatot valamely regionális kormányzat tagja is képviselheti, addig a jelentős autonómiával rendelkező Katalóniának vagy Baszkföldnek a spanyol

közjog nem adja meg ezt az esélyt. Ugyanígy látunk kísérleteket arra, hogy a közösségi regionális támogatásoknak megfelelő régiókat kifejezetten úgy alakítsák ki egyes tagállamok, hogy azok ne tükrözzék a hagyományos, kisebbségek által jelentős számban vagy többségben lakott történeti régiókat. Az európai integrációnak a tagállamok belső közjogi, közigazgatási struktúráinak kialakítására nincs hatása, ez akkor is az államok kizárólagos belügye, ha a politikai érdekekből kialakított régiók a közösségi politikák szempontjából sem tudnak olyan hatékonyan működni, mint ha a történelmi, etnikai, regionális sajátosságokat figyelembe vették volna.

Mindazonáltal annak ellenére, hogy a közösségi politika elsősorban kormányközi együttműködésre épül, vannak olyan intézményes fórumok, ahol a régióknak is lehetőségük van megjelenni. Bár ez, csak azoknak a régióknak nyit táglatosan új lehetőségeket, amelyeknek a saját államukban ehhez megfelelő alkotmányos autonómiát sikerült kivívniuk.

A régióknak lehetőségük van lobbiirodát vagy képviselőket nyitni a brüsszeli intézmények mellett, amely az etnikai kisebbségek által lakott régiók számára kisebbségi politikai képviselőket is jelenthet.

Az európai integráció fejlődése egészen más perspektívát nyit a legerősebb kisebbségeknek. Különösen azoknak a nagy lélekszámú kisebbségi közösségeknek, amelyek saját államukban stabil alkotmányos autonómiával rendelkeznek és kellően erős politikai mobilizációval ahhoz, hogy ki tudják használni az Európai Unió kínálta érdekképviselői lehetőségeket.

7. Irodalomjegyzék

1. Jan Bugajski (2002) *Political Parties of Eastern Europe. A Guide to Politics in the Post-Communist Era.* New York, M.E. Sharpe.
2. Jochen A. Frowein – Rainer Hofman – Stefan Oeter (1993) *Das Minderheitenrecht europäischer Staaten – Teil 2.* Berlin, Springer.
3. Jochen A. Frowein – Roland Bank (2001) 'The Participation of Minorities in Decision-Making Processes' 61(1) *ZaöRV*
4. Arend Lijphart (1977) *Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration.* New Haven-London, Yale University Press
5. Joseph Marko, *Effective Participation of National Minorities. A Comment on Conceptual, Legal and Empirical Problems.* Committee of Experts on Issues Relating to the Protection of National Minorities, DH-MIN (2006)014, Strasbourg, 20. 10. 2006.
6. Kristian Myntti (2001) *A Commentary on the Lund Recommendations on the Effective Participation of National Minorities in Public Life.* Turku, Abo Akademi.
7. Annalies Verstichel (2009) *Participation, Representation and Identity.* Antwerp-Oxford, Intersentia.
8. Vizi Balázs (2013) *Európai kaleidoszkóp.* Budapest, L'Harmattan.
9. Vizi Balázs – Tóth Norbert – Dobos Edgár (2016) *Beyond International Conditionality: Local Variations of Minority Representation in Central and South-Eastern Europe.* Baden-Baden, Nomos. (megjelenés alatt)
10. Mark Weller (2005) *The Rights of Minorities.* Oxford, Oxford University Press.

Megvalósult
a Magyar Kormány
támogatásával

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

ISBN 978-963-306-519-8
ISSN 2064-4639